

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

Māris Zunde. Dendroklimatoloģijas izmantošanas iespējas pagātnes
ziemu aukstuma raksturošanai Baltijā ● Enns Kings. Kurzemes hercoga
Jēkaba ieslodzījums Ivangorodā 1659.–1660. gadā ● Adam Brode.
Ethnicity, Class, and Local Patriotism: Change and Continuity in Riga
City Government Before and After the First World War ● Zigmārs
Turčinskis. Padomju drošības dienestu veiktās civiliedzīvotāju slepkavības
Abrenes apriņķī 1945. gada septembrī un oktobrī ● Daina Bleiere.
Nacionālkomunisms Latvijā (20. gadsimta 50. gadi) – dažas pētniecības
problēmas ● Vēstures avoti ● Zinātnes dzīve ● Recenzijas ●
Personālijas ● In memoriam

2016

4

LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTA ŽURNĀLS

DIBINĀTS 1936. GADĀ
ATJAUNOTS KOPŠ 1991. GADA DECEMBRA
IZNĀK ČETRAS REIZES GADĀ

Izdots ar

Valsts kultūrkapitāla fonda atbalstu

Rīga, Latvijas vēstures institūta apgāds

Dibinātājs
LATVIJAS UNIVERSITĀTES LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS
Reģistrācijas apliecība nr. 1651
lvi@lza.lv

Atbildīgā redaktore *Dr. hist.* INETA LIPŠA

Redkolēģija:

Asoc. prof. Ph. D. KARI ALENIUSS (*Kari Alenius*), Oulu Universitāte, Somija; Asoc. prof. Dr. hist. DAINA BLEIERE, Rīgas Stradiņa universitāte, LU Latvijas vēstures institūts; Asoc. prof. Hum. m. dr. AUDRONE BLIUJIENE (*Audronė Bliujienė*), Klaipēdas Universitātes Baltijas jūras reģiona vēstures un arheoloģijas institūts, Lietuva; Prof. Ph. D. LAZARS FLEIŠMANS (*Lazar Fleishman*), Stenforda Universitāte, ASV; Prof. Ph. D. JERGS HAKMANS (*Jörg Hackmann*), Šēcināsa Universitāte, Polija; Ph. D. MAGNUSS ILMJERVS (*Magnus Ilmjärv*), Tallinas Universitātes Vēstures institūts, Igaunija; Prof. Dr. hist. ALEKSANDRS IVANOVŠ, Daugavpils Universitāte; Prof. Dr. hist. ĒRIKS JĒKABSONŠ, Latvijas Universitāte; D. Phil. METJŪ KOTŠ (*Matthew Kott*), Upsalas Universitāte, Zviedrija; Vēst. zin. kand., doc. MIHAILS KOVAĻEVŠ, Saratovas Valsts tehniskā universitāte, Krievija; IMANTS LANCMANIS, Latvijas Zinātņu akadēmijas goda loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis; Prof. Ph. D. ĒRO MEDIJAINENS (*Eero Medijainen*), Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūts, Igaunija; Prof. emer., Ph. D. ANDREJS PLAKANŠ, Aiovas Valsts universitāte, ASV; Vēst. zin. kand., doc. TAMĀRA PUŠKINA, Maskavas Valsts universitāte, Krievija; Prof. Dr. hist. h. c., Dr. habil. chem. JĀNIS STRADIŅŠ, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstēnais loceklis, Baltijas vēstures komisijas (Getingenē) korespondētājloceklis, LU Filozofijas un socioloģijas institūts; Prof. Dr. habil. hist. AIVARS STRANGA, Latvijas Zinātņu akadēmijas īstēnais loceklis, Latvijas Universitāte; Hum. m. dr. ŽILVĪTIS ŠAKNIS (*Žilvytis Šaknys*), Lietuvas Vēstures institūts, Lietuva; Doc. Ph. Dr. LUBOŠŠ ŠVECS (*Luboš Švec*), Kārļa Universitātes Starptautisko studiju institūts, Čehija; Asoc. prof. Ph. D. IEVA ZAKĒ, Rovana Universitāte, ASV; Dr. hist. GUNTIS ZEMĪTIS, LU Latvijas vēstures institūts

*Žurnālā ievietotie zinātniskie raksti ir recenzēti
Articles appearing in this journal are peer-reviewed*

No 2012. gada "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls" ir iekļauts EBSCO datubāzē
Academic Search Ultimate.

From 2012, "Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls" has been included in the EBSCO
database *Academic Search Ultimate*.

Redakcijas adrese
Kalpaka bulv. 4, 126. ist., Rīgā, LV-1050, tālr. 29486005

Redaktore:
*Ināra Stašulāne,
Antra Legzdiņa (angļu val.)
Ināra Korsaka (vācu val.)
Māksliniece Ināra Jēgere
Maketētāja Margarita Stoka*

Nodibinājums "Latvijas vēstures institūta apgāds",
reģistrācijas nr. 40008064387

Iespiests SIA "Jelgavas tipogrāfija"

ISSN 1025–8906

© LU Latvijas vēstures institūts, 2016

SATURS/CONTENTS

ZINĀTNISKIE RAKSTI/SCIENTIFIC ARTICLES

- Māris Zunde.* Dendroklimatoloģijas izmantošanas iespējas pagātnes ziemu aukstuma raksturošanai Baltijā/
Māris Zunde. Possibilities of Applying Dendroclimatology for Determining the Coldness of Past Winters in the Baltic Region. 5
- Enns Kings.* Kurzemes hercoga Jēkaba ieslodzījums Ivangorodā 1659.–1660. gadā/
Enn Küng. Duke Jacob of Courland's captivity in Ivangorod in 1659–1660. 38
- Adam Brode.* Ethnicity, Class, and Local Patriotism: Change and Continuity in Riga City Government Before and After the First World War/
Ādams Brode. Tautība, šķira un lokālpatriotisms: pārmaiņas un pēctecība Rīgas pilsētas pašvaldībā pirms un pēc Pirmā pasaules kara 64
- Zigmārs Turčinskis.* Padomju drošības dienestu veiktās civiliedzīvotāju slepkavības Abrenes apriņķī 1945. gada septembrī un oktobrī/
Zigmārs Turčinskis. Murders of Civilians in Abrene District Performed by Soviet Security Services, in September and October 1945 89
- Daina Bleiere.* Nacionālkomunisms Latvijā (20. gadsimta 50. gadi) – dažas pētniecības problēmas/
Daina Bleiere. National Communism in Latvia (the 1950s) – some research problems 113

VĒSTURES AVOTI/SOURCES OF HISTORY

- Ēriks Jēkabsons.* 1905. gada revolūcija: latviešu sociāldemokrātu propagandistes Mildas Kļaviņas (Salnās) dienasgrāmata/
Ēriks Jēkabsons. 1905 Revolution: Diary of Milda Kļaviņa (Salnā), Propagandist of Latvian Social Democrats 140

ZINĀTNES DZĪVE/SCIENTIFIC LIFE	163
RECENZIJAS/REVIEWS	
<i>Eesti ajalugu III. Vene-Liivimaa sõjast Põhjasõjani</i> . Koostaja ja peatoimetaja Enn Küng. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheologia instituut, 2013 (aut. <i>Daina Jūristo</i>).	188
Saulius Grybkauskas. <i>Sovietinis "generalgubernatorius": Komunistų partijų antrieji sekretoriai Sovietų Sąjungos respublikose</i> . Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016 (aut. <i>Daina Bleiere</i>)	191
PERSONĀLIJAS/NOMINA	195
IN MEMORIAM	201
AUTORI/AUTHORS	203
2016. GADA ŽURNĀLU SATURA RĀDĪTĀJS/ CONTENTS OF JOURNAL IN 2016.	205

ZINĀTNISKIE RAKSTI

DENDROKLIMATOLOĢIJAS IZMANTOŠANAS IESPĒJAS PAGĀTNES ZIEMU AUKSTUMA RAKSTUROŠANAI BALTIJĀ*

Māris Zunde

Dr. biol., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta vadošais pētnieks.
Zinātniskās intereses: dendrohronoloģiskā datēšana un koku gadskārtu ilg-
gadējo hronoloģiju izstrādāšana, dendroklimatoloģija, Latvijas mežu vēsture.

Cilvēku dzīves apstākļus, viņu saimniecisko, militāro u.c. veida praktisko dar-
bību vienmēr, bet it īpaši senākos gadsimtos būtiski ir ietekmējis attiecīgās
teritorijas klimats, kā arī tā meteoroloģiskie elementi. Informāciju par laik-
apstākļiem senatnē, par kuriem rakstīto liecību vēl nav vai tās ir nepietieka-
mas un neprecīzas, pēdējos gadu desmitos pasaulē aizvien plašāk un precizāk
sāk sniegt dendroklimatoloģisko pētījumu rezultāti. Konstatēts, ka Baltijas
valstīs parasto priežu (*Pinus sylvestris* L.) gadskārtu ilggadējo hronoloģiju
datus var izmantot, lai raksturotu ziemas–pavasara gaisa vidējo temperatūru
ne visos, bet lielākajā daļā no vēsturiskajiem gadiem.

Atslēgas vārdi: dendroklimatoloģija, parastās priedes gadskārtu hronoloģija,
ziemas–pavasara gaisa vidējā temperatūra, ledus iziešanas kalendārais laiks,
laikapstākļu vēsturiskie novērojumi.

IEVADS

Dendrohronoloģiski datējot vēsturiskos objektus vai dabā sa-
glabājušos seno koksnī, parasti tiek iegūta uzreiz divu veidu infor-
matīvā produkcija: koksnies paraugu gadskārtu absolūtais datē-
jums, kā arī uz konkrētiem kalendārajiem gadiem attiecinātu
koksnies gadskārtas raksturojošu datu vidējo vērtību laicrinda –
gadskārtu hronoloģija. Latvijā dendrohronoloģiskās datēšanas

* Raksts izstrādāts pētniecības programmas “Latvijas teritorija kā dažādu
kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes
zona no aizvēstures līdz mūsdienām” ietvaros.

darba rezultātus līdz šim galvenokārt ir izmantojuši arheologi un arhitekti – konkrētu senu celtniecības objektu vēstures pētnieki. Tiesa, līdz šim viņi ir izrādījuši interesi tikai par šī darba produkcijas vienu pusi, t.i., par konkrētu vēsturisko koka konstrukciju vai to būvdetaļu precīzu absolūto datējumu. Informatīvās produkcijas otra puse – koku gadskārtu ilggadējās hronoloģijas, kuru skaitliskās vērtības aptuveni raksturo attiecīgās teritorijas vides, galvenokārt klimatisko faktoru ikgadējās pārmaiņas pagātnē, – Latvijas vēstures izpētē līdz šim tikpat kā nemaz nav izmantota. Vienīgais izņēmums ir autora veiktais neliela apjoma, drīzāk eksperimentāla rakstura pētījums par sakarību starp Latvijas teritorijā pagājušajos gadsimtos bijušiem ekstremāliem meteoroloģiskiem apstākļiem, tā laika priežu radiālo pieaugumu, kā arī badu un slimību epidēmiju gadījumiem galvenokārt neražas dēļ.¹

Jāpiebilst, ka daudzu citu valstu zinātnieki ilggadējo dendro-hronoloģisko informāciju mūsdienās izmanto jau ļoti plaši. Vēstures pētnieki pārsvarā zina tās pielietošanas iespējas senās koksnes, līdz ar to – vēsturisko koka konstrukciju absolūtajā datēšanā (ar to nodarbojas dendrohronoloģija tās šaurākajā nozīmē). Taču šī informācija vēl ir izmantojama, lai pētītu

- a) konkrētu ekoloģisku faktoru un pārmaiņu ietekmi uz kokaugu augšanu mūsdienās un pagātnē (dendroekoloģija);
- b) klimata un to meteoroloģisko elementu (klimatisko faktoru) pārmaiņu ietekmi uz kokaugu augšanu, kā arī lai veiktu pagātnes klimatiskos faktorus raksturojošo datu rekonstrukciju (dendroklimatoloģija);
- c) augsnes virskārtas pārvietošanās un tās intensitātes maiņas vēsturi (dendromorfoloģija);
- d) ūdens līmeņa būtiskas fluktuācijas norises un plūdus (dendrohidroloģija);
- e) ledus pārvietošanās norisi un tās vēsturi (dendroglacioloģija);
- f) mežu ugunsgrēku vēsturi (dendropiroloģija);
- g) mežu kaitēkļu savairošanās gadījumu vēsturi (dendroentomoloģija);
- h) u.c.

Viens no plašākajiem gadskārtu hronoloģijās apkopotās dendrohronoloģiskās informācijas pielietojumiem pasaulē ir dendroklimatoloģijā. Tās rezultātus var izmantot vairāku zinātnes nozaru speciālisti. Ja pētījumos iegūtie dati kaut vai aptuveni raksturo galveno klimatisko faktoru – gaisa temperatūras un nokrišņu daudzuma – ikgadējās pārmaiņas pirms vairākiem simtiem un pat tūkstošiem gadu, tad tie kļūst nozīmīgi arī vēstures pētniekiem. Tos zinot, daudzos gadījumos konkrētus vēsturiskos notikumus, to sākšanās vai norises apstākļus izdodas skaidrot ievērojami objektīvāk. Dažus piemērus, kā pagātnes laikapstākļus raksturojošie dati varētu pētniekiem palīdzēt vēsturiskās informācijas interpretācijā, autors jau ir parādījis senāk publicētā rakstā.²

Kā piemēru jau īstenotam pētījumam, kurā ir izmantota informācija par Latvijas teritorijā pirms vairākiem gadsimtiem konkrētos gados vai ilgākos laikposmos novērotiem nelabvēlīgiem laikapstākļiem, var minēt vienu no bioarheologa Gunta Gerharda zinātniskajiem rakstiem. Tajā ir uzrādīti vēsturiskos rakstītos avotos minēti konkrēti kalendārie laikposmi, kuros novērotie nelabvēlīgie laikapstākļi šeit bija izraisījuši kultūraugu, dažreiz pat lopbarības zālaugu izteiktu neražu, kurai sekoja bads un nereti – arī nāvējošas slimības epidēmija.³ G. Gerhards ir skaidrojis arī vides, t.i., arī klimatisko faktoru ietekmi uz cilvēka bioloģiskajiem rādītājiem,⁴ bet līdzīgi kā tie arheologi, kuri, rakstot par Latvijas vēsturi laikposmā no akmens laikmeta līdz dzelzs laikmetam, ir arī uzsvēruši to laiku cilvēku dzīves kvalitātes būtisko atkarību no klimatiskajiem faktoriem un to pārmaiņām (piemēram, I. Zagorska,⁵ A. Vasks,⁶ J. Apals⁷), šajā pētījumā arī viņš šo faktoru ietekmi uz cilvēku dzīves apstākļiem ir raksturojis nevis atsevišķos gados, bet gan ievērojami ilgākos laikposmos.

Lai meteoroloģiskos elementus kā faktoros, kuri senāk bija būtiski ietekmējuši ne vien dažādas norises dabā, bet arī vietējo iedzīvotāju dzīves apstākļus, varētu vērtēt objektīvāk, ir nepieciešama pēc iespējas precīzāka informācija gan par to veidu un raksturu, gan arī par to būtiskākās ietekmes kalendāro laiku un ilgumu. Pirmos gaisa temperatūras instrumentālos novērojumus pasaulē sāka veikt tikai 18. gadsimtā, kad izgudroja dzīvsudraba un spirta termometrus, kā arī sastādīja termometru skalas sistēmas: Fārenheita –

1724. gadā, Reomīra – 1730. gadā un Celsija – 1742. gadā.⁸ Latvijā pirmos gaisa temperatūras novērojumus uzsāka Rīgā dzīvojušais ārsts Johans Luters (*Johann Luther*, 1716–1764) 1762. gada rudenī.⁹ J. Luters, kura uzvārds kādā krievu valodā izdotā zinātniska satura grāmatā kļūdains uzrādīts kā Fļušers (*Флюшер*),¹⁰ pirmoreiz Latvijā gaisa temperatūras, kā arī vēja virziena ikdienas novērojumus bija uzsācis kāda pētījuma veikšanai, kurš pēc sava satura bija tuvs šī raksta tēmai. Proti, viņu kā mediķi, kurš bija kļuvis jau par Rīgas pilsētas ārsta vietnieku, interesēja laikapstākļu ietekme uz pilsētnieku veselību.¹¹ Diemžēl šis pētījums pilnībā netika realizēts, jo 1764. gadā J. Luters saslima un pāragri nomira.¹²

Regulāri gaisa temperatūras novērojumi Rīgā ir veikti kopš 1795. gada. Tos tolaik dibinātajā meteoroloģiskajā stacijā, kuru uzskata par vecāko Baltijā,¹³ uzsāka toreizējās Rīgas Domskolas matemātikas skolotājs, arī meteorologs un astronoms Johans Zands (*Johann David Sand* [*Sandt*], 1748–1834).¹⁴ Gaisa temperatūras regulāros, rūpīgi veiktos novērojumus un pierakstīšanu J. Zands turpināja gandrīz 40 gadus (no 1795. līdz 1832. gadam).¹⁵ Gan šos, gan turpmāk atzīmētos gaisa temperatūras datus, kurus fiksēja ne vien Rīgā, bet sāka iegūt arī vēlāk citur Latvijas teritorijā ierīkotajās meteoroloģiskās stacijās, klimatoloģijas un ekoloģijas speciālisti pētniecībai izmanto joprojām un, jācer, turpinās izmantot arī nākotnē.¹⁶

Latvijas vēstures pētnieki, kā jau minēts raksta sākumā, informāciju par gandrīz nepārtraukti fiksēto vietējo gaisa temperatūru laikposmā no 18. gs. beigām, kā arī nokrišņu daudzuma datus, kuri bija atzīmēti kopš 19. gs. vidus, turpretim ir izmantojuši maz. Tas lielā mērā ir izskaidrojams ar to, ka 18. gs. nogalē Latvijas teritorijā sākās nozīmīga agrārā reforma, bet 19. gadsimtā – strauji attīstījās lauksaimniecība, kurā sāka izmantot zinātniskās atziņas, ieviesa jaunus kultūraugus, augmaiņas sistēmu, mehanizāciju, darbarīku un jauno ierīču rūpniecisku ražošanu u.c., līdz ar to iedzīvotāju dzīves kvalitātes atkarība no klimata pārmaiņām un laikapstākļiem ievērojami samazinājās.¹⁷ Kopš tā laika Latvijas, Eiropas un visas pasaules vēsturē ir norisinājies tik daudz nozīmīgu notikumu, par kuriem mūsdienās ir pieejams ļoti plašs rakstīto un lietisko avotu apjoms, ka uz to fona informācija par kādreizējiem laikap-

stākļiem, kas dažkārt pat bija šos notikumus daļēji ietekmējošs faktors, ir kļuvusi it kā mazsvarīga. Pētot iepriekš minētā perioda un it īpaši vēl senāku laiku vēsturi, dažu pētnieku uzmanību labākajā gadījumā ir saistījušas rakstītos avotos dažkārt atrodamās ziņas par tiem gadiem vai vēl īsākiem periodiem, kuros laikapstākļi bija atšķirīgāki no parastajiem vai pat bija izraisījuši kādas sekas, un līdz ar to toreiz ļaudis tos ievēroja, atcerējās un dažs labs arī atzīmēja kādos pierakstos. Vēsturiskos rakstītos avotos biežāk ir pieminēti gadi, kuros bija, piemēram, neraža vai ievērojami plūdi. Taču, sākot ar 19. gadsimtu, neražu bija mazāk, un tās nebija vairs tik postošas kā, piemēram, periodā no 16. gadsimta līdz 18. gadsimta sākumam, kurš bija arī Latvijas teritorijā valdījušā t.s. Mazā leduslaikmeta (14. gs. otrā puse – 19. gs. sākums) kulminācijas laiks.¹⁸

Kā piemēru laikapstākļu kā samērā nozīmīga faktora nepietiekamam novērtējumam var minēt tos raksturojošo rādītāju neievērošanu, pa gadiem salīdzinot senāk iegūtās lauksaimniecības produkcijas apjomus un tās pirkšanas vai pārdošanas cenas. Izskaidrojot šo trūkumu arī savā publikācijā, ievērojamais vēsturnieks H. Strods rakstīja, ka faktiski “dabas katastrofu ietekme uz lauku saimniecības attīstību ir speciālas izpētes objekts”.¹⁹ Jāatzīmē, ka, piemēram, vēl 20. gs. pirmajā pusē graudaugu ražība atkarībā no laikapstākļiem variēja pat vidēji 22% robežās.²⁰

Tas nozīmē, ka vēstures pētniekiem, analizējot, piemēram, rādītājus, kas raksturo kādreizējo vietējo ekonomiku, un tos ietekmējošos faktoros, gan, piemēram, pieejamos biometeoroloģiskos datus, kuri ir attiecināmi uz iepriekšējo paaudžu iedzīvotājiem, turpmāk vajadzētu vairāk izmantot arī laikapstākļus raksturojošos datus, kurus Latvijas teritorijā regulāri atzīmē vairāk nekā 200 gadus. Taču var rasties jautājumi: vai un kā ir iespējams objektīvāk vērtēt to klimatisko faktoru ietekmi uz vietējo iedzīvotāju dzīves kvalitāti, darbību un, iespējams, kādiem tautas vēsturē nozīmīgiem notikumiem 18. gs. pirmajā pusē un vēl senāk, kad laikapstākļus precīzi raksturojošus datus regulāri vai vispār vēl neatzīmēja? Vai un cik sekmīgi šī jautājuma risināšanā arī Latvijā varētu izmantot dendroklimatoloģiju? Šis raksts uz šiem jautājumiem sniedz pirmās atbildes.

VĒSTURISKOS LAIKAPSTĀKĻUS PRECĪZI
RAKSTUROJOŠĀS INFORMĀCIJAS AVOTI.
DENDROKLIMATOLOĢIJA

Salīdzinoši daudz ziņu par laikapstākļiem senāko gadsimtu dažāda ilguma periodos sniedz vēsturiskie rakstītie avoti. Laikapstākļus raksturojoša informācija ir atrodamā vēsturiskajās hronikās, seno ceļotāju piezīmēs un dienasgrāmatās, senos kuģu žurnālos, kauju aprakstos, ostās un bākās aizpildītajos reģistros, aprakstos par sējas darbiem, ražas ienākšanās laiku u.c. Zinātnieki ir centušies un joprojām turpina to apkopot gan rakstiskā veidā, gan datorizētās datubāzēs.²¹ Informāciju par bijušajiem laikapstākļiem Latvijā savulaik bija sācis apkopot ģeogrāfs, hidrologs un hidrometeorologs Arvīds Pastors (1908–1991), bet pagaidām šis vākums ir nepilnīgs.²² Toties vairākās citās valstīs vismaz par pēdējām divām tūkstošgadēm ir apkopotas tik pilnīgas ziņas, ka tās sniedz vairāk vai mazāk konkrētu informāciju par laikapstākļiem konkrētos mēnešos vai pat sezonās gandrīz vai katrā kalendārajā gadā.²³ Kā jau iepriekš minēts, uz senākajiem gadsimtiem attiecināmās ziņas biežāk informē par īpašām, pat katastrofāla rakstura norisēm dabā, turklāt šajās ziņās galvenā uzmanība parasti veltīta katastrofālo laikapstākļu izraisītajām sekām, nevis pašiem laikapstākļiem.²⁴ Lai klimatisko faktoru raksturojumu, to ietekmes laiku, ilgumu un teritoriju varētu noskaidrot precīzāk un objektīvāk, ir jāveic dažādās ģeogrāfiskās vietās fiksētās informācijas salīdzināšana pa konkrētajiem gadiem, kā arī – datu interpolācija, dažkārt – pat ierobežota ekstrapolācija. Taču ir jāņem vērā, ka laikapstākļi dažādās ģeogrāfiskās vietās bieži vien nebija fiksēti vienlaikus, to vērtējums bija vairāk vai mazāk subjektīvs un nereti pat pārspīlēts.²⁵ Jārēķinās arī ar rakstītajos avotos iespējamām nepilnībām vai kļūdām, piemēram, ar nepareizi vai neprecīzi norādītu novērotās parādības norises gadu vai pat vietu. Tādējādi, lai gan vēsturiskos rakstītos avotos sniegtā informācija par laikapstākļiem ir ļoti vērtīga, tā parasti tomēr ir vairāk vai mazāk fragmentāra, bieži vien nav tieši attiecināma uz pētāmo teritoriju, bet dažos gadījumos var būt nepietiekami objektīva. Līdz ar to pirms tās izmantošanas pētījumiem būtu nepieciešama tās salīdzināšana ar tai atbil-

stošu informāciju, kas iegūta no citiem rakstītiem vai cita veida avotiem, un vajadzības gadījumā – tās korekcija un papildināšana.

Lai iegūtu papildus informāciju par laikpākšļiem tālākā senatnē, mūsdienu zinātnieki kā salīdzinājumā precīzāko avotu aizvien biežāk izmanto datus, kurus sniedz raksta sākumā pieminētā zinātnes apakšnozare – *dendroklimatoloģija*. Vairākās valstīs dendroklimatologi gaisa vidējās temperatūras un/vai nokrišņu vidējā daudzuma pārmaiņas raksturojošo vēsturisko datu rekonstruēšanā jau ir sasnieguši nozīmīgus rezultātus. Abus nozīmīgākos klimatiskos faktoros raksturojošu datu rekonstruēšanas iespējas visās zemēs nav vienādas, t.i., tās atšķiras atkarībā no attiecīgās valsts ģeogrāfiskā novietojuma. Apvidos, kuros koku augšanu biežāk ierobežo pieejamā mitruma daudzums (tā nepietiekamība vai pārpilnība), to gadskārtās ietvertu informāciju var sekmīgāk izmantot pagātnes nokrišņu daudzuma rekonstruēšanai, savukārt teritorijās, kurās koku augšanu pārsvarā limitē nepietiekamais gaisa siltums, zinātnieki labākas sekmes iegūst, rekonstruējot gaisa temperatūras vēsturiskos datus.²⁶

Dendroklimatoloģijā gūtos līdzšinējos panākumus ilustrē šādi daži piemēri. Izmantojot vairāku sugu ozolu (*Quercus spp.*), kā arī mazākā apjomā – Eiropas ciedru priedes (*Pinus cembra* L.) un Eiropas lapegles (*Larix decidua* Mill.) koksnes gadskārtu datus, Eiropas centrālajai daļai ir rekonstruētas vasaras mēnešu (no jūnija līdz augustam) gaisa vidējās temperatūras ikgadējās novirzes no aprēķinātās normas laikposmā no 500. g. pr.Kr. līdz mūsdienām, bet ikgadējais nokrišņu daudzums – nedaudz agrākam periodam (no aprīļa līdz jūnijam) gandrīz no 400. g. pr.Kr. līdz mūsdienām.²⁷ Ievērojams sasniegums ir pēc parastās priedes (*Pinus sylvestris* L.) fosilo putekšņu un koksnes gadskārtu datiem rekonstruētā jūlija mēneša gaisa vidējā ikgadējā temperatūra Fennoskandijā pēdējos 7500 gados.²⁸ Informācija, kas ir ietverta izteikti ilggadīgo koku gadskārtās, ir palīdzējusi Amerikas rietumu daļā noskaidrot nokrišņu ikgadējo vidējo daudzumu vēl garākā laikposmā – 8000 gados.²⁹ Izmantojot senās priedes (*Pinus longaeva* Little) gadskārtu datus, šai teritorijai noskaidrota arī katras vasaras vidējā temperatūra pēdējos 4500 gados.³⁰ Tikai uz nedaudz isāku laikposmu (4100 gadiem) attiecas ekstremālo laikpākšļu rekonstrukcija, kas

izstrādāta Krievijā, Sibīrijas ziemeļu daļā pēc Sibīrijas lapegles (*Larix sibirica* (Muenchh) Ledeb.) un Sibīrijas egles (*Picea obovata* Ledeb.) koksnes gadskārtu datiem.³¹ Tie ir tikai daži, toties spilgti piemēri no pagātnes klimatiskos faktoros raksturojošo datu rekonstrukcijām, kuras zinātnieki izstrādājuši, ņemot vērā gan senās koksnes gadskārtu un to daļu platuma vai blīvuma datus, gan tādu ķīmisko elementu kā skābekļa, oglekļa vai ūdeņraža stabilo, kā arī oglekļa radioaktīvo izotopu mainīgo daudzumu tajās,³² kā arī papildus vēl no dažiem citiem vides indikatoriem iegūto informāciju.

Dendroklimatoloģiski rekonstruētie dati, kuri raksturo kādreizējos klimatiskos faktoros, var atšķirties pēc perioda gadā, uz kuru tos attiecina. Tas ir tāpēc, ka meteoroloģiskā faktora ietekmes īpatsvara sadalījums uz koku augšanu visa gada laikā nav pastāvīgs, un atkarībā no šī faktora dominējošā rakstura dažādās ģeogrāfiskās teritorijās tā nozīmīgākā ietekme var izpausties citā laikā. Ir pamats uzskatīt, ka gaisa temperatūras vai nokrišņu daudzuma datu rekonstrukcija ir attiecināma uz to gada periodu, kura laikā korelācija starp konkrētā klimatoloģiskā faktora un vērtētā gadskārtas parametra ikgadējam pārmaiņām konkrētajā teritorijā ir pastāvīgi visciešākā arī mūsdienās.

Dendroklimatoloģiski rekonstruētie dati faktiskos pagātnes laikapstākļus un to pārmaiņas klimatiskā sezonā vai citā periodā, protams, nevar atspoguļot absolūti precīzi, bet gan aptuveni. Patiesībā rekonstruētie un faktiskie dati pa atbilstošiem gadiem uzrāda drīzāk korelatīvu līdzību, kas ir pietiekami izteikta un statistiski būtiska, lai rekonstruētie dati pētāmo klimatisko faktoru un tā ikgadējās pārmaiņas noteiktajā vēsturiskajā laikposmā raksturotu samērā objektīvi. Lai arī tikai tuvināts, seno gadsimtu vasaru laikapstākļu raksturojums vēstures pētniekiem jau ļauj spriest, piemēram, par konkrētos gados iegūto kultūraugu ražu, lopbarības sagatavošanas iespējām u.c. Taču, ņemot vērā, ka gaisa temperatūra veģetācijas periodā ir vieglāk nosakāma pēc to koku gadskārtām, kuri biežāk ir atradušies siltuma deficīta apstākļos, tad konkrētāku un precīzāku informāciju par laikapstākļiem sen bijušajās vasarās uzrāda tālāk uz ziemeļiem, piemēram, Skandināvijas valstu ziemeļu daļā augušu koku gadskārtas. Tur ikgadējā veģetācijas sezona

ir īsāka, tās gaisa vidējā temperatūra parasti ir zemāka nekā Baltijas teritorijā, līdz ar to tā kā koku augšanu limitējošais faktors ziemeļu teritorijās izpaužas biežāk un izteiktāk.

Latvijas teritorijā klimatiskie apstākļi dendroklimatoloģiski visvairāk pētītās koku sugas – parastās priedes – augšanai ir krietni labvēlīgāki, tāpēc to ietekme uz šīs sugas koku koksnes ikgadējo pieaugumu nav tik izteikta. Cieša sakarība starp vasaras mēnešu gaisa temperatūras un priežu gadskārtu platuma pārmaiņām nav konstatēta. Līdzšinējo pētījumu rezultāti pierāda, ka Latvijas teritorijā augošo priežu stumbra radiālo pieaugumu salīdzinoši visbūtiskāk ietekmē nevis vasaras, bet gan agrāka perioda – ziemas otrās puses un pavasara sākuma mēnešu gaisa vidējā temperatūra.³³ Šis konstatējums nav kļūdains, jo dendroklimatoloģiskajos pētījumos, kuri veikti Latvijai teritoriāli tuvajās valstīs, tika apstiprināts, ka periods, kurā gaisa vidējās temperatūras paaugstināšanās visbūtiskāk labvēlīgi ietekmē priežu stumbra attiecīgā gada radiālo pieaugumu, virzienā no ziemeļu apgabaliem uz dienvidiem ievērojami atšķiras. Proti, Norvēģijas, Zviedrijas, Somijas un Krievijas ziemeļu daļā priežu gadskārtu platumu visbūtiskāk ietekmē vasaras mēnešu vidējā temperatūra,³⁴ turpretī, piemēram, Zviedrijas vidienē un Somijas dienvidu daļā izdalīt kādu izteiktu priežu augšanu limitējošu klimatisko faktoru jau ir pagrūti.³⁵ Savukārt visās trīs Baltijas valstīs, kā arī, piemēram, Polijas ziemeļu daļā gaisa vidējā temperatūra kā nozīmīgākais priežu augšanu ietekmējošais klimatiskais faktors visbiežāk izpaužas katra kalendārā gada pirmajos 3–4 mēnešos.³⁶ Tas ļāva secināt, ka Latvijas teritorijā augušo priežu gadskārtu dati varētu būt izmantojami gaisa temperatūras aptuvenai raksturošanai drīzāk senāko gadu ziemas otrās puses un pavasara sākuma mēnešos.

Patiesībā informācija par Latvijas teritorijā senatnē bijušo ziemu raksturu vēstures pētniekam nav daudz mazāk nozīmīga kā ziņas par laikapstākļiem vasaras mēnešos. Senāko gadu ziemu aukstuma un to ilguma raksturojums var būt nozīmīgs, piemēram, nosakot un salīdzinot pa gadiem cilvēku, mājlopu, kā arī ziemāju pārziemošanas, kokmateriālu sagādes un piegādes apstākļus, plūdu rašanās vai infekcijas slimību izplatīšanās iespējamību, karaspēku pārvietošanās un kaujas spējas atkarībā no sala, turklāt tas var ļaut

gūt priekšstatu par senās Rīgas ostas darbības atsākšanas, par plostu un strūgu galveno izmantošanas kalendāro laiku pavasaros u.tml.

PRIEŽU GADSKĀRTU HRONOLOĢIJU UN ZIEMAS-
PAVASARA TEMPERATŪRU RAKSTUROJOŠIE DATI.
TO IKGADĒJO PĀRMAIŅU SAKARĪBAS
NOSKAIDROŠANAS METODIKA

Lai gūtu precīzāku priekšstatu par ziemas–pavasara gaisa vidējo temperatūru raksturojošo datu rekonstruēšanas reālajām iespējām Baltijā, t.i., arī Latvijā, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Dendrohronoloģijas laboratorijā tika veikts neliela apjoma pētījums.

Kā precīzākā informācija par ziemas un pavasara mēnešu ikgadējo gaisa vidējo temperatūru pētījumā tika izmantoti Rīgā kopš 1795. gada atzīmētie gaisa temperatūras dati. Datu iegūšanai, kas raksturotu ziemas–pavasara gaisa temperatūru vēl senākos gados, tika izmantots iepriekš tekstā vēl nepieminēts vēsturisks dokumentārs avots – kopš 1529./1530. gada ziemas samērā regulāri izdarītās piezīmes par ledus iešanas sākuma datumu Daugavā pie Rīgas. Sākotnēji šo informāciju no arhīva materiāliem bija apkopojis vācbaltiešu garīdznieks, vēsturnieks un Vidzemes ģenerālsuperintendents Kārlis Gotlobs Zontāgs (*Carl Gottlob Sonntag*, 1765–1827), bet vēlāk apkopotos datus nedaudz vēl papildināja inženieris, hidrologs Pēteris Leonhards Stakle (1881–1944).³⁷ 20. gs. 60. gados šos datus savās publikācijās vēl pārpublicēja daži citi autori.³⁸ Apkopotie dati par sākotnējiem 180 gadiem nav gluži pilnīgi, t.i., laikposmā no 1530. līdz 1708. gadam ledus iešanas datums vairākos atsevišķos gados vai mazliet ilgākā periodā nav bijis atzīmēts.³⁹ Tāpēc pētījumam izmantota informācija par Daugavas ledus iešanas sākuma datumiem laikposmā no 1709. līdz 1900. gadam. Šī informācija tika izmantota, pamatojoties uz jau senāk apstiprinātu novērojumu, ka starp ziemas–pavasara gaisa temperatūru un apledojuma apmēriem, kā arī ilgumu pastāv cieša sakarība.⁴⁰ To ievērojot, tika nosacīti pieņemts, ka ledus iešanas sākums relatīvi vēlākos datumos visos gadījumos liecina par gada pirmajos

3–4 mēnešos bijušu attiecīgi ilgāk noturīgu aukstāku laiku. Šis pieņēmums izdarīts, apzinoties, ka starp ziemas–pavasara gaisa vidējo temperatūru un ledus iešanas kalendāro laiku zināmai sakarībai ir jābūt, bet precīzi atbilstoša tā tomēr nevar būt. Tāpēc vienlaikus radās interese tuvāk noskaidrot gan šīs sakarības ciešumu, gan arī – vai un cik precīzi koku gadskārtu hronoloģiju dati var liecināt par ledus kušanas kalendāro laiku. Gadījumā, ja aplūkojamā laikposmā bija kāds viens vai pāris gadu, kuros ledus ūdenstilpēs parādījās tikai ziemas beigās vai pat pavasara sākumā, kā tas bija atzīmēts, piemēram, 1617. gadā,⁴¹ tad ledus iešanas sākuma datuma, iespējams, maldinošā norāde par šādu atsevišķu ziemu raksturu pētījuma kopējos rezultātus būtiski nevarēja iespaidot.

Lai no rakstītajos avotos atzīmētajiem datumiem varētu sastādīt laikrindas, ar kuru vērtībām varētu veikt matemātiskās darbības, arī statistiskos aprēķinus, tos vajadzēja pārveidot vienkāršos skaitļos. Ņemot vērā, ka ledus iešanu Daugavā parasti novēroja martā vai aprīlī un aplūkojamā vēsturiskajā laikposmā tikai vienā gadījumā – 1839. gada pavasarī – šis dabas process bija novērots 1. maijā, tad visus marta mēneša datumus atzīmēja ar skaitli, kas atbilst konkrētajam datumam (no 1 līdz 31), aprīļa mēneša datumus – ar tālāk sekojošiem skaitļiem (no 32 līdz 61), bet vienīgo maija mēneša datumu – ar skaitli 62. Pēc tam skaitļu vērtības, pirmkārt, apvērta tā, ka relatīvi vēlāku datumu apzīmējošais skaitlis ieguva attiecīgi mazāku vērtību, kas it kā tieši atbilda gan zemākas temperatūras skaitliski mazākai vērtībai, gan šaurāku gadskārtu salīdzinoši mazākiem indeksiem, un, otrkārt, apvērstos skaitļus pārrēķināja par indeksiem, lai to vērtības vairāk lidzinātos gadskārtu indeksu vērtībām. Pārrēķiniem izmantoja šādu formulu:

$$A_i = (100 - D_i) : \frac{\sum_{i=1}^n (100 - D_i)}{n},$$

kur A – aprēķinātā indeksa vērtība;

D – konkrēto datumu apzīmējošais skaitlis;

i – uz konkrētu gadu attiecināmais kārtas skaitlis izmantoto datu sarakstā;

n – kopīgais datu skaits to sarakstā.

Iegūtie indeksi tika apzīmēti par ledus iešanas kalendārā laika apvērstajiem rādītājiem. Tātad to relatīvi lielāka vērtība vismaz teorētiski bija attiecināma uz ziemas otrajā pusē bijušu attiecīgi sil-tāku laiku (kura ietekmē ledus Daugavā sāka iziet ātrāk). No šīm vērtībām sastādītā laikrinda turpmāk tekstā ir saīsināti un vienkār-šoti dēvēta par LILAR laikrindu.

Kā trešais informācijas avots par ziemas–pavasara gaisa vidējās temperatūras ikgadējām pārmaiņām ap 200–300 gadus tālā pa-gātnē pētījumā izmantotas mūsdienās apkopotās rakstītās vēsturis-kās ziņas par ziemas–pavasara kādreizējiem laikapstākļiem dažā-dās teritorijās ģeogrāfiskajā telpā no Vācijas līdz pat Krievijas rietumu daļai. Pētījumā izmantotā informācija attiecas uz laik-posmu no 1709. līdz 1794. gadam. Izvēlētā laikposma senākā robeža ir 1709. gads, jo, kā jau iepriekš minēts, kopš tā laika ledus iešanas sākuma datuma ikgadējie novērojumi bija veikti bez pār-traukumiem. Savukārt par laikposmu, sākot ar 1795. gadu, jau ir pieejami daudz precīzākie, t.i., Rīgā regulāri novērotās gaisa tem-peratūras dati.

Pētījumam izmantotās priežu gadskārtu absolūtās hronoloģijas attiecas nevis tieši uz Rīgas, bet gan uz citām, daudz plašākām teri-torijām. Te jāpaskaidro, ka liela daļa no Vecrīgas vēsturisko celtnu koka konstrukciju priedes gadskārtu absolūtajām hronoloģijām ir izstrādātas no galvenokārt 15.–19. gs. Rīgā pa Daugavu atpludinātu kokmateriālu gadskārtu platuma datiem. Tolaik kokmateriālus līdz Rīgai piegādāja gan no Daugavas augšteces baseina Krievijā, gan no Dņepras baseina tagadējā Baltkrievijā, arī Ukrainā, kā arī pat visai tālā Volgas baseina mežiem Krievijā.⁴² Tas nozīmē, ka Baltijas kli-matam raksturīgu ziemas laikapstākļu ietekme uz attiecīgo priežu radiālo pieaugumu šajās hronoloģijās nepieciešamajā kvalitātē nevar būt atspoguļota pat teorētiski, jo tās patiesībā attiecas uz teritorijām, kurās raksturīgs ievērojami kontinentālāks klimats ar tam atbilsto-šām aukstākām ziemām. Tāpēc pētījumam tika izraudzītas salīdzino-ši plašā teritorijā augušu priežu gadskārtu septiņas hronoloģijas, kuras bija izstrādātas Latvijā (autori E. Špalte; M. Zunde) un tai ģeogrāfiski tuvajās valstīs – Igaunijā (*A. Läänelaid*), Lietuvā (*R. Pu-kienė; A. Vitas*), Polijas ziemeļu daļā (*T. Ważny*), kā arī Gotlandes salā (*T. Bartholin*). Salīdzinoši tālākai – Polijas ziemeļu daļai atbil-

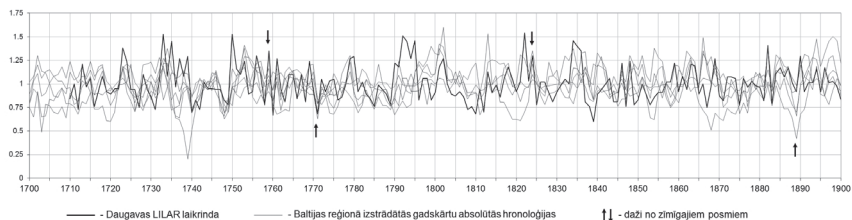
stošā hronoloģija pētījumam bija izvēlēta, ņemot vērā ziemas laikapstākļus ietekmējošos nozīmīgākos faktoros Baltijā. Šeit gada aukstākajos mēnešos laikapstākļi ir galvenokārt atkarīgi no virs jūras esošo gaisa masu cirkulācijas, kuru arī ietekmē salīdzinoši ne īpaši tālais Atlantijas okeāns. Tāpēc ziemās Baltijas valstu teritoriju bieži sasniedz Atlantijas ciklonu samērā siltās gaisa masas, kuru ietekme uz laikapstākļiem Polijas teritorijā ir līdzīga tai, kāda tā ir Baltijas teritorijā, vai vēl izteiktāka.⁴³

Salīdzināšanai ar ziemas–pavasara gaisa vidējo temperatūru raksturojošo datu laikrindām bija izvēlētas ne vien visas septiņas gadskārtu hronoloģijas, bet arī vēl laikrinda, kura bija sastādīta no šo hronoloģiju savstarpēji sinhronizēto datu vidējām vērtībām, kā arī pāris laikrindu, kas sastāvēja no hronoloģiju datu vidējo vērtību laikrindas atlasītām, īpašiem gadiem atbilstošām vērtībām. Par to, kādas vērtības no šīs hronoloģijas vēl divu laikrindu sastādīšanai bija atlasītas un kādam nolūkam tas bija veikts, ir jāpaskaidro nedaudz tuvāk.

Par to, ka vērtējamā sakarība starp ziemas–pavasara mēnešu gaisa vidējās temperatūras pārmaiņām un koku koksnes apjoma ikgadējo pieaugumu bija prognozējama nevis tieša, proporcionāla, bet gan tikai vairāk vai mazāk cieši korelatīva, liecināja arī lielākas vai mazākas atšķirības, kuras nenovēršami pastāv arī starp jebkurām koku gadskārtu hronoloģijām. Savstarpēji sinhronizētu hronoloģiju dati, kuri attiecas uz to pašu gadu, parasti cits no cita atšķiras ne vien ar savu absolūto vērtību, bet bieži vien – arī ar virzienu (attiecīgi pozitīvo vai negatīvo), kādā ir notikusi šīs vērtības pārmaiņa, salīdzinot ar iepriekšējam gadam atbilstošo vērtību. Taču, ja nebūtu pietiekami daudz tādu gadījumu, ka visu vai gandrīz visu šo hronoloģiju vērtības, kuras attiecināmas uz to pašu gadu, salīdzinot ar tās pašas hronoloģijas iepriekšējā gada vērtību, nebūtu līdzīgi mainījušās tikai vienā (vai nu pozitīvā, vai negatīvā) virzienā, gadskārtu hronoloģijas nebūtu iespējams vispār savstarpēji sinhronizēt. Nereti šī laikrindu datu vērtības pārmaiņa ir bijusi līdzīga pat pēc tās amplitūdas. Parasti šāda, uz to pašu laiku attiecināma daudzu koku stumbra radiālā pieauguma līdzīga pārmaiņa liecina par gadu, kurā kāds no vides faktoriem noteiktās sugas koku augšanu ir ietekmējis spēcīgāk nekā parasti un kurā šī

ietekme bijusi vienlaicīga visai lielā teritorijā. Gadu, kurā šāda faktora ietekmes dēļ vairumam koku ir izveidojusies izteikti šaura vai plata gadskārta, dendrochronologi angļu valodā apzīmē ar īpašu terminu – *pointer year*,⁴⁴ kuru Latvijā strādājošie koksnes gadskārtu pētnieki ir nosaukuši par signatūras (E. Špalte),⁴⁵ norādes (M. Zunde)⁴⁶ vai zīmīgo gadu (D. Elferts).⁴⁷ Atbilstoši šiem apzīmējumiem vienu gadu ilgo laikposmu, pēc kura vairumam kādas teritorijas vienas sugas koku ikgadējais radiālais pieaugums ir vienlaicīgi vai nu samazinājies, vai palielinājies (neatkarīgi no pārmaiņas absolūtā lieluma), latviski varētu apzīmēt par būtiskās ietekmes norādes jeb zīmīgo posmu (no angļu valodā lietotā termina *pointer interval*), bet no šādiem atsevišķiem posmiem jeb intervāliem sastāvošu diviem vai vairākiem gadiem atbilstošu posmu – par signatūru posmu (angļu val. – *signatures*). Abus terminus var arī izmantot, lai attēlā, kurā ir grafiskā veidā parādītas visas sinhroni savietotās laikrindas vienkopus, apzīmētu katru tām kopīgo, attiecīgi vienu vai vairākus gadus ilgo posmu, kurā visu hronoloģiju grafiku līnijas uzrāda līdzīgu virziena maiņu (1. att.).

Tādējādi, zinot, ka priežu gadskārtu platumu Baltijas valstu teritorijā visvairāk ietekmē gaisa vidējā temperatūra gada pirmajos mēnešos, ir pamats uzskatīt, ka visām vai vismaz ievērojami lielākajai daļai no pētītajām priedēm gadskārtu platumus reizē bija līdzīgi mainījusies gados, kuru pirmajos mēnešos gaisa vidējā temperatūra samērā plašā teritorijā ir bijusi aukstāka vai siltāka par normu. Gados, kuros attiecīgajā teritorijā augušajiem kokiem stumbra radiālā pieauguma virziens nav bijis noteikts, to augšanu gada pirmajos mēnešos acīmredzot bija ietekmējuši mērenāki, domājams, teritoriāli atšķirīgi, mainīgi laikapstākļi. Ja gaisa vidējās temperatūras ietekme uz koku augšanu attiecīgā gada ziemā un pavasarī nav bijusi izteikta, pastāv arī zināma varbūtība, ka tās būtiskākā ietekme bija izpaudusies gada citā periodā, vai togad koku radiālo augšanu dažādās augšanas vietās visvairāk bija noteikuši citi, pat savstarpēji atšķirīgi vides faktori. Piemēram, dendroekoloģiskajos pētījumos ir konstatēts, ka priedes Latvijas teritorijā noteiktos augšanas apstākļos var pastiprināti reaģēt arī uz nokrišņu kopējo daudzumu jūnijā.⁴⁸ Tas nozīmē, ka šādu gadu pirmo mēnešu gaisa vidējās temperatūras raksturojums, pamatojoties uz

1. att. Septiņām dažādām teritorijām atbilstošu priežu gadskārtu hronoloģiju un Daugavas LILAR datu laikrindas grafiskie attēli sinhronajā savietojumā

gadskārtu hronoloģiju vērtībām, var izrādīties nepatiess vai ir vispār nenosakāms. Tāpēc radās doma sastādīt vēl abas īpašās laikrindas, tajās atstājot tikai tās gadskārtu hronoloģiju datu vidējās vērtības, kuras hronoloģiju kopīgajā sinhronajā savietojumā akcentē to zīmīgie, kā arī – nepilnīgi zīmīgie posmi. Jēdziens “nepilnīgi zīmīgie posmi” tika ieviests, lai šajā rakstā apzīmētu tos hronoloģiju vienu gadu ilgajam periodam atbilstošos sinhronos posmus, kuros ar pretēju vērtības maiņas virzienu no pārējām atšķirās tikai viena no hronoloģijām. Bija paredzams, ka sakarība starp šo abu saīsināto laikrindu vērtībām un atbilstošajiem ziemas–rudens gaisa vidējo temperatūru raksturojošiem datiem būs lielāka.

Pirms iepazīstināt ar izpētes galvenajiem rezultātiem, ir svarīgi vēl atzīmēt, ka, ņemot vērā gan salīdzināmo datu izteikto gadījuma raksturu, gan arī salīdzinoši lielo nozīmi, kāda šoreiz bija piešķirta informācijai, kuru sniedza zīmīgie posmi, šajā, t.i., pētījuma pirmajā etapā pārsvarā tika savstarpēji salīdzinātas nevis ikgadējo datu skaitliskās vērtības, bet gan – to ikgadējās pārmaiņas virziena vērtējums. Tas nozīmē, ka ikviena datu vērtība pēc tās salīdzināšanas ar iepriekšējam gadam atbilstošo vērtību tika novērtēta attiecīgi ar pozitīvu (+) vai negatīvu (–) zīmi. Viens no pētījuma galvenajiem mērķiem bija noskaidrot, cik bieži un kuros gados salīdzināmo dabas procesu pārmaiņas 18. un 19. gadsimtā ir vērtējamas ar vienādu zīmi.

PĒTĪJUMA REZULTĀTI

Pētījuma sākumā salīdzināja Daugavas LILAR laikrindas un katras izvēlētas gadskārtu hronoloģijas absolūtās skaitliskās vērtības. Iegūtie rezultāti un no tiem izdarītie secinājumi bija samērā līdzīgi tiem, kurus Latvijā ieguva iepriekš, analizējot un salīdzinot priežu gadskārtu hronoloģiju un ziemas–pavasara gaisa vidējās temperatūras ikgadējos datus, kuri attiecas uz mūsdienām. Proti, pa pāriem salīdzināto laikrindu līdzība to sinhronajā savietojumā bija statistiski pietiekami būtiska (t vērtības – robežās no 3,1 līdz 6,1), taču to nevarēja uzskatīt par izteiktu. Ziemas–pavasara mēnešu gaisa vidējās temperatūras, kā arī Daugavas ledus iešanas ikgadējā kalendārā laika samērā precīzai raksturošanai salīdzināto laikrindu līdzība tomēr bija novērtēta kā nepietiekama (zīmju kritērija koeficienta vērtības – 59%–61%).

Kā jau to iepriekš paredzēja, lielāku līdzību varēja konstatēt, LILAR laikrindu sinhronajā savietojumā salīdzinot ar visām izvēlētajām priedes gadskārtu hronoloģijām vienlaikus. Kā tas ir redzams 1. attēlā, sinhronajā savietojumā attēlotajām gadskārtu hronoloģijām kopīgie zīmīgie posmi, uzmanīgi vērojot, daudzviet ir izšķirami pat vizuāli. Vairumā gadījumu tajos konstatētajam hronoloģiju vērtību maiņas kopīgajam virzienam atbilst arī LILAR laikrindas attiecīgajiem gadiem atbilstošo vērtību maiņas virziens. Konstatējot uz vienu un to pašu gadu attiecināmo LILAR un gadskārtu hronoloģiju vērtību pārmaiņu acīmredzamo līdzību, jau pētījuma sākumā tika izteikta šāda hipotēze: ja gada pirmajos mēnešos gaisa siltums vai aukstums pietiekami plašā teritorijā bija izpaudies tik stipri un ilgstoši, ka lielākais vairums no šajā teritorijā augušajām priedēm uz tā ietekmi bija reaģējušas līdzīgi, tad pēc šo priežu gadskārtu vidējā platuma attiecīgā gada ziemas–pavasara gaisa vidējo temperatūru, līdz ar to – arī šīs teritorijas upju ledus iziešanas aptuveno laiku var raksturot, domājams, jau visai objektīvi. Taču šo hipotēzi vēl bija nepieciešams pārbaudīt un pierādīt arī statistiski.

Visu septiņu savstarpēji sinhronizēto gadskārtu hronoloģiju kopīgajā laikposmā, kurš attiecas uz 200 kalendārajiem gadiem (1701.–1900. g.), bija atzīmēti kopā 47 zīmīgie posmi. Nepilnīgi

zīmīgie posmi, kuros gadskārtu indeksu vērtības maiņas virziens vienā no hronoloģijām tomēr bija atšķirīgs, bija attiecināti kopā uz 77 gadiem. Taču varēja secināt, ka šie hronoloģijām kopīgie 124 posmi uz to, ka itin visos attiecīgajos gados ziemas–pavasara gaisa vidējā temperatūra ir bijusi vai nu stipri zemāka, vai augstāka par normu, tomēr nenorāda. Tika konstatēts, ka, beidzoties īpaši nelabvēlīga vai labvēlīga faktora ietekmei, koku reakcijā mēdz izpausties tāds kā “atsitiena” efekts: salīdzinoši bieži kokiem gadskārtu platuma vienāda virziena maiņa bija konstatējama ne vien gadā, kurā bijusi kāda faktora spēcīga ietekme, bet arī vēl nākamajā gadā – pretējā virzienā. Šajā gadā, kurā minētā faktora ietekme jau bija mazinājusies, kokiem koksnes ikgadējais pieaugums varēja it kā vienlaicīgi atgriezties vidējās normas robežās, par gaisa temperatūras izteiktu maiņu pretējā virzienā nemaz neliecīnot.

Kā jau minēts iepriekš, gadskārtu hronoloģiju daļēji zīmīgie posmi norāda uz gadiem, kuru sākuma mēnešu gaisa vidējās temperatūras raksturojumam un tā skaidrojumam jau var būt vairāki varianti, līdz ar to tas ir mazāk noteikts. Taču, ja kādam konkrētam gadam atbilstošo vērtību maiņu vienā virzienā nevar konstatēt pat 75% no salīdzinātajām laikrindām, tad hipotēzei par tā gada sākuma mēnešu gaisa temperatūras raksturu attiecīgajā teritorijā jau būs pārāk maza ticamība. Aplūkoto 200 gadu laikā šāda grūti raksturojama, visticamāk, mainīga teritoriāli atšķirīga ziemas–pavasara mēnešu gaisa vidējā temperatūra konstatēta 76 gados (38% no visiem gadiem). Salīdzināšanai: Igaunijā, salīdzinot datus par Daugavas ledus iziešanas sākuma laiku, konstatēts, ka laikposmā no 1529. līdz 1990. gadam šādas viduvējas ziemas bijušas 34% no visiem gadiem.⁴⁹ Arī šādu gadu noskaidrošanai ir zināma nozīme, jo ir pamats secināt, ka to sākumā gaisa vidējā temperatūra nav bijusi tik galēja, lai tā radītu attiecīgās teritorijas iedzīvotājiem kādas nozīmīgas, nelabvēlīgas sekas.

Labākai pārskatāmībai pētījuma galvenie rezultāti ir apkopoti 1. un 2. tabulā.

1. tabulā ir uzrādīti procentos izteikti vērtējumi, kuri raksturo sakarību starp a) gaisa vidējās temperatūras datu, kas aprēķināti katra gada sākuma pieciem dažāda ilguma periodiem, un Daugavas LILAR datu pārmaiņām Rīgā, b) tās pašas gaisa vidējās temperatūras

datu un izmantoto gadskārtu hronoloģiju vidējo vērtību ikgadējām pārmaiņām, kā arī c) Daugavas LILAR datu un gadskārtu hronoloģiju vidējo vērtību ikgadējām pārmaiņām. Tabulā ierakstītie skaitļi norāda procentos izteiktu gadu skaitu, kuriem atbilstošo rādītāju vērtības, kas raksturo savstarpēji salīdzināto dabas procesu attiecīgā gada pārmaiņas, bija līdzīgi mainījušās vienā – negatīvā vai pozitīvā – virzienā. Jāpiebilst, ka gan Daugavas LILAR datu, gan arī koku gadskārtu hronoloģiju vidējo vērtību pārmaiņas ar gaisa vidējās temperatūras pārmaiņām Rīgā salīdzinātās laikposmā no 1795. līdz 1900. gadam (ar pāris īsiem pārtraukumiem), jo, kā minēts raksta sākuma daļā, pirms 1795. gada gaisa temperatūra Rīgā pastāvīgi vēl nebija novērota. Daugavas LILAR datu un gadskārtu hronoloģiju vidējo vērtību salīdzinātās pārmaiņas attiecas uz ilgāku laikposmu – no 1711. līdz 1900. gadam.

Tabulas kreisajā pusē uzrādītie sakarības rādītāji uzskatāmi apstiprina, ka ziemas–pavasara gaisa vidējā temperatūra ledus iešanas laiku, protams, ietekmē, taču arī šī sakarība gluži visos gadījumos nav tieša, cēloniska. Sakarību starp laikapstākļu un ledus iziešanas laika ikgadējām pārmaiņām varēja pazemināt, piemēram, gaisa temperatūras straujākas pārmaiņas attiecīgā ziemas–pavasara perioda beigās. Lai gan gaisa vidējā temperatūra minētajā periodā, salīdzinājumā ar to iepriekšējā gadā, iespējams, ir bijusi zemāka, tomēr straujš gaisa temperatūras kāpums varēja izraisīt ledus iešanu jau šī paša perioda nogalē.

Aplūkotajā laikposmā (no 1795. līdz 1900. gadam) gaisa ikgadējā vidējā temperatūra ledus iešanas laiku vistiešāk ir ietekmējusi periodā no februāra sākuma aptuveni līdz aprīļa pirmās dekādes beigām. Sakarība starp gaisa vidējās temperatūras un ledus iziešanas laika ikgadējām pārmaiņām atsevišķi marta un aprīļa mēnešos ir pat nedaudz mazāka kā tā, kas ir vidēji vērtēta diviem vai trim mēnešiem. Šāda sakarības samazināšanās daļēji izskaidrojama arī ar to, ka, neiekļaujot aprēķinos datus par gaisa temperatūras pārmaiņu raksturu divos iepriekšējos mēnešos, netiešā veidā tiek daļēji ignorēta ledus biezuma ietekme uz tā kušanas ātrumu. Kā zināms, gaisa temperatūra ietekmē ledus pastāvēšanas ilgumu ne vien tieši, bet arī netieši, iepriekš nosakot tā biezumu. Līdz ar to ir pamats uzskatīt, ka sakarības rādītāja būtisko pieaugumu (no 80%

1. tabula

ZIEMAS–PAVASARA GAISA VIDĒJĀS TEMPERATŪRAS,
DAUGAVAS LEDUS IEŠANAS KALENDĀRĀ LAIKA APVĒRSTO
RĀDĪTĀJU (LILAR) UN KOKU GADSKĀRTU PLATUMA DATU
IKGADĒJO PĀRMAIŅU SAKARĪBAS VĒRTĒJUMS (LAIKPOSMĀ
LĪDZ 1900. GADAM)

Sakarības rādītājs ↔ (%)	Periodi, kuriem aprēķināta gaisa vid. t° Rīgā (mēneši) (1795.–1900. g.)	Sakarības rādītājs ↔ (%)	Priežu gadskārtu hronoloģiju pa gadiem aprēķināto vidējo vērtību ikgadējās pārmaiņas raksturojošie dati (1711.–1900. g.)	
Daugavas LILAR dati (1711.–1900. g.)				
Visos gados (A)				
78	I–III	66		
82	II–IV	63		
80	II–III	65		
76	III	65		
70	IV	60		
← 68 →				
Nepilnīgi zīmīgos posmos (B)				
82	I–III	73		
87	II–IV	68		
87	II–III	72		
80	III	69		
78	IV	63		
← 73 →				
Zīmīgos posmos (C)				
88	I–III	84		
92	II–IV	72		
92	II–III	80		
88	III	79		
84	IV	64		
← 83 →				

līdz 92%), kuru iegūst, savstarpēji salīdzinot tikai gadskārtu hronoloģiju zīmīgajiem posmiem atbilstošo gadu ziemas–pavasara gaisa vidējās temperatūras un LILAR datus, netieši ir ietekmējis arī ledus biežums.

Tabulas labajā pusē ir uzrādīts skaitliskais vērtējums sakarībai starp ziemas–pavasara dažāda ilguma periodu gaisa vidējās temperatūras un prieku gadskārtu hronoloģiju datu vidējo vērtību ikgadējām pārmaiņām. Zīmīgi, ka gaisa vidējā temperatūra aprīlī, salīdzinot ar iepriekšējiem gada pirmajiem mēnešiem, prieku attiecīgā gada radiālo pieaugumu ietekmē jau mazāk. Relatīvi augstāko korelāciju ar prieku gadskārtu hronoloģiju datu vidējo vērtību ikgadējām pārmaiņām pētītajā laikposmā ir uzrādījušas gaisa vidējās temperatūras ikgadējās pārmaiņas janvāra–marta periodā. Šim periodam atbilstošā pārmaiņu sakarības rādītāja vērtība ir līdzīga vērtībai, kura ir attiecināma uz februāra–marta periodu. To bija svarīgi atzīmēt tāpēc, ka arī mūsdienās prieku stumbra radiālā pieauguma pārmaiņas vislabāk korelē tieši ar februāra–marta gaisa vidējās temperatūras ikgadējām pārmaiņām.⁵⁰

Jāvērš uzmanība arī uz to, ka gadskārtu hronoloģiju datu vidējās vērtību ikgadējās pārmaiņas uzrāda vienlīdz augstu sakarību kā ar janvāra–marta gaisa vidējās temperatūras datu, tā arī ar Daugavas LILAR datu ikgadējām pārmaiņām.

1. tabulā atzīmētās sakarības rādītāju vērtības vienlaikus liecina un apstiprina, ka tieši tajos gados, kurus akcentē gadskārtu hronoloģiju zīmīgie posmi, šo hronoloģiju datu vidējo vērtību un jo īpaši janvāra–marta gaisa vidējās temperatūras datu ikgadējo pārmaiņu līdzība ir izpaudusies ļoti bieži (84% no pārbaudītajiem gadiem). Salīdzinoši retāk, tomēr diezgan bieži šo datu vērtības pārmaiņu līdzība ir attiecināma uz gadiem, kurus iezīmē hronoloģiju nepilnīgi zīmīgie posmi. Ņemot to vērā, pētījumā vēl tika pārbaudīts, cik savstarpēji līdzīgi ir uz šādiem īpašajiem gadiem attiecināmie dati, kuri raksturo a) iepriekš minēto gadskārtu hronoloģiju datu vidējo vērtību un b) Daugavas LILAR datu ikgadējās pārmaiņas, kā arī ietver c) ziemas–pavasara kādreizējo laikapstākļu raksturojumu dažādās teritorijās ģeogrāfiskajā telpā no Vācijas līdz pat Krievijas rietumu daļai. Salīdzinātie dati un no rakstītajiem avotiem iegūtā informācija attiecas uz īsāku laikposmu – no 1709. līdz

1794. gadam. Kā iepriekš minēts, pēc šī laikposma, t.i., no 1795. gada Rīgā sāka regulāri veikt gaisa temperatūras instrumentālos mērījumus, bet to dati jau bija izmantoti pētījuma pirmajā daļā. Savukārt pirms 1709. gada Daugavas ledus iešanas ikgadējais datums, kuru arī bija paredzēts salīdzināt ar rakstītajos avotos uzrādīto ziemas laikapstākļu ikgadējo raksturojumu, bija atzīmēts tomēr nepastāvīgi, ar dažiem īsiem pārtraukumiem.

Salīdzināto datu ikgadējo pārmaiņu vērtējums, kas ir attiecināms tikai uz iepriekš minētajiem īpašajiem gadiem, ir apkopots 2. tabulā.

2. tabula

GADSKĀRTU HRONOĻĢIJU DATU VIDĒJO VĒRTĪBU UN DAUGAVAS LILAR DATU IKGADĒJO PĀRMAIŅU ATBILSTĪBA RAKSTĪTAJOS AVOTOS SNIEGTAJAM ZIEMAS–PAVASARA LAIKAPSTĀKĻU RAKSTUROJUMAM GADOS, KURI ATBILST ZĪMĪGAJIEM UN NEPILNĪGI ZĪMĪGAJIEM POSMIEM (LAIKPOSMĀ NO 1709. LĪDZ 1794. GADAM)

Gads	Gadskārtu hronoloģiju zīmīgo un nepilnīgi zīmīgo posmu raksturojums	Daugavas LILAR datu vērtības ikgadējās pārmaiņas vērtējums	Rakstītos avotos atzīmētais ziemas un pavasara laikapstākļu raksturojums ⁵¹
1709	---	nav zināms	Ļoti auksta un ilga ziema. Lielie plūdi Rīgā
1710	+	0 jeb =	Drīzāk mērena ziema
1711	---	+	Dānijā silta ziema, Vācijā janvāris silts, sals – no februāra
1713	+++	+	Dānijā silta ziema, Vācijā janvārī auksts, februārī – silts
1714	-	-	Mērena ziema (?). Vācijā janvārī silts, II–IV – auksts
1715	+	+	Mērena, vietām diezgan auksta ziema. Vācijā – silta ziema
1716	---	-	Auksta, pat ļoti auksta ziema
1717	+	+	Vācijā februāris lietains, no marta – par vēsu

Gads	Gadskārtu hronoloģiju zīmīgo un nepilnīgi zīmīgo posmu raksturojums	Daugavas LILAR datu vērtības ikgadējās pārmaiņas vērtējums	Rakstītos avotos atzīmētais ziemas un pavasara laikapstākļu raksturojums
1718	+	+	Rietumeiropā auksta ziema. Ļoti silts marts
1719	-	-	Auksta un sniegota ziema
1720	-	-	?
1722	+++	-	Ļoti silta ziema
1723	+++	+	Nepastāvīga ziema ar atkušņiem. Vācijā pavasaris silts
1725	-	-	Auksta ziema, pa vidu, piemēram, februārī – atkušņi
1726	---	-	Auksta, ilga un sniegota ziema
1729	+	-	Auksta (galvenokārt janvārī) un sniegota ziema
1731	-	-	Rietumeiropā samērā maiga ziema, vēls pavasaris
1732	+++	+	Maiga ziema, ļoti silts februāris un marts
1735	-	+	Vācijā janvāris silts, februāris pārsvarā auksts
1738	+	-	?
1740	-	-	Ļoti auksta ziema
1741	+++	+	Silta, lietaina ziema
1742	+++	-	Rietumeiropā auksta, īsa ziema (no februāra)
1747	---	-	Maiga – mēreni auksta ziema. Vācijā aukstums martā
1748	---	-	Auksta ziema
1750	+	+	Mērena vai mēreni silta ziema. Vācijā II un III – par siltu
1752	+	-	Mērena vai mēreni silta ziema
1753	+++	+	Samērā silta ziema, auksts pavasaris

Gads	Gadskārtu hronoloģiju zīmīgo un nepilnīgi zīmīgo posmu raksturojums	Daugavas LILAR datu vērtības ikgadējās pārmaiņas vērtējums	Rakstītos avotos atzīmētais ziemas un pavasara laikapstākļu raksturojums
1754	-	-	Auksta ziema, bet Ukrainā agrs pavasaris
1755	-	+	Diezgan auksta ziema
1758	-	-	Diezgan auksta ziema
1759	+++	+	Silta ziema, aukstums pavasara otrajā pusē
1760	-	-	Auksta – ļoti auksta ziema
1763	+	-	Samērā auksta un sniegota ziema
1771	---	-	Auksta vai ļoti auksta, sniegota ziema
1772	+	+	Auksta ziema (vismaz februārī)
1777	+	+	Drīzāk mērena ziema
1780	-	+	Ļoti auksta, arī ... maiga ziema, turklāt ļoti sausa vasara
1782	+	+	Pēterburgā februārī ļoti auksts, bet Ukrainā – lietains
1784	---	-	?, Pēterburgā vēl jūnija sākumā uzsnīga sniegs
1785	-	-	Mēreni auksta vai auksta ziema
1786	+	+	Rietumeiropā auksta un sniegota ziema
1787	-	-	Ļoti auksta ziema
1788	---	-	Drīzāk auksta ziema, vēl jūnija vidū uzsnīga sniegs
1789	---	-	Ļoti auksta ziema
1790	+	+	Silta ziema, bez sniega
1791	+	-	Silta ziema, bez sniega
1793	-	-	Mērena ziema

Apzīmējumi:			
			– gadskārtu hronoloģiju zīmīgajam posmam atbilstošs gads
	--- / +++		– gadskārtu hronoloģiju zīmīgais posms ar attiecīgi lejupejošu / augšupejošu trendu
	- / +		– gadskārtu hronoloģiju nepilnīgi zīmīgais posms ar attiecīgi lejup- ejošu / augšupejošu trendu
		- / +	– LILAR datu vērtības pārmaiņa attiecīgi negatīvā / pozitīvā virzienā (atbilst ledus iziešanas sākuma vēlākam / agrākam laikam)

SECINĀJUMI

Līdz šim iegūtā un 1. un 2. tabulā apkopotā informācija ļauj izteikt galveno secinājumu, kuru, cerams, nākotnē vēl varēs precizēt. Proti, **Baltijas valstu teritorijā augušo priežu gadskārtu absolūto hronoloģiju dati ir izmantojami ziemas–pavasara mēnešu, visprecīzāk – februāra un marta gaisa vidējās temperatūras ticamai raksturošanai, taču nevis pēc kārtas visos, bet gan noteiktos gados.** Visobjektīvāk gaisa vidējās temperatūras ikgadējās pārmaiņas pagātnē raksturo Baltijas valstīs izstrādāto priežu gadskārtu reģionālo absolūto hronoloģiju zīmīgie posmi. Vēstures pētniekiem būtu jāvērs uzmanība uz to, ka **gadskārtu hronoloģiju zīmīgie posmi ne gluži visos, bet vairumā gadījumu norāda uz konkrētiem gadiem, kuros ziemas–pavasara zemā vai augstā gaisa vidējā temperatūra bija kļuvusi par nozīmīgu faktoru, kurš togad vairāk vai mazāk būtiski ietekmēja ne vien koku augšanu, bet arī – attiecīgās teritorijas iedzīvotāju dzīves kvalitāti un viņu saimniecisko u.c. darbību.** Jāatzīst, ka minētā norāde noteikti būtu bijusi vēl precīzāka, ja pētījumā būtu ņemts vērā ne vien koku gadskārtu indeksu un Daugavas LILAR datu ikgadējo pārmaiņu virziens, bet arī šo datu absolūtā vērtība un pārmaiņu faktiskā amplitūda, ievērojot arī attiecīgo teritoriju ģeogrāfisko no-

vietojumu. Jāatkārto, ka šoreiz vēl nebija ievērota klimatisko faktoru nereti visai būtiskā ietekme uz koku augšanu gada citos periodos. To ietekmes nozīmīgumam vajadzētu būt lielākam gados, kuros ziemas–pavasara gaisa vidējā temperatūra ir bijusi tuvāka ilggadīgajai normai, un līdz ar to tās ietekme uz koku augšanu nav bijusi tik pamanāma. Jāņem vērā, ka laikapstākļi gada citos periodos ziemas–pavasara gaisa vidējās temperatūras radīto ietekmi uz koku koksnes pieaugumu varēja gan samazināt vai pat it kā dzēst, gan arī pretēji – vēl vairāk pastiprināt.

Nenoliedzami, zināma sakarība starp dažādos rakstītajos avotos sniegto ziemas–pavasara laikapstākļu raksturojumu un Daugavas LILAR datu ikgadējo pārmaiņu vērtējumu pastāv. Tomēr jāatzīst, ka pat tajos gados, kurus ir akcentējuši gadskārtu hronoloģiju zīmīgie un nepilnīgi zīmīgie posmi, tā nav bijusi tik cieša, lai Daugavas ledus iešanas sākuma kalendāro laiku, kas būtu noteikts pēc ziemas–pavasara ikgadējo laikapstākļu raksturojuma, visos šajos īpašajos gados varētu uzskatīt par ticamu. Pašreizējie datu salīdzināšanas rezultāti pagaidām ļāva konstatēt tikai šādu dominējošu likumsakarību: 18. gadsimtā pēc ziemām, kuras tolaik bija novērtētas kā maigas vai pat siltas, Daugavas ledus bija sācis iziet pārsvarā marta otrajā pusē, pēc aukstām ziemām – galvenokārt pēc 10. aprīļa, bet pēc ziemām, kuras raksturotas kā ļoti aukstas, – tikai pēc 20. aprīļa. Igaunijā, izmantojot Daugavas ledus izešanas sākuma datuma datus, noteikts, ka laikposmā no 1720. līdz 1990. gadam pēc maigām ziemām ledus sācis iziet visbiežāk ap 24. martu, pēc vidējām ziemām – ap 3. aprīli, bet pēc aukstām ziemām – ap 12. aprīli.⁵²

Ņemot vērā, ka 1. tabulā apkopotie dati sakarību starp ziemas–pavasara temperatūras un LILAR datu pārmaiņām gados, kuri atbilst zīmīgajiem posmiem, uzrāda kā visai ciešu, savukārt sakarība starp LILAR datu un vēsturisko ziemas–pavasara laikapstākļu raksturojumu pārmaiņām ir relatīvi mazāka, var secināt:

1. Lai gan zīmīgie un nepilnīgi zīmīgie posmi liecina par gadiem, kuros ziemas–pavasara gaisa vidējā temperatūra ir bijusi līdzīgi zema vai augsta plašā ģeogrāfiskā teritorijā, sakarības samazinājums starp ziemas–pavasara laikapstākļu rakstisko raksturojumu un LILAR datu pārmaiņām apliecina, ka arī šajos gados

minētajā teritorijā tomēr ir bijušas zināmas klimatisko faktoru reģionāla rakstura atšķirības;

2. Vēsturiskos laikapstākļus raksturojošu ziņu hronoloģiski apkopojumi, it īpaši, ja tie ietver neregulāri atzīmētu informāciju, kas attiecas uz atšķirīgiem ģeogrāfiskiem rajoniem, reizē precīzu un objektīvu priekšstatu par laikapstākļu ikgadējām pārmaiņām pagātnē tomēr nevar sniegt. Ziņas par laikapstākļiem pagātnē, kuras ir minētas daudzos un dažādos vēsturiskos rakstītos avotos un kuras ir hronoloģiskā secībā apkopotas mūsdienās izdotās publikācijās, ļoti bieži vai pat pārsvarā ir attiecināmas uz atšķirīgām teritorijām un dažāda ilguma, dažkārt pat atšķirīgiem periodiem.

Neraugoties uz senāk izteikto skepsi,⁵³ ir noskaidrots, ka dendroklimatoloģija šīs nepietiekamās vai pat trūkstošās informācijas daļējā atgūšanā visai lielu ieguldījumu var sniegt arī Latvijā. Ir svarīgi apzināties, ka turpmāk dendroklimatoloģisko datu precizitāti un objektivitāti pie mums ir iespējams vēl uzlabot. Tie jāturpina salīdzināt gan ar vēsturiskos rakstītos avotos atrodamiem laikapstākļu aprakstiem, gan ar laikapstākļus raksturojošo datu rekonstrukcijām, kuras ir izstrādātas citās Eiropas valstīs. Ir pamats uzskatīt, ka, nosakot precīzi raksturotu un datētu klimatoloģisko faktoru ietekmi uz konkrētu vēsturisku notikumu vai procesu rašanos, norisi vai sekām, iegūtie rezultāti varētu būt ne vien interesanti un nozīmīgi, bet, iespējams, dažos gadījumos pat pārsteidzoši.

ATSAUCES

- ¹ Māris Zunde (2014). Climatic factors, tree rings and ... epidemics. In: *3rd Baltic Bioarchaeology Meeting. Programme and Abstracts. May 14–17, 2014, Rīga, Latvia*. Rīga: University of Latvia, p. 42.
- ² Māris Zunde (2007). Par pagātnes laikapstākļu ietekmi uz tautas vēsturi un tos raksturojošo datu dendroklimatoloģiskās rekonstrukcijas iespējām Latvijā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 26.–41. lpp.
- ³ Guntis Gerhards (2011). Epidēmijas viduslaiku un jauno laiku Rīgā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 37.–65. lpp.
- ⁴ Guntis Gerhards (2002). Vide un tās ietekme uz Latvijas iedzīvotājiem dzelzs laikmetā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2, 5.–26. lpp.
- ⁵ Ilga Zagorska (2003). Radioaktīvā oglekļa datējumi par senāko Austrumbaltijas apdzīvotību. No: *Arheoloģija un etnogrāfija*, 21. laid. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 11.–26. lpp.

- ⁶ Andrejs Vasks (2015). *No medniekiem un zvejniekiem līdz lopkopjiem un zemkopjiem: Latvijas aizvēstures senākais posms (10500. – 1. g. pr.Kr.)*. Rīga: Zinātne, 20.–42. lpp.
- ⁷ Jānis Apals (2008). *Āraišu arheoloģiskais muzejparks: Ceļvedis*. Rīga: Latvijas Nacionālais vēstures muzejs, 7., 52. lpp.
- ⁸ Arvīds Pastors (1978). Meteoroloģisko novērojumu sākums Latvijā. No: *Dabas un vēstures kalendārs 1979. gadam*. Rīga: Zinātne, 243.–246. lpp.
- ⁹ Friedrich K. Gadebusch (1777). *Livländische Bibliothek nach alphabetischer Ordnung: Zweyter Theil*. Rīga: Johann Friedrich Hartknoch, S. 205–206; Pastors. Meteoroloģisko novērojumu sākums Latvijā, 243. lpp.; Natālija Temņikova (1968). Meteoroloģija. No: Vilis Samsons (galv. red.). *Latvijas PSR mazā enciklopēdija*, 2. sēj. Rīga: Zinātne, 551. lpp.
- ¹⁰ Nataļia S. Temņikova (1969). *Klimat Rigi i Rizhskogo vzmor'ia*. Leningrad: Gidrometeoizdat, s. 5.
- ¹¹ Pēteris Jērāns (galv. red.) (1988). *Rīga: Enciklopēdija*. Rīga: Galvenā enciklopēdiju redakcija, 465. lpp.
- ¹² Gadebusch. *Livländische Bibliothek nach alphabetischer Ordnung*, S. 205–206.
- ¹³ *Hidrometeoroloģija*. Pieejams: <http://www.meteo.lv/lapas/par-centru/vestures-fakti/hidrometeorologija/hidrometeorologija?id=861&nid=348> (skatīts 11.11.2016.).
- ¹⁴ Jānis Stradiņš (1982). *Etīdes par Latvijas zinātņu pagātni*. Rīga: Zinātne, 393. lpp.; Pastors. Meteoroloģisko novērojumu sākums Latvijā, 243. lpp.
- ¹⁵ Temņikova. *Meteoroloģija*, 551. lpp.; Temņikova. *Klimat Rigi i Rizhskogo vzmor'ia*, s. 6.
- ¹⁶ Agrita Briede, Lita Lizuma (2003). Gaisa temperatūras svārstības Rīgā ilggadīgā laika periodā. No: *Ģeogrāfija. Ģeoloģija. Vides zinātne: Referātu tēzes. Latvijas Universitātes 61. zinātniskā konference*. Rīga: Latvijas Universitāte, 15.–17. lpp.; Agrita Briede, Lita Lizuma (2003). Ilggadīgo (1795–1996) gaisa temperatūras novērojumu rindu Rīgā viendabības izvērtējums. No: *Ģeogrāfija. Ģeoloģija. Vides zinātne: Referātu tēzes. Latvijas Universitātes 61. zinātniskā konference*. Rīga: Latvijas Universitāte, 87.–89. lpp.; Lita Lizuma, Māris Kļaviņš, Agrita Briede, Valerijs Rodinovs (2007). Long-term changes of air temperature in Latvia. In: Māris Kļaviņš (ed.). *Climate Change in Latvia*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, pp. 11–20; Māris Zunde, Agrita Briede, Didzis Elferts (2008). Influence of climatic factors on the annual radial growth of Scots pine (*Pinus sylvestris* L.) in Western Latvia. *Proceedings of the Latvian Academy of Sciences*. Section B, 62 (3), pp. 120–128; Didzis Elferts, Āris Jansons (2012). Response of Scots pine radial growth to past and future climate change in Latvia. In: Māris Kļaviņš, Agrita Briede (eds.). *Climate Change in Latvia and Adaptation to It*. Rīga: University of Latvia, pp. 134–145.
- ¹⁷ Arturs Boruks (1995). *Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā: no senākiem laikiem līdz mūsdienām*. Rīga: Auditorfirma “Grāmatvedis”, 123.–170. lpp.

- ¹⁸ Turpat, 54., 186. lpp.; Dzhon Imbri, Ketrin P. Imbri (1988). *Tainy lednikovykh epokh*. Moskva: Progress, s. 208–209.
- ¹⁹ Kheinrikh P. Strods (1985). *Razvitie sel'skokhoziaistvennogo proizvodstva i trgovlia v Latvii (2-ia polovina XVIII – 1-ia polovina XIX vv.)*. Rīga: Latvīskii Gosudarstvennyi universitet im. P. Stuchki, s. 65.
- ²⁰ Boruks. *Zemnieks, zeme un zemkopība Latvijā*, 297. lpp.
- ²¹ Piemēram: *Tambora: the climate and environmental history collaborative research environment*. Pieejams: <https://www.tambora.org/index.php> (skatīts 10.11.2016.); *Historical Databases*. Pieejams: <http://www.historicalclimatology.com/databases.html> (skatīts 09.11.2016.); *Stockholm Historical Weather Observations*. Pieejams: <http://bolin.su.se/data/stockholm/> (skatīts 09.11.2016.).
- ²² Sigita Hirša (galv. red.) (2007). *Latvijas enciklopēdija*, 4. sēj. Rīga: Valērija Belokona izdevniecība, 691. lpp.; no Arvida Pastora savulaik personiski saņemtā informācija.
- ²³ Piemēram: Rüdiger Glaser (2008). *Klimageschichte Mitteleuropas: 1200 Jahre Wetter, Klima, Katastrophen*. Darmstadt: WBG (Wissenschaftliche Buchgesellschaft); Evgenii P. Borisenkov, Vasilii M. Pasetskii (2002). *Letopis' neobychnykh iavlenii prirody za 2,5 tysiacheletia (V v. do n.e.–XX v. n.e.)*. Sankt-Peterburg: Gidrometeoizdat; Arūnas Bukantis (1998). *Neįprasti gamtos reiškiniai Lietuvos žemėse XI–XX amžiuose* [Neparastas dabas parādības Lietuvas zemēs XI–XX gs.]. Vilnius: Geografijos institutas; *Tambora: the climate and environmental history collaborative research environment*. Pieejams: <https://www.tambora.org/index.php> (skatīts 10.11.2016.).
- ²⁴ Vasilii V. Betin, Iurii V. Preobrazhenskii (1962). *Surovost' zim v Evrope i ledovitost' Baltiki*. Leningrad: Gidrometeoizdat, s. 3.
- ²⁵ Turpat, 4. lpp.
- ²⁶ Paul R. Sheppard (2010). Dendroclimatology: extracting climate from trees. *WIREs Climate Change*, 1 (3), pp. 343–352.
- ²⁷ Ulf Büntgen, Willy Tegel, Kurt Nicolussi, Michael McCormick, David Frank, Valerie Trouet, Jed O. Kaplan, Franz Herzig, Karl-Uwe Heussner, Heinz Wanner, Jürg Luterbacher, Jan Esper (2011). 2500 Years of European climate variability and human susceptibility. *Science*, 331, pp. 578–582, pieejams arī: *Central Europe 2500 Year Tree Ring Summer Climate Reconstructions*, https://www.ncdc.noaa.gov/cdo/f?p=519:1:::P1_study_id:10394 (skatīts 11.11.2016.).
- ²⁸ Samuli Helama, Heikki Seppä, Anne E. Bjune, John H. B. Birks (2012). Fusing pollen-stratigraphic and dendroclimatic proxy data to reconstruct summer temperature variability during the past 7.5 ka in subarctic Fennoscandia. *Journal of Paleolimnology*, 48 (1), pp. 275–286, pieejams arī: *Fennoscandia 7500Yr Pollen-Tree Ring July Temperature*, https://www.ncdc.noaa.gov/cdo/f?p=519:1:::P1_study_id:13119 (skatīts 11.11.2016.).
- ²⁹ Xiangqian Gu, Jianmin Jiang, Franklin Schwing, Roy Mendelssohn (2005). Abrupt changes in an 8000-year precipitation reconstruction for Nevada, the Western USA. *Journal of Geographical Sciences*, 15 (3), pp. 259–272.

- ³⁰ Matthew W. Salzer, Andrew G. Bunn, Nicholas E. Graham, Malcolm K. Hughes (2014). Five millennia of paleotemperature from tree-rings in the Great Basin, USA. *Climate Dynamics*, 42 (5–6), pp. 1517–1526.
- ³¹ Rashit M. Khantemirov, Liudmila A. Gorlanova, Aleksandr Iu. Surkov, Stepan G. Shiiatov (2011). Ekstremal'nye klimaticheskie sobytiia na Iamale za poslednie 4100 let po dendrokronologicheskim dannym. *Izvestiia RAN. Serii geograficheskaia*, 2, s. 89–102.
- ³² Danny McCarroll, Neil J. Loader (2004). Stable isotopes in tree rings. *Quaternary Science Reviews*, 23, pp. 771–801.
- ³³ Edvīns Špalte (1975). Meteoroloģisko faktoru ietekme uz parastās priedes radiālo pieaugumu. *Jaunākais Mežsaimniecībā*, 18, 46.–53. lpp.; Zunde, Briede, Elferts. Influence of climatic factors on the annual radial growth of Scots pine, pp. 120–128; Didzis Elferts (2007). Scots pine pointer-years in Northwestern Latvia and their relationship with climatic factors. *Acta Universitatis Latviensis*, 723, Biology, pp. 163–170.
- ³⁴ Samuli Helama, Jari Holopainen, Mauri Timonen, Maxim G. Ogurtsov, Markus Lindholm, Jauko Meriläinen, Matti Eronen (2004). Comparison of living-tree and subfossil ring-widths with summer temperatures from 18th, 19th and 20th centuries in Northern Finland. *Dendrochronologia*, 21/3, pp. 147–154; Mervi Tuovinen (2005). Response of tree-ring and density of *Pinus sylvestris* to beyond the continuous northern forest line in Finland. *Dendrochronologia*, 22, pp. 83–91; Philip D. Jones, Keith R. Briffa, Timothy J. Osborn, Anders Moberg, Hans Bergström (2002). Relationships between circulation strength and the variability of growing-season and cold-season climate in Northern and Central Europe. *The Holocene*, 12 (6), pp. 643–656; Rashit M. Khantemirov (1999). Drevsno-kol'tsevaia rekonstruktsiia letnikh temperatur na severe Zapadnoi Sibiri za poslednie 3248 let. *Sibirskii ekologicheskii zhurnal*, 2, s. 185–191.
- ³⁵ Markus Lindholm, Jauko Meriläinen, Matti Eronen (1998–1999). A 1,250 year ring-width chronology of Scots pine for south-eastern Finland, in the southern part of the boreal forest belt. *Dendrochronologia*, 16–17, pp. 183–190.
- ³⁶ Anna Cedro (2006). Comparative dendroclimatological studies of the impact of temperature and rainfall on *Pinus nigra* Arnold and *Pinus sylvestris* in Northwestern Poland. *Baltic Forestry*, 12 (1), pp. 110–116; Alar Läänelaid, Dieter Eckstein (2003). Development of a tree-ring chronology of Scots pine (*Pinus sylvestris* L.) for Estonia as dating tool and climatic proxy. *Baltic Forestry*, 9 (2), pp. 76–82; Adomas Vitas (2015). Pine timber from Trakai Castle as a source of information about past climate in Lithuania. *Baltic Forestry*, 21, 2 (41), pp. 212–218.
- ³⁷ [Karl. G. Sonntag] (1810). Das Datum des Eisgangs unsers Stroms von fast anderthalb hundert Jahren. *Rigaische Stadt-Blätter für das Jahr 1810*, 14. Riga: Wilhelm Ferdinand Bäcker, S. 125–127; Pēteris Stakle (1931). *Hydrometriskie novērojumi Latvijā līdz 31.X 1929*. Rīga: Jūrniecības departaments, XCVIII–CI lpp.

- ³⁸ Emīlija G. Moskovkina (1960). *Pavodki na reke Daugava za istoricheskoe vremia*. Rīga: Izdatel'stvo Akademii nauk Latvīskoi SSR, s. 141–144; Betin, Preobrazhenskii. *Surovost' zim v Evrope i ledovitost' Baltiki*, s. 75–78.
- ³⁹ Pastors. Meteoroloģisko novērojumu sākums Latvijā, 246. lpp.
- ⁴⁰ Betin, Preobrazhenskii. *Surovost' zim v Evrope i ledovitost' Baltiki*, s. 3–4.
- ⁴¹ Stakle. *Hidrometriskie novērojumi Latvijā līdz 31.X 1929*, XCVIII lpp.
- ⁴² Velta Pāvulāne (1975). *Rīgas tirdzniecība ar meža materiāliem XVII–XVIII gs.* Rīga: Zinātne, 63.–75. lpp.
- ⁴³ Temnikova. *Klimat Rigi i Rizhskogo vzmor'ia*, s. 24–27.
- ⁴⁴ Fritz H. Schweingruber, Dieter Eckstein, Françoise Serre-Bachet, Otto U. Bräker (1990). Identification, presentation and interpretation of event years and pointer years in dendrochronology. *Dendrochronologia*, 8, pp. 9–38.
- ⁴⁵ Edvīns Špalte (1971). Koku gadskārtās var lasīt pagātņi un nākotņi. *Zinātne un Tehnika*, 4, 22.–25. lpp.
- ⁴⁶ Māris Zunde (2003). *Kultūrvēsturisko un dabas objektu dendrohronoloģiskā datēšana un tās perspektīvas Latvijā*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 21.–22. lpp.
- ⁴⁷ Didzis Elferts (2008). *Klimatisko faktoru ietekme uz parastās priedes Pinus sylvestris L. radiālo augšanu Latvijas rietumu daļas sausieņu mežos*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 27., 55. lpp.
- ⁴⁸ Elferts. Scots pine pointer-years in Northwestern Latvia and their relationship with climatic factors, pp. 163–170.
- ⁴⁹ S[vetlana] Jevrejeva (2001). Severity of winter seasons in the northern Baltic Sea between 1529 and 1990: reconstruction and analysis. *Climate Research*, 17, pp. 55–62.
- ⁵⁰ Elferts. *Klimatisko faktoru ietekme uz parastās priedes Pinus sylvestris L. radiālo augšanu*, 76. lpp.
- ⁵¹ Informācija iegūta no: Bukantis. *Nejprasti gamtos reiškiniai Lietuvos žemėse XI–XX amžiuose*; Glaser. *Klimageschichte Mitteleuropas: 1200 Jahre Wetter, Klima, Katastrophen*; Betin, Preobrazhenskii. *Surovost' zim v Evrope i ledovitost' Baltiki*; Borisenkov, Pasetskii. *Letopis' neobychnykh iavlenii prirody za 2,5 tysiacheletiiia (V v. do n.e.–XX v. n.e.)*; Moskovkina. *Pavodki na reke Daugava za istoricheskoe vremia*.
- ⁵² Jevrejeva. Severity of winter seasons in the northern Baltic Sea, p. 59.
- ⁵³ Kaija Zemberga. Ko vēsta koka gadskārtas? *Lauku Avīze*, 29.07.2000., 25. lpp.

POSSIBILITIES OF APPLYING DENDROCLIMATOLOGY FOR DETERMINING THE COLDNESS OF PAST WINTERS IN THE BALTIC REGION

Māris Zunde

Dr. biol., senior researcher, Institute of Latvian History, University of Latvia
Research interests: dendrochronological dating and creation of long-term tree-ring chronologies, dendroclimatology, forest history in Latvia.

The conditions of human life, as well as economic, military, and other practical activities have always, but especially in earlier centuries, been significantly affected by the climate of the corresponding area and by meteorological elements. During the last decades, ever more widely in the world the results of dendroclimatological research are beginning to provide more extensive and precise information on weather conditions in the distant past, about which written evidence is lacking, or it is insufficient and imprecise. It has been established that the data from long-term tree-ring chronologies for Scots pine (*Pinus sylvestris* L.) can be used in the Baltic States for characterising the mean winter–spring air temperature, although not for all years in history but for most of them.

Keywords: dendroclimatology, tree-ring chronology for Scots pine, mean winter–spring air temperature, calendar date of the ice run, historical observations of weather.

Summary

The conditions of human life, as well as economic, military, and other kinds of practical activities have always been affected to a greater or lesser degree by the climate of the area concerned, and by the weather conditions, i.e. by climatic factors. Human society was particularly dependent on their impact in earlier centuries.

Unfavourable weather conditions have often been the cause of crop failure and ensuing famine, epidemics affecting animals and humans, destructive floods or drought, followed by an increase in the frequency of fires, as well as changes in the length of the navigation season for shipping, reduced possibilities of movement and fighting potential of armies, etc.

In order to assess more objectively the influence of the weather on human living conditions and specific historical processes or events in the past, it is important to obtain and analyse maximum precise data or

descriptions characterising past annual weather conditions in the corresponding area. In recent decades, the results of dendroclimatological studies are increasingly being used in the world as a source of information primarily about year-to-year fluctuations in air temperature and precipitation in earlier periods of the past.

In the present-day Baltic States, climatic factors do not have such a pronounced impact on the annual radial growth of Scots pine (*Pinus sylvestris* L.), the most widely occurring and economically most widely used tree species, as they do, for example, in the northern part of Scandinavia. There the annual growth of pine is mainly dependent on mean air temperature during the relatively brief and cool summers, whereas in the Baltic region the radial growth of pine is most significantly affected by mean air temperature during the first months of the year (second half of January to March). In order to determine in principle how precisely it would be possible to trace year-to-year fluctuations in the mean spring–summer air temperature, based on the absolute tree-ring chronology data for pine in the Baltic States, for example, in present-day Latvia, a small-scale study has been performed at the Dendrochronological Laboratory of the Institute of Latvian History, University of Latvia.

A comparison was undertaken between the data characterising a) the mean annual value of the pine tree-ring chronologies for seven different areas of the Baltic Sea states; b) the starting date of the ice run on the River Daugava; c1) the year-to-year fluctuations in mean air temperature recorded in Riga and calculated for winter–spring periods of various duration (for the period 1795–1900), or instead c2) information about winter–spring weather conditions provided by written historical sources for various areas within the geographical space from Germany to western Russia (in the period 1709–1794).

It has been found that the relationship between the mean air temperature in winter–spring, as measured in Riga, and thus also between the starting date of the ice run in the River Daugava and the mean annual variations in the values of pine tree-ring chronologies for certain areas is highly statistically significant (sign test coefficients, respectively, 65% and 68%); however, this cannot be considered sufficient for the characterisation of winter–spring weather based on the corresponding values in the chronologies. Accordingly, in the further course of the study the abovementioned relationship was determined only for those years in which the synchronous values in all or almost all (except one) of the tree-ring chronologies being compared had changed in the same

direction (positive or negative), thus obtaining pointer intervals. The sign test coefficients only for these years reached markedly higher values: 84% and 83%, respectively.

The relationship between the annual changes in mean values of the tree-ring chronologies and the winter–spring weather conditions as characterised in the written sources is weaker. This confirms that there were also certain regional differences in the mean air temperature in winter–spring, even when a high or low temperature dominated within a large area as well as confirming the rather incomplete, irregular, inconsistent, and often subjective character of the historical information relating to weather conditions.

It is concluded that the most objective information regarding the mean winter–spring air temperature during previous centuries can be determined for the particular years corresponding to pointer intervals in the pine tree-ring chronologies. In most of these years a low or high mean temperature in winter–spring had become a significant factor, not only affecting tree growth but potentially also influencing the quality of life of the people living in that area and the success of their activities.

LIST OF FIGURE AND TABLE CAPTIONS

Fig. 1. Graphs of pine tree-ring chronologies for seven different areas of the Baltic States and LILAR (in English IDVIR – inverse calendar date values for the ice run in the River Daugava) time series arranged synchronously

- IDVIR time series;
- absolute pine tree-ring chronologies for the Baltic region

Table 1. Assessment of the relationship between year-to-year changes in mean winter–spring air temperature, inverse calendar date values for the ice run in the River Daugava (IDVIR), and ring-width data (for the period up to 1900)

Table 2. Correspondence between year-to-year changes in the mean value of tree-ring chronology data and the IDVIR data for the River Daugava, with characterisation of winter–spring weather in written sources for pointer intervals and partial pointer intervals in the respective years (for the period 1709–1794)

KURZEMES HERCOGA JĒKABA IESLODZĪJUMS IVANGORODĀ 1659.–1660. GADĀ¹

Enns Kings

Ph. D., Tartu Universitātes Igaunijas un Ziemeļvalstu 16.–18. gs. vēstures docents; disertācija par Zviedrijas ekonomisko politiku Narvas tirdzniecības jautājumos 17. gadsimta otrajā pusē (2001).

Zinātniskās intereses: Zviedrijas Baltijas jūras provinču politiskās un ekonomiskās attiecības; Eiropas politiskā vēsture 17. gadsimtā, kā arī tirdzniecības, muitas politikas, kuģniecības, finanšu, komunikāciju u.c. vēsture.

Rakstā sniegts pārskats par līdz šim speciāli nepētītu periodu Kurzemes hercoga Jēkaba dzīvē – viņa un viņa ģimenes gūstniecību 1659.–1660. gadā tolaik attālā Zviedrijas pierobežas cietoksnī Ivangorodā. Šis pārskats galvenokārt balstās uz daudzajiem vēstures avotiem Zviedrijas un Somijas arhīvos: Kārļa X Gustava, viņa galma, Zviedrijas valsts institūciju, Ingrijas ģenerālgubernatora, Delagardi ģimenes un paša hercoga Jēkaba korespondenci un rēķinu grāmatām. Lasītājs var gūt ieskatu augstdzimušā vaņģinieka un viņa cietumsargu delikātajā, diplomātiski sarežģītajā un finansiāli ievērojami dārgajā ikdienā tā, kā tā risinājās Baltijas jūras reģionam politiski saspīlētā periodā.

Atslēgas vārdi: Kurzemes hercogs Jēkabs; zviedru okupācija Kurzemes hercogistē; 17. gs. vidus kari Baltijas jūras reģionā; Rīgas, Narvas un Ivangorodas vēsture; 17. gs. vidus sadzīve un ēdienkarte.

VĒSTURISKAIS FONSS

17. gadsimta vidū Ziemeļaustrumu Eiropā izveidojusies politiskā situācija neapmierināja nevienu. 17. gadsimta 50. gadu sākumam Zviedrijai raksturīgā miermīlīgā politika bija kļuvusi agresīvāka pēc 1654. gada izmaiņām dinastijā. Jaunais karalis Kārlis X Gustavs apzinājās, ka pretrunas ar kaimiņiem, īpaši Dāniju un Poliju–Lietuvu, nav nedz pazudušas, nedz atrisinātas ar spēkā esošajiem, noslēgtajiem bruņotā miera līgumiem. Kad krievu karaspēks 1654. gadā iebruka Polijā–Lietuvā, ieņemot Ukrainu, Baltkrieviju un Lietuvu, Stokholma sajuta draudus Livonijai. Moskovīti pie Baltijas jūras bija biedējoša nākotne, un par šādām Krievijas ambī-

cijām varēja izdarīt secinājumus no Alekseja Mihailoviča atjaunotā titulāra, kurā bija iekļautas kaimiņvalstu teritorijas. Sākotnēji Stokholmā tika pieņemts lēmums iespējami ilgāk uzturēt mieru ar Maskavu un iesaistīties karā, uzbrūkot Polijai–Lietuvai. Zināma loma šādai notikumam gaitai bija arī poļu karaļa Jana II Kazimira pretenzijām uz Zviedrijas troni un Livonijas teritorijām. Polijas–Lietuvas politiskajā dienaskārtībā kara apstākļos parādījās Kurzemes jautājums.² Kaut gan hercogs Jēkabs bija Polijas karaļa vasalis, viņš centās ieturēt neitrālu pozīciju un Krievijas spiediena rezultātā atteicās atbalstīt savu senjoru. Zviedrija bija nobažījusies, ka Jēkabs nespēs ieturēt neitralitāti, kļūs atkarīgs no Maskavas un Kurzeme tiks okupēta.

1655. gada jūlijā zviedru karaspēks šķērsoja Polijas–Lietuvas robežu. Otrā jeb Mazā Ziemeļu kara (1655–1660/61) sākums bija Kārlim X Gustavam veiksmīgs. 1655. gada augustā zviedru karaspēks jau bija Lietuvā, un 20. oktobrī³ Kēdainos tika noslēgta ūnija ar vietējiem magnātiem. Ūnija gan pastāvēja tikai nedaudz vairāk kā pusgadu, bet pats fakts kā tāds tajā brīdī manifestēja Lietuvas savienību ar Zviedriju un Kārli X Gustavu kā Lietuvas lielkņazu. Šeit nu sadūrās Krievijas un Zviedrijas intereses un sākās cīņas par Lietuvu, un tas arī bija viens no iemesliem, kas 1656. gada jūnijā–jūlijā iesāka Zviedrijas–Krievijas karu Ingrijā un Livonijā (Vidzemē). Cara virspavēlniecībā krievu armija sāka virzīties gar Livonijas (Vidzemes)–Kurzemes robežupi Daugavu uz Rīgu. Augustā krievu karaspēks ielenca Rīgu. Kurzemes hercogs Jēkabs visādi centās novērst savas zemes okupāciju un nopostīšanu un lūdza caru to nodrošināt. Vojevoda Afanasijs Ordins-Naščokins ieradās Jelgavā ar vēlmi, lai hercogs Jēkabs sekmētu Rīgas nonākšanu moskovītu rokās. Bet krievu karaspēka uzbrukumi Rīgai nevainagojās panākumiem. Pēc gada – 1657. gada oktobrī, Livonijā iebruka lietuvieši, kuri gan jaudāja ieņemt vairākus cietokšņus tās dienvidu daļā. Zviedri tos atkaroja tikai pēc gada, 1658. gada vasarā. Šajā situācijā Kārlis X Gustavs izlēma, ka Kurzeme ir jāpakļauj Zviedrijai, un deva pavēli Vidzemes ģenerālgubernatoram feldmaršalam Robertam Duglasam okupēt kaimiņvalsti. Zviedri ieņēma Jelgavu septembra pēdējās dienās, visu hercogisti – 1659. gada pavasarī. Situāciju saasināja fakts, ka hercoga Jēkaba sievasbrālis Brandenburgas kūr-

firsts un Prūsijas hercogs Frīdrihs Vilhelms nosliecās uz poļu pusi. Kurzeme kurnēja pret zviedru iebrucējiem, un 1658. gada 26. novembrī laukā pie Kuldīgas sapulcējās tie kurzemnieki, kuri bija nolēmuši cīnīties pret zviedriem ar ieročiem rokās. 1659. gada janvārī Mēmelē muižniecība izvirzīja savus pilnvarotos pārstāvjus ar jurisdikcijas tiesībām uz laiku, kamēr nebūs brīvi Jelgavā mājas arestā turētie virspadomnieki. Vasarā lietuvieši piespieda zviedrus atbrīvojot lielāko daļu Kurzemes.

Hercoga Jēkaba sadarbošanās ar Zviedrijas varas iestādēm nesekmējās: hercogs atteicās atzīt Zviedrijas karali par savu senjoru. Kurnēšana Kurzemē un tās uzkurināšana no Lietuvas puses deva iemeslu zviedriem 1658. gada 30. oktobrī (9. novembrī) hercogu, viņa ģimeni un daļu galma apcietināt un nosūtīt uz Rīgu.⁴ 1659. gada vasarā viņus nosūtīja vēl tālāk – uz Narvas pilsētai kaimiņos esošo Ivangorodas cietoksni Ingrijā. Tikai 1660. gada 23. aprīlī (3. maijā) noslēgtais Olivas miera līgums atbrīvoja hercogu, un viņš varēja atgriezties savā karā izpostītajā valstī.

Pats fakts, ka Kurzemes hercogs un viņa ģimene bija ieslodzīti vispirms Rīgā un vēlāk Ivangorodā, nav vēsturnieku aprindās nekāds jaunums.⁵ To parasti piemin, ilustrējot Zviedrijas valsts politiku, kuras rezultātā hercogs Jēkabs bija vairāk nekā pusotru gadu atstādināts no savas valsts pārvaldīšanas. Detalizētāk hercoga uzturēšanās par Zviedrijas Sibīriju sauktās Ingrijas nomaļajā robežas cietoksnī nav aplūkota. Šī raksta mērķis ir iepazīstināt lasītājus ar hercogu laulātā pāra trimdu Ivangorodā, apskatot kā ikdienas saimnieciskos, tā politiskos aspektus.

Rakstā ir izmantoti Latvijas Valsts vēstures arhīva ar Kurzemes hercoga ieslodzījumu saistītie avoti (LVVA, 5759. fonds) un Stokholmā Zviedrijas Nacionālajā arhīvā esošie materiāli: Ingrijas ģenerālgubernatora vēstules karaliskajai augstībai (SRA, Livonica II samlingen) un hercoga un hercogienes vēstules Magnusam Gabriēlam Delagardi un viņa laulātajai draudzenei (SRA, De la Gardieska samlingen). Daudz materiālu par Kurzemes hercoga gūstniecību atrodami Zviedrijas Valsts reģistrā (SRA, riksregistraturet). Dati par 1659.–1660. gada izdevumiem hercoga un viņa svītas uzturēšanai atrodami arī Tartu – Igaunijas Nacionālajā arhīvā esošajās Vidzemes un Igaunijas ģenerālgubernatoru rēķinu grāmatās un

korespondencē (EAA, 1. un 278. fonds). Uzturēšanās izdevumu rēķini atrodami Somijas Nacionālajā arhīvā, Ingrijas rēķinu grāmatās (FRA, Ingermanlands och Kexholms landsbook). Hercoga Jēkaba uzturēšanās Ivangorodā pieminēta arī Narvas maģistrāta dokumentos (Hermaņa fon Bruininga apkopojums, LVVA, 7402. fonds) un Igaunijas bruņniecības materiālos (EAA, 858. fonds). Hercoga uzturēšanās Tallinā fiksēta pilsētas rātes protokolu grāmatā (TLA, 230. fonds).

HERCOGA JĒKABA IZSŪTĪŠANA UZ NARVU UN NOMETINĀŠANA IVANGORODĀ

1659. gada 13. aprīlī Kronborgā karalis Kārlis X Gustavs izdeva pavēli⁶ Vidzemes ģenerālgubernatoram feldmaršalam Robertam Duglasam (*Douglas*) transportēt hercogu un viņa ģimeni – sievu Luīzi Šarloti un septiņus bērnus – kopā ar svītu (*suite*) no Rīgas uz Ivangorodu. Izsūtīšanas iemesls bija drošības apsvērumi: Rīga bija pārāk tuvu aktīvās karadarbības fronteī, bet Ivangoroda atradās perifērijā. Ivangorodas izvēli noteikti ietekmēja arī 1658. gada decembrī Vallisārē (*Vallisaari*) parakstītais pamiera līgums starp Zviedriju un Krieviju. Ingrijā hercogu vajadzēja sagaidīt bijušajam Rīgas gubernatoram ģenerālleitnantam Helffeldam (*Simon Grundel Helffeldt*), kurš jau 23. martā bija iecelts par jauno Ingrijas ģenerālgubernatoru.⁷ Taču pārsteidzoši – 7. maija vēstulē, kurā karalis steidzināja Helffeldu stāties jaunajā amatā un uzskaitīja viņa galvenos uzdevumus, hercoga un viņa ģimenes uzņemšana nav minēta.⁸ Vēlāk – 16. jūlijā Helffeldam rakstītajā vēstulē karalis pieskāries hercoga Jēkaba izsūtījumam. Proti, 12. un 19. jūnijā vēl no Rīgas karalim rakstītajās vēstulēs Helffelds bija sniedzis paskaidrojumu, kāpēc hercogu laulātais pāris vēl arvien nebija nosūtīts uz Ivangorodu. Iemesls tam bijis milzu ugunsgrēks Narvā 5. jūnijā.⁹

Jau rezidējot Narvā, Helffelds uzsāka sagatavošanās darbus hercoga un viņa svītas uzņemšanai un izmitināšanai. 19. jūlijā viņš rakstīja karalim: “[...]opå Ivangorodh befinner jag mycket slätte, gamble och förfallne logementer, hvarmed hertigen af Churland skall dersammastädes kunna accommoderas, vilke jag är nu till värcka med att låta reparera, så gåd som det skie kan [...]” (Ivangorodā

man ir ļoti sliktas, vecas un nolietotojušās telpas, kur Kurzemes hercogu izmitināt, un es tagad tās remontēšu tik labi, cik nu vien iespējams).¹⁰ Nedēļu vēlāk Helffelds varēja atzīmēt, ka saskaņā ar no Rīgas saņemto informāciju 17. jūlijā hercogs bija Daugavgrīvā ceļajūtīs un gaidīja labvēlīgu ceļavēju.¹¹ Pēc Ernsta Serafima datiem, ceļojumu uzsāka 30. jūlijā (9. augustā, pēc jaunā stila) un Narvas reidā iekuģoja 3. augustā.¹² Arī Narvas rātes protokolos hercoga Jēkaba ierašanās Narvā un tālāk ceļš uz Ivangorodu fiksēti ar 3. augusta datumu.¹³ Kamēr ģenerālgubernators Helffelds paziņoja par hercoga ierašanos jau 2. augusta vēstulē karalim: “[...] *hertigen af Churland är i dag med sin gemäl och suite hyt arriverat och på Ivangorodt ehuru vell logementerne ännu intet alla voro färdige, införd vorden, hvarest hans accomodament lärer vara mycket slätt [...]*” (Hercogs ir šodien kopā ar sievu un galmu šeit ieradies un uz Ivangorodu, kur gan visas telpas vēl nav gatavas, aizvests, kur viņa mitekļis ir diezgan slikts).¹⁴

Jāpieņem, ka Serafims kļūdījies ar izbraukšanas datumu, jo kuģis nevarēja Narvu no Rīgas sasniegt četrās dienās. Pēc vairākiem gadiem Kurzemes hercogiene Luīze Šarlote apraksta braucieni no Daugavgrīvas uz Narvu savā vēstulē mātei Elizabetei Šarlotei, Brandenburgas kūrfirstienei, kā ļoti grūtu: bijis spēcīgs pretvējš, 80 jūdzes no Rīgas līdz Narvai likušās kā 800. Jaunākais dēls Karls ceļā saslīmis ar bakām (*Rohte Bocken*) un arī jaunākā meita (domājams: Marija Amālija) saslīmusi; bērni raudājuši.¹⁵

Nav zināms, vai hercogu laulātais pāris kuģojis no Narvas upes grīvas taisni uz Ivangorodu, vai viņi piestājuši arī Narvā. Tā vai citādi, augstās kārtas gūstekņi nevarēja nepamanīt, cik nožēlojamā stāvoklī ir Narvas pilsēta. Kā jau iepriekš minēts, 1659. gada 5. jūnijā pilsētu bija nopostījis milzīgs ugunsgrēks, tā bija praktiski pilnībā nodegusi un atradās tik nožēlojamā stāvoklī, ka pat valdības līmenī tika apsvērta iespēja to celt jaunā vietā – tuvāk Narvas upes grīvai. Pāris gadu iepriekš – 1657. gada rudenī Krievijas karaspēks bija nopostījis arī ziemeļu jeb jauno priekšpilsētu. Vēl nebija aizmirsies tā paša 1657. gada rudenī Narvā un līdz ar to arī visā Ingrijā un Igaunijā plosījies mēris. Krievijas–Zviedrijas karš (1656–1658/1661) bija apstādinājis jebkādu saimniecisko darbību. Narvas maizes māte – tranzittirdzniecība ar Krieviju – tik tikko vilka dzīvību. Un ģene-

rālgubernators Helffelds arī žēlojās par lielo sausumu 1659. gada vasarā, kas stipri apgrūtināja lauksaimniecību un pārtikas piegādi.¹⁶

Hercogu laulātais pāris jutās jo vairāk pievilts Narvā/Ivangorodā, jo, no Rīgas aizceļojot, tiem esot bijusi apsolīta tālāka nebrīve Stokholmā, bet hercogiene Luīze Šarlote žēlojās, ka viņus esot piemānījuši un aizveduši pavisam citur – uz Narvu un pēcāk uz Ivangorodu.¹⁷

Hercoga un viņa svītas sliktos sadzīves apstākļus cietoksni vairākkārt pieminēja kā ģenerālgubernators Helffelds, tā hercogs un viņa laulātā draudzene.¹⁸ Kritiskās piezīmes par hercogu pāra sūrajiem apstākļiem sasniedza Kārļa X Gustava ausis pat no hercogienes māsas Hesenes-Kaseles grāfienes Hedvīgas Sofijas mutes.¹⁹ Sakarā ar sliktajiem sadzīves apstākļiem hercoga ģimene gribēja, lai to pārvieto citur. Sākotnēji arī karalis Kārlis X Gustavs piekritis, ka augstdzimušos gūstekņus jāpārvieta uz Tallinas *Toompea*/Domkalna pili, ja Ivangorodas cietokšņa telpas nebūtu iespējams izremontēt.²⁰ Bet jau drīz karalis uzstāja, ka hercogam un hercogienei jāpaliek Ivangorodā, no kurienes tos vajadzības gadījumā zviedru zaldāti varēja eskortēt uz Pomerāniju, un šādai vajadzībai bija pat admirālītātes kolēģijā aizrunāti divi burinieki.²¹ Ģenerālgubernators Helffelds no savas puses, atsaucoties uz grūtībām provianta apgādē, ieteica hercogu pāri nosūtīt uz Somiju, bet karalis to uzskatīja par nepieņemamu.²²

Tikai septembra beigās, proti, gandrīz divus mēnešus pēc gūstekņu ierašanās, Helffelds varēja karalim apstiprināt, ka lielākā daļa no telpām, kuras hercogs un galms apdzīvoja, bija izremontētas.²³ Pārskatu par būvmateriālu iegādi un dažiem remontdarbiem laikposmā no 1659. gada 24. jūlija līdz 7. novembrim mēs varam gūt no Ingrijas ģenerālgubernatora rēķinu grāmatām.²⁴

Ģenerālgubernators bija licis no Vallisāres ciema Igaunijā atvest māju un par jaunu to uzstādīt Ivangorodas cietoksni, lai būtu kur parocīgāk novietot visas hercoga mantas.²⁵

Izmitināšanas un provianta jautājumus nepadarīja vienkāršākus fakts, ka kopā ar hercogu bija liela svīta – kopā 108 personas. Proti, 1659. gada 22. septembrī Helffelds lika kurzemniekus pārskaitīt, jo kopējo ieslodzīto skaitu sākotnēji bija novērtējis kā 140 cilvēki. “Tautas skaitīšanas” rezultāts bija šāds:²⁶

Personas	Vīrieši	Sievietes	Kalpotāju bērni	Kalpi
Hercogs ar hercogieni	1	1	–	–
Prinči un princeses	4	3	–	–
Galma meistarienes	–	3	1	
Galma junkuri un jumpravas	4	6	–	–
Mācītāji un skolotāji	4	1	–	1
Hercoga bērnu kalpotāji	–	8	–	–
Kambarsulaiņi	2	–	3	1
Ārsti un bārdzinis	2	1	1	1
Virtuves un pagraba meistari jeb uzraugi	2	1	2	2
Uzgriezējs un kambarpāžs	1	–	–	–
Galda klājējs	1	–	–	1
Pāži	5	–	–	–
Sulaiņi	7	–	–	–
Kambaristabenes un kambarjumpravas	–	6	–	–
Maizes cepēji un aldari	3	–	–	–
Konditors	1	–	–	–
Sekretārs	1	–	–	–
Veļas mazgātāji	6	–	–	–
Pavāri ar palīgiem	5	–	–	–
Mori un moru sievietes	2	2	–	–
Punduri	2	2	–	–
Drēbnieks	1	–	–	–
Galma junkuru un jumpravu apkalpotāji	2	3	–	–
Veļas pārzine	–	1	1	–
Kopā	56	38	8	6
Pavisam kopā	108			

Vispār Ivangoroda ar savu ierobežoto cietokšņa teritoriju bija ideāla vieta apcietinājumam. Kopš pilsētas tiesību atņemšanas 1645. gadā Ivangorodā atradās zviedru garnizons. Helmfelds, atsaucoties uz viņa paša vārdiem, esot pirms hercoga Jēkaba ierašanās aizsūtījis prom gan līdzšinējo garnizonu, gan cietoksnī dzīvo-

jošos krievus un somus un no Narvas no pulkveža Franca Knoringa pulka atvedis trīs kājnieku rotas gūstekņu apsardzei.²⁷ Cik lielā mērā Ivangorodas cietoksnī hercogu pāri burtiski turēja apcietinājumā, ir grūti pateikt. Visticamāk, viņiem bija zināmas iespējas izkustēties. Par to liek domāt regulārā siena iegāde četriem hercoga *diendienā lietojamiem zirgiem*.²⁸

HERCOGU PĀRA ĒDIENKARTE

Viens no sarežģītākajiem ģenerālgubernatora Helmfelda uzdevumiem bija nodrošināt hercogu pāra un viņu palielā galma ēdināšanu. Kaut gan hercogu pāris sūdzējās, ka viņiem pašiem sevi jāuztur,²⁹ tas nebija īsti korekts apgalvojums. Patiesībā Zviedrijas valdība pielika ne mazums puļu gūstekņu pieklājīgai uzturēšanai un arī valsts finansiālās izmaksas bija visai ievērojamas.

Pamatojoties uz Vidzemes ģenerālgubernatora rēķinu grāmatām, 1659. gada otrajā pusē valsts bija iztērējusi hercoga Jēkaba un viņa svītas uzturēšanai 1266:38½ valstsdālderus, kas grāmatvedībā atbilstoši atspoguļojās kā 1899:20 sudraba dālderu, kam 1660. gadā piesummējās vēl 1618:79 valstsdālderu jeb 2428:10 sudraba dālderu.³⁰ Ingrijas provinces ģenerālgubernatora kancelejas izdevumi bija, saprotams, lielāki: no 1659. gada vēlā rudens līdz 1660. gada pavasarim–vasarai sasniedzot 15 410:25 sudraba dālderus par transportu, izmitināšanu, proviantu, dažādiem darbiem un pakalpojumiem.³¹ Tādējādi hercoga apcietinājums Zviedrijas valstij izmaksājis vismaz 19 738 sudraba dālderus, bet ar to izdevumi noteikti neaprobežojās.

Par pārtikas piegādi hercogam, viņa ģimenei un galmam ir saglabājušies vairāki rēķini. Pirms izbraukšanas no Rīgas uz Ivangorodu pēc ģenerālgubernatora Duglasa pavēles ieslodzītajiem Rīgā iepirka alkoholu: 3 vātis Reinas vīna, 2 enkurus Francijas vīnogu brandvīna, 6 vātis franču vīna, 6 mucas Vismāras alus (*Mumme*), 16 mucas Rīgas alus, 30 mucas alus; ēdienu: 60 mārčiņas cukura galvas, 1 mucu žāvētu mencu (*Stockfisch*), ½ vāti vīna etiķa, 2 mucas alus etiķa, 20 gabalus Holandes siera 20 valstsdālderu vērtībā, 6 mucas spāņu sāls, 1 mucu Līneburgas sāls, 2 mucas siļķu, 2 vātis anšovu, 12 mucas austeru (*Osters*), 6 mucas sausiņu, 12 mucas labu

miltu, 9 mucas bīdelētu miltu, 5 pūrus un 30 mārciņas smalka maluma bīdelētu miltu, 20 mucas zemas kvalitātes miltu, 2 mucas rupja maluma miltu, labu svaigu sviestu par 87 dālderiem, 3 mucas miežu putraimu, 9 šķiņķus (5 podi un 12 mārciņas) un vēl 4 gabalus šķiņķa, mucu griķu putraimu, 3 mucas balto zirņu, 60 mārciņas žāvētu plūmju, 60 mārciņas rīsu, 10 stopus olīvu, 100 gabalus sālītu citronu, 40 mārciņas rozīņu; garšvielas: 2 mārciņas muskatriekstu, 2 mārciņas muskata čemuru, mārciņu krustnagliņu, 10 mārciņas piparu, 40 mārciņas koriandra, mārciņu kardamona, 2 mārciņas kanēļa, ½ mārciņu safrāna, 10 mārciņas ingvera, 20 mārciņas mandeļu, 20 mārciņas kaperu (*Cappern*). Turklāt vēl ¾ mucas ziepju un 8 tāfeles Krievzemes ziepju. Visas šīs preces kopā ar transportu un iepakošanu izmaksāja 1023 valstsdālderus.³²

Tā paša gada novembrī no Rīgas pa jūru papildus atsūtīja: 19 pūrus un 70 mārciņas tīru kviešu miltu, 5 mucas ābolu, mucu siļķu, 29 mārciņas baltā kristālcukura, 27 mārciņas baltās cukura galvas, 10 mucas austeru, 112 gabalus sālītu un 100 gabalus svaigu citronu, 3 gabalus Holandes siera, ¼ mucas sāls no Holandes un ⅛ mucas sāls no Dānijas. Šīs preces izmaksāja 205 valstsdālderus un 76 grašus, transports no Rīgas uz Hāpsalu un tālāk pa zemesceļu uz Tallinu izmaksāja 12 valstsdālderus.³³

No kāda 1659. gada decembra rēķina redzam, ka uz vietas Ingrijā iepirka, piemēram, 4 mucas liellopu gaļas, 1½ mucas jērgaļas, 42 mucas žāvētas gaļas, 16 mucas cūkgaļas, 25 mucas sviesta, 24 mucas rudzu un 3 mucas zirņu. Šie pārtikas produkti izmaksāja 968:17 sudraba dālderu.³⁴ Sīkākas ziņas par pārtikas un cita nepieciešamā, tai skaitā zāļu, iepirkumiem ir atzīmētas Ingrijas provinces 1660. un 1661. gada rēķinu grāmatās.³⁵

Hercoga un viņa svītas apgādē radās ne mazums dažādu problēmu, kuru atrisināšana galvenokārt gūlās uz ģenerālgubernatora Helmfelda pleciem. Piemēram, viens no kuģiem, kurš no Rīgas hercogam transportēja preces, tostarp pārtiku par 300–400 valstsdālderiem, bija 1659. gada augustā cietis “nedzirdētā vētrā pie *Weyder* [?]” un nogrimis.³⁶ Tomēr lielākā daļa grūtību bija vietēja rakstura. Piemēram, jau septembrī ģenerālgubernators Helmfelds rakstīja gan karalim Kārlim X Gustavam, gan Igaunijas ģenerālgubernatoram Bengtam Hornam un pavaldonim Vilhelmam

Ulriham, ka hercoga un viņa svītas uzturēšana ir komplicēta, jo Narvas apkārtnē ir grūtības ar pārtikas iegādi, un sakarā ar to lūdza atļauju iepirkt lopus, labību un pat malku Igaunijā. Gūstekņu ēdienkarti mēģināja dažādot arī ar medijumiem un zivīm. Helffelds rēķināja, ka maltītēm nepieciešami 10 liellopi (*Rindern*) mēnesī.³⁷

No Ingrijas rēķinu grāmatām izriet, ka lopus izdevies iegādāties kā Somijā, tā Ingrijā un Igaunijā. Tie iepirkti pat no Hāpsalu apkārtnes un salām. No Sāmsalas un Muhu salas iepirkti kā liellopi, tā aitas. Lopu piegādei no salām bija savas problēmas: piemēram, ir atzīmēts, ka, šķērsojot Monzundu, piecas no 41 aitām izlēkušas no laivas un noslikušas. 1659. gadā un 1660. gada pirmajā pusē Ingrijā, Somijā un Igaunijā hercoga vajadzībām iepirkti vismaz 112 vērši (*Oxar*), 4 slaucamās govīs, 2 teļi, 48 aitas, 100 vistas un 30 tītari. Iepirkumu cenas svārstās no 6 līdz 12 valstsdālderiem par vērsi, $1\frac{3}{4}$ valstsdālderiem par aitu, 2 markām par vistu un 1 valstsdālderu par tītaru. Vēl jāpieskaita transporta un citi izdevumi, turklāt nopirktos lopus vajadzēja barot līdz kaušanai. Hercoga vajadzībām iepirka arī lielu daudzumu zivju: līdakas, plaužus, lašus, ālantus un sīgas. Zivis piegādāja galvenokārt pati Ingrija. Iegādāto preču sortiments bija plašs,³⁸ lai nodrošinātu hercoga augstajai kārtai piedienīgu uzturu.

Cietoksni vajadzēja apgādāt ne tikai ar pārtiku, bet arī ar apkuri. No Ingrijas rēķinu grāmatām izriet, ka malku piegādāja Ivangorodas un Koporjes lēņu kroņa un privātie meži. Piemēram, zaldāti un zemnieki oktobrī un novembrī izveda malku no Kotko un Rosonas upes apkaimes valsts mežiem; precīzi apjomi nav zināmi.³⁹ Bet norādīts, ka laika posmā no 17. decembra līdz 3. janvārim no Ivangorodas un Koporjes lēņu privātajām muižām piegādātas 220 asis malkas.⁴⁰

Pēc Helffelda aprēķiniem, hercoga uzturēšanas izmaksas sasniedza tūkstoti valstsdālderu mēnesī, un viņš lūdza finansiālu palīdzību no karaļa.⁴¹ 1659. gada decembra sākumā Kārlis X Gustavs nolēma piešķirt kā ārkārtēju summu hercoga uzturēšanai 4000 vecdālderu.⁴² Bet jau iepriekš karalis bija piedāvājis iespēju hercoga uzturlīdzekļu izmaksas segt no Kurzemes kroņa muižu un iestāžu ienākumiem, tas ir: Kurzemē saražoto vajadzēja pārdot, naudu nosūtīt uz Narvu un tur to izmantot hercoga pārtikas iegādei;⁴³ kaut

gan bija zināms, ka daudz kas bija cietis karā un turklāt Vidzemes ģenerālgubernators Duglass bija jau rezervējis un rekvizējis šos ienākumus armijas izdevumiem.⁴⁴

Iespējas saņemt ienākumus no kroņa īpašumiem Kurzemē varēja būt šādas:

	Arkli	Zemnieku skaits	Ieņēmumi valstsdālderis
Sēlpils (<i>Sehlburg</i>)	87 $\frac{3}{4}$	137	1065
Salas muiža (<i>Holmhoff</i>)	27	40	243
Birži (<i>Gr. Buschhoff</i>)	51 $\frac{1}{4}$	113	733
Dignāja (<i>Dubbenā</i>)	36 $\frac{1}{2}$	91	568
Kopā	202 $\frac{1}{2}$	381	2609

Hercoga un viņa svītas uzturēšanai karalis Kārlis X Gustavs atļāva izmantot arī konfiscētos īpašumus. Piemēram, Helffelda rīcībā nodeva Niskansē/*Nyen* konfiscētos 3060 vara dālderus.⁴⁵ Kā zināms, Zviedrija konfiscēja kā zviedru, tā krievu tirgotāju vara krājumus, ko tie vēlējās izvest uz Krieviju. Ingrijas rēķinu grāmatas rada iespaidu, ka hercoga uzturlīdzekļi nākuši taisni no valsts vara tirdzniecības ienākumiem. Piemēram, 1660. gada janvārī ienāca 15 000 vara dālderu, pārrēķinot – 6000 sudraba dālderu; ir vairāki šādi ieraksti.⁴⁶

Informācija par hercoga dzīves apstākļiem nebrīvē izplatījās arī ārpus Zviedrijas robežām. Tā 1659. gada rudenī, kad norisa sarunas starp Zviedriju un Krieviju par vara tirdzniecības atjaunošanu, Novgorodas vojevoda Afanasijs Ordins-Naščokins piedāvāja segt Kurzemes hercoga uzturēšanās izmaksas no savu muižu ienākumiem, ko gan zviedru puse atraidīja ar norādi, ka hercoga uzturēšanās apstākļi esot tāpat ļoti labi.⁴⁷ Bet šajā piedāvājumā slēpās Maskavas nepārtrauktā interese par Kurzemi.

Jau pati Kurzemes okupācija bija radījusi Zviedrijas valstij parādus. Viens no tiem bija hercoga aizdevums 20 000 valstsdālderu⁴⁸ apjomā, ko Zviedrijas militārajam budžetam viņš bija piešķīris vēl tad, kad Helffelds bija Rīgas gubernators. Zviedrijai varēja būt arī citas finansiālas saistības ar kurzemniekiem, jo jau miera laikos Zviedrija no Vidzemes budžeta bija piešķīrusi līdzekļus Kurzemes hercogam. Piemēram, 1687. gadā Vidzemes ģenerālgubernators deva pavēli

izmaksāt Frīdriham Kazimiram 6000 sudraba dālderu. 1691. gadā hercoga Jēkaba mantinieki saņēma 21 709 sudraba dālderus⁴⁹ par parādiem. Kaut gan iespējams, ka šajos gadījumos bija runa par iekavētu samaksu par graudiem, kā bija bijis iepriekšējos gados.

ĢENERĀLGUBERNATORA HELMFELDA UN HERCOGA JĒKABA SARUNAS

1659. gada 10. augustā karalis Kārlis X Gustavs nosūtīja ģenerālgubernatoram Helffeldam rīkojumu izzināt hercoga domas par šo *un to*, bet visupirms uzzināt, vai hercogs būtu ar mieru Kurzemi un Zemgali apmainīt pret citām teritorijām Prūsijā, Podolijā vai Žemaitijā, vai uz kādiem noteikumiem hercogs būtu ar mieru pakļauties Zviedrijai.⁵⁰ 31. augustā karalis atkārtoja rīkojumu. Jaunās teritorijas Zviedrija plānoja izkaulēt no Polijas sarunu ceļā. Tāpat bija uzdevums izzināt, par kādu summu hercogs būtu ar mieru atteikties no Kurzemes un Zemgales. Ja nu hercogs tomēr vēlētos atgūt savus īpašumus, tad bija jādara viņam zināms, ka visi ciestokšņi tik un tā paliks Zviedrijai. Un arī, ka hercogam būs jāatsakās no ostām un kuģniecības. Turklāt Kurzemē hercogam arī būs jāpieskaņojas tā sauktajam zviedru dzīvesstilam – *accomodera sig efter Svensk art och maneer*.⁵¹

12. septembrī Helffelds rakstīja karalim izsmeļošu vēstuli par savām sarunām ar hercogu. Proti, viņš *pirms četrām dienām* bijis pieklājības vizītē pie hercoga un iesācis runu par priekšā stāvošajām Zviedrijas un Polijas miera sarunām. Balstoties uz Helffelda vārdiem, hercogs esot uzreiz pievienojies, pieminot, ka viņš vēl pirms pāris gadiem ar sava galma kunga Georga fon Firksa starpniecību esot devis Polijas kronim mājienu, ka miers ar Zviedriju tikšot sasniegts tikai tad, kad Polija atteiksies no līdzšinējā titulāra un no Prūsijas un Poļu Livonijas (Inflantijas vaivadijas) par labu Zviedrijai. Helffelds no savas puses esot norādījis, ka senāk arī Kurzeme un Zemgale bija daļa no Livonijas. Uz Helffelda jautājumu, vai Polija piekristu šādām izmaiņām, hercogs atbildējis, ka varētu gan. Par sevi hercogs atbildējis, ka viņš ne labprāt piekristu izraidījumam, pat ja tas būtu uz Podoliju. Hercogs bijis nobažījies, ka Polija varētu atdot viņa zemes miera nodrošināšanai.⁵²

Pēc nedēļas Helffelds informēja karali, ka viņš vēl pāris reizi apciemojis hercogu pāri Ivangorodas cietoksnī un viņi tālāk apsprieduši Kurzemes likteni. Hercogs esot bijis pārliecināts, ka Polija nedos viņam neko no savām zemēm, turpretim Helffelds apgalvojis, ka tas tomēr varētu notikt, ja viņa hercogiste paliks pakļauta Zviedrijai. Ja hercogs vēlētos pārcelties citur, tad viņš varot sev izkaulēties zemesgabalu Prūsijā vai Pomerēlijā (*Pomerellen*).⁵³ Hercogs atbildējis, ka Polija neatteiksies no šīm teritorijām, jo tās robežojas ar jūru, uz ko Helffelds savukārt atbildējis, ka Polijai pietiekot zemes pie Baltijas jūras. Hercogs izteicies, ka, pēc viņa domām, no tām teritorijām Polija varētu atteikties par labu Brandenburgas kūrfirstam un ka Polijai neesot vēlēšanās tikt vaļā ne no viņa paša, ne no viņa zemēm.⁵⁴

Tad kādu laiciņu Helffeldam nebija iespējams turpināt sarunas ar hercogu Jēkabu, jo, balstoties uz ģenerālgubernatora vārdiem, runājot par Kurzemi, hercogs esot stipri satraucies.⁵⁵ Tikai oktobra vidū Helffeldam pavērās jauna iespēja sarunas turpināt, kaut gan nekā jauna jau nebija. Hercogs palika pie domām, ka Pomerēlija pienākas Brandenburgas kūrfirstam, turklāt tās zeme bija tik neauglīga, ka pat maza daļa no Kurzemes īpašumiem ienesa vairāk nekā visa Pomerēlija. Tajā pašā laikā arī hercogs esot apliecinājis, ka Polija, Brandenburga un citi neļaus viņu “dzīvu aprakt”. Te sarunā iejaukusies arī hercogiene, kura apgalvojusi, ka pazīstot Brandenburgas kūrfirsta dabu,⁵⁶ un devusi mājienu, ka kūrfirsts būšot ar vislielākajām grūtībām pierunājams slēgt mieru, ja viņš uzzināšot, kādos spiedošos apstākļos viņa un hercogs te tiekot turēti gūstā. Uz to Helffelds savukārt norādījis, ka Brandenburgas kūrfirsts pats cietis no karadarbības un esot spiests meklēt mieru.⁵⁷ Vēlākās vēstulēs karalim Helffelds vairs neatreferē sarunas ar hercogu.

1660. gada sākumā karalis Kārlis X Gustavs saslima un 13. februārī nomira. Amatā stājās Kārļa XI aizbildnības valdība, kurai nebija nekādas intereses par hercogu Jēkabu. Aizbildnības valdības galvenais uzdevums bija miera sarunas ar kaimiņvalstīm. Viens no jautājumiem zviedru-poļu sarunās bija Kurzemes turpmākais liktenis. Helffelds uzskatīja par vajadzīgu regulāri informēt Stokholmu par hercoga noskaņojumu, kurš svārstījās no entuziasma un nepacietības līdz skumjām un melanholijai, žēlabām par

trimdu, izpostīto dzimteni un to, ka viņi pret savu gribu atvesti uz Ivangorodu.⁵⁸

Runājot par hercogu pāra un ģenerālgubernatora Helmfelda personiskajām attiecībām, jāatceras, ka viņiem bija personiskā saskarsme jau no tiem laikiem, kad Helmfelds bija Rīgas gubernators. Hercogs un hercogiene Helmfeldu raksturoja kā cilvēku, kurš pret viņiem izturējās labāk nekā Duglass. Pēdējais esot rakņājies pa hercoga arhīvu un lasījis viņa korespondenci.⁵⁹ Un tajā pašā laikā Zviedrijas valsts iestādījumi nevižojot pat atbildēt uz hercogu pāra vēstulēm, karalis neliekoties ne zinīs – *viņu asaras un lūgšanas nedzirdot neviens*. Kā sarkana līnija hercogu pāra vēstules caurvija apliecinājums, ka viņi ir neitrāli attiecībā uz Zviedriju un pozitīvi noskaņoti kā pret karali Kārli X Gustavu, tā pret augstākstāvošām zviedru amatpersonām. Gandrīz ikreiz uzsvēta viņu nepiesaistība pie karadarbības un ilgas pēc dzimtenes.⁶⁰

Taču arī Helmfeldam vajadzēja paturēt acīs hercogu pāra saraksti. Ar 1659. gada 13. aprīļa lēmumu par hercoga Jēkaba nosūtīšanu uz Ivangorodu karalis bija aizliedzis jebkādu korespondenci ieslodzītajiem.⁶¹ Bet tā paša gada 17. augustā karalis pavēlēja Helmfeldam kontrolēt hercoga saraksti, lai tajā nebūtu nekā naidīga Zviedrijai. Ja risinātos sarunas par hercoga un viņa ģimenes pārvietošanu uz Tallinu, tad vispār nekādas sarakstes ar ārpusauli nedrīkstēja būt un šādas vēstules bija jākonfiscē. Jebkāda sazināšanās ar Tallinas pilsoņiem bija noliegta.⁶² Helmfelda pārskati neatspoguļo, cik lielā apjomā viņš hercoga un viņa laulātās draudzenes pastu lasīja un cik no vēstulēm konfiscēja, bet pāris reižu viņš pieņem, no kā gūstekņi vēstules saņem. Rodas iespaids, ka 1660. gada pavasarī, kad bija jau nolemta hercogu pāra atbrīvošana, viņu korespondencei nekādi šķēršļi netika likti un tā izvērās samērā plaša. Hercogu pāris sarakstijās ne tikai ar augstākstāvošām zviedru amatpersonām, bet arī uzturēja saraksti ar Brandenburgas kūrfirstu un Prūsijas hercogu Frīdrihu Vilhelmu I, Polijas karali un Lietuvas lielkņazu Janu II Kazimiru, kā arī ar savu galma kungu un padomnieku Johanu fon der Reki, maršalu Vilhelmu fon Rummelu un citiem. Par hercogu pāra saraksti liecina arī Ingrijas rēķinu grāmatās atspoguļotie nopirktā papīra apjomi. Un noteikti jāatzīmē, ka grāmatu lasīšana nekādi netika ierobežota. Par to

liecina kara un gūsta apstākļos tādas literatūras kā artilērijas rokasgrāmatas (“*Artollerijetz beskrifvande*”) nonākšana uz hercoga rakstāmgalda.⁶³

HERCOGA JĒKABA ATBRĪVOŠANA UN ATGRIEŠANĀS DZIMTENĒ

Viena no zviedru-poļu miera sarunu blakustēmām bija Kurzemes un Zemgales hercogistes turpmākais liktenis. Polija–Lietuva un tās sabiedrotie pieprasīja atjaunot pirmskara situāciju – *status quo ante bellum*.⁶⁴ Par hercogistes atjaunošanu miera sarunās bija aktīvi iesaistīties hercoga Jēkaba kanclers Melhiorš fon Felkerzāms.⁶⁵ Tādā situācijā Zviedrija vairs nespēja turpināt Kurzemes okupāciju, un tas arī nozīmēja hercoga un viņa svītas ieslodzījuma beigas.⁶⁶ Paziņojums par 1660. gada 23. aprīlī (3. maijā) Olivas klosterī Zviedrijas, Polijas–Lietuvas, Brandenburgas un ķeizara starpā noslēgto miera līgumu un hercogu pāra gūstniecības beigām sasniedza Narvu ar īpaša kurjera starpniecību ap 2. maiju.⁶⁷

Ģenerālgubernatoram Helffeldam tas nozīmēja sagatavošanas darbus hercoga un viņa svītas nogādāšanai atpakaļ uz Rīgu. Šajā sakarā radās jautājums, vai ceļojums noritēs pa zemesceļu vai ūdensceļu. Hercogs pieņēma lēmumu kopā ar visu svītu doties pa zemesceļu, savukārt bagāžu un tā sauktos zemākos galminiekus nolēma nosūtīt pa jūrasceļu. Helffelds rēķināja, ka šim plānam vajadzēs četras parādes karietes, kādu Narvā neatrast, veselu rindu ratu un zirgu. Īpaša problēma bija atrast piemērotas naktsmājas 80 jūdžu garajam braucienam no Narvas uz Rīgu. Ingrijas ģenerālgubernators bija atbildīgs par ceļa posmu no Narvas līdz Kundas upei, kur atbildību par hercogu un viņa svītas ceļojumu pārņēmtu Igaunijas gubernators un viņa amatpersonas.⁶⁸

Hercoga ceļojumu pa Ingriju Helffelds tīri labi varēja noorganizēt pats, bet Igaunijā bija nepieciešama vietējo augstmaņu palīdzība. Un Igaunijas bruņniecība nekādi nevēlējās sekmēt hercoga ceļojumu. Maija sākuma sēdē sanākušie landrāti atzīmēja, ka krievu karaspēks esot stipri izpostījis visu Igauniju no Narvas līdz Tallinai, viensētas un ciemi nodedzināti, iedzīvotāji gājuši bojā kā karā, tā nesenajā mēra epidēmijā, visu zemi novārdzinājusi kara-

spēka izmitināšana un uzturēšana, nemaz nerunājot par klaušām – kā parastajām, tā ārkārtējām; sakarā ar to esot maz iespēju piedienīgi izmitināt hercogu pāri, trūkstot arī pārtikas. Neesot arī zirgu pajūgiem, un tie, kuri palikuši, pēc augstmaņu vārdiem, nespējot kājas cilāt, kur nu vēl pajūgus vest. Turklāt landrāti zināja teikt, ka pie Tartu novēroti maskaviešu pulki un neesot zināmi viņu nodomi. Tas viss varētu nozīmēt kara turpinājumu. Līdz ar to Igaunijas landrāti ieteica hercogu pārim zemesceļa vietā izvēlēties kuģošanu.⁶⁹ Igaunijas bruņniecības iebildumus, sevišķi tos par mēra epidēmiju, hercogs Jēkabs darīja zināmus arī savam galma kungam un padomniekam fon der Rekem.⁷⁰

Tomēr visi šie argumenti neietekmēja hercogu pāra plānus, un no Narvas rātes protokola mēs uzzinām, ka 1660. gada 24. maijā viņi ar lielu svinīgumu izbraukuši no Narvas.⁷¹ Izmitināšana līdz Tallinai bija ieplānota šādās muižās: Vaivarā/*Woifer*, Toilā/*Toila*, Varudos/*Wartz*, Kloodi/*Peuth*, Kolgā/*Kolck*, Mārdū/*Mahrt*; no Tallinas līdz Igaunijas un Vidzemes robežai: Jegiso/*Joggis*, Vaimuižā/*Wademois*, Vigalā/*Fickel*. Apkārtnes muižām bija jādod zirgi pajūgiem – pa četriem no bruņnieka vietas – un vēl pajūgi un proviants. Tā Jehvi/*Jewe*, Liganuse/*Luggenhusen*, Mahu/*Maholm* un Viru-Jāgupi/*St. Jacob* draudzēm bija jānodrošina transports no Vaivaras līdz Varudiem, Rakverei, Haljalai un Kadrinai – no Varudiem līdz Kolgai, bet Kūsālas/*Kusal*, Jēlehtmes/*Jegelecht* un Harju-Jāni/*St. Johannis* draudzēm – no Kolgas līdz Tallinai. Keila/*Kegel*, Hageri/*Hackers/Haggers* un Nisi/*Niss* bija atbildīgas par ceļa posmu no Tallinas līdz Jegiso un Vaimuižai, bet Jūru/*Jörden*, Merjamā/*Mergamah*, Vigala un Kullamā/*Goldenbeck* – par posmu no Vaimuižas līdz Vigalai un tālāk līdz robežai ar Pērnavu. No vietējiem muižniekiem tika izvēlēti tā sauktie komisāri, kuri savukārt bija atbildīgi katrs par savu ceļa posmu. Katrai naktsmītnēi izdevumu kompensācijai bija paredzēti 40 valstsdālderu.⁷²

Ingrijas rēķinu grāmatās lasām, ka no Narvas izbrauca ar trim kariatēm, kuras kopumā izmaksāja 800 valstsdālderus; plus vienu lielu pārklātu pajūgu (*Cammar wagn*), vienu ķēķa pajūgu (*Kiök wagn*) un trim krāmu pajūgiem (*Rustwagner*), kuri kopā izmaksāja 280 valstsdālderus. Visā visumā hercogu pāra aizbraukšana no Narvas izmaksāja 3194:07 sudraba dālderus.⁷³ No Igaunijas un

Ingrijas rēķinu grāmatām izriet, ka hercogu pāri konvojēja seši zviedru apakšvirsnieki, divi bundzinieki un 64 kavalēristi.⁷⁴

Jūras transportam sākotnēji plānoja nofraktēt divas baržas Holandē vai Lībekā.⁷⁵ 1660. gada 26. maijā Helffelds par 340 valstsdālderiem nofraktēja vienu 60–70 lastu laivu hercoga saimes un bagāžas pārvešanai. Baržas kaperis bija Tomass Filters (*Thomas Fülter*) no Lībekas. Savu peļņu kaperis saņēma divās daļās: izbraucot Narvas karaliskā licenču kamera izmaksāja pusi no norunātās summas. Otro pusi pienācās samaksāt, baržai ierodoties Liepājā.⁷⁶ Interesanti atzīmēt, ka ir saglabājies hercogienes personisko lietu saraksts – kārbas, lādes, kastes, šķirsti u.c., kuros bija viņas sudrablietas, piemēram, trauki, kā arī apģērbi, audumi un tamlīdzīgi.⁷⁷ Bet nekur nav konkrēti minēts, kurus priekšmetus pārvadāja pa sauszemi un kurus – pa jūrasceļu.

Nekādu precīzu ziņu par hercoga Jēkaba un viņa ģimenes ceļojumu pa Igauniju nav saglabājies. Zināms, ka 30. maijā Tallinas rātes sēdē runāja par gaidāmo hercoga ierašanos un apsprieda, kāda būtu labākā sagaidīšanas ceremonija. Igaunijas pavaldnieks Vilhelms Ulrihs bija šo jautājumu iepriekš apspriedis ar gubernatoru Bengtu Hornu un ieteica rātei aprobežoties ar dubultotu pilsētas aizsardzības komandu, kā arī ieteica, lai pāris vienību pilsētnieku pilnā apbruņojumā stāvētu sardzē, hercogam iebraucot. Tam vajadzēja būt pietiekamam, jo oficiāli hercogs joprojām daļēji skaitījās gūsteknis. Tā kā nebija skaidrs, vai hercogs un viņa svīta plāno pavadīt nakti Tallinā, tad drošības pēc lika sagatavot nepieciešamās naktsmītnes.⁷⁸

SECINĀJUMI

Polijas vasaļa hercoga Jēkaba gūstniecība vispirms Rīgā un tad Ivangorodā bija vardarbība no Zviedrijas puses. Hercoga un Ingrijas attālā cietokšņa Ivangorodas likteņi bija saistīti desmit mēnešus. Zviedrijas varas iestādēm bija pienācīgi jāuztur hercogs, viņa laulātā draudzene, septiņi bērni un galms. Augstās kārtas gūstekņu izmitināšanas, apgādes un apsardzes pienākumi un atbildība gūlās uz Ingrijas ģenerālgubernatora Simona Grundela Helffelda pleciem. Bez tam vēl karalis bija uzdevis Helffeldam izzināt hercoga noskaņojumu attiecībā uz atteikšanos no Kurzemes un Zemgales

par labu Zviedrijai, kā arī attiecībā uz alternatīvajām teritorijām Polijā. Zviedru karaspēka iebrukums Kurzēmē un tam sekojošais ieslodzījums Rīgā un Ivangorodā atstāja negatīvu iespaidu uz hercoga Jēkaba tālāko dzīves gaitu. Karš bija smagi ietekmējis viņa zemi, un, kad 1660. gada vasarā hercogs atgriezās, priekšā bija izpostītas manufaktūras, izsaimniekotas kroņa muižas, nabadzībā ieslūgušas pilsētas, aizbēguši bija visi ārzemju meistari, zaudēta bija flote un kolonijas.

PIELIKUMS

Fragments no karaļa Kārļa X Gustava vēstules Hesenes-Kaseles grāfienei Sofijai Hedvigai, rakstītas 1659. gada 18. jūnijā (vec. st.) Kronborgā, ar paskaidrojumiem par hercoga Jēkaba ieslodzījumu:⁷⁹

[...] Jūsu žēlastības patikamo vēstuli pirms kāda laika veiksmīgi saņēmu un izlasīju, ko Jūsu žēlastība man laipni rakstījusi attiecībā uz Kurzemes hercogu un viņa ģimenes turēšanu gūstā Rīgā. Atbildot uz to, varu Jūsu žēlastībai laipni apliecināt, ka veikt minētā hercoga apcietināšanu mani piespiedis viņš pats ar savu rīcību, un proti, tas bija vienīgais veids, kā varēju apturēt viņa pret mani bez iemesla vērptās intrigas un slepenās naidīgās inspirācijas. Sākotnēji, kad es ķēros pie ieročiem pret Poliju un biju spiests ievest armiju arī Kurzemes apkaimē, pret hercogu un viņa zemi, neraugoties uz to, ka viņš kā Polijas vasalis acīmredzami bija mans ienaidnieks, izturējos ar vislielāko pieklājību, un, lai arī nesaistīju sevi ar neitralitātes solījumu, ko viņam bija devusi karaliene Kristīna, lai gan viņš vairākkārt vērsās pie manis pēc tā apstiprinājuma, tomēr, lai pārbaudītu viņa nostāju, piešķīru viņam pagaidu neitralitāti, cerot, ka hercogs no savas puses pret mani un manu valsti izturēsies bezpartejiski, vēl jo vairāk tādēļ, ka es, lai izrādītu savu labvēlību, viņam toreiz izsniedzu arī rakstu caram Maskavā. Taču to, cik ļoti es kļūdījos, pietiekami parāda man un manai zemei nodarītais kaitējums, jo hercogs un viņa ļaudis nelaidei garām nevienu iespēju rīkot dažādas bīstamas un manām interesēm visnotaļ kaitīgas apspriedes, slepeni sarakstīties ar maniem atklātiem ienaidniekiem, visādi tos atbalstīt un pret mani uzkūdit, manus ļaudis un pavalstniekus

toreizējos smagajos apstākļos ar dažādām draudīgām ziņām un daudzkārt arī nepamatotām baumām iebiedēt un maldināt, kā arī visiem spēkiem mēģināja izjaukt nodomus par izlīgumu ar Maskavu, mani un manu darbību ar dažādām aizskarošām un nonieciņošām runām pazemoja, necienīgi izturējās pret manā dienestā esošām personām, lai gan viņi, mani ministri un ģenerāļi, hercogu nereti un visnotaļ nopietni brīdināja to nedarīt. Un, nemaz nerunājot par dažādām citām naidīgām izpausmēm, arī hercoga laulātā draudzene, ciemojoties pie [Brandenburgas] kūrfirsta Kēnigsbergā, ārkārtīgi pūlējās, lai atrunātu kūrfirstu ievērot ar mani noslēgto un godīgi solīto savienību, un nekaunējās izteikt dažādus draudus un lietot pulgojošus vārdus pret maniem tur esošajiem ministriem. Lidz ar to un pēc tam, kad tamlīdzīgas kaitnieciskas darbības un naidīgums bija viens no iemesliem briesmām un postam, ko manai zemei un ļaudīm nācās piedzīvot, nosūtot no Zviedrijas feldmaršalu grāfu Duglasu, viņam tika dota pavēle un instrukcija ieņemt hercogisti un neitralizēt hercogu. Bet par to, ka viņš rīkojās tieši pretēji savai instrukcijai, noslēdzot ar hercogu izlīgumu, tā vietā lai nekaņējoties pildītu pavēli, viņš tiks saukts pie atbildības. [...]

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Raksts pirmo reizi publicēts vācu valodā: Enn Kūng (2015). Die Gefangenschaft Herzog Jakobs von Kurland in Ivangorod 1659–1660. *Forschungen zur baltischen Geschichte*. [Tartu], Bd. 10, S. 69–91.
- ² Tuvāk par Zviedrijas, Polijas–Lietuvas, Krievijas un Dānijas kara (citiem vārdiem – Otrā jeb Mazā Ziemeļu kara) notikumiem no Kurzemes viedokļa var lasīt: Alexander von Richter (1858). Kurland unter den Herzögen 1562–1795. – *Geschichte der dem russischen Kaisertum einverleibten deutschen Ostseeprovinzen [...]*, T. II, Bd. III. Rīga: N. Kymmell, S. 68–74; Ernst Seraphim (1904). *Die Geschichte des Herzogtums Kurland (1561–1795)*. Reval, S. 122–139; Walter Eckert (1927). *Kurland unter dem Einfluss des Merkantilismus: Ein Beitrag zur Staats- und Wirtschaftspolitik Herzog Jakobs von Kurland (1642–1682)*. Rīga: G. Löffler, S. 78–83; Almut Bues (2001). *Das Herzogtum Kurland und der Norden der polnisch-litauischen Adelsrepublik im 16. und 17. Jahrhundert. Möglichkeiten von Integration und Autonomie*. Gießen: Litblockin, S. 187–190. Par Zviedrijas motīviem Kurzemē: Rainer Fagerlund (1979). *Kriget i östersjöprovinserna 1655–1661: operationer och krigsansträngningar på en bikrigsskådeplats under Carl X Gustafs krig*. Stockholm: Militärhistoriska förlaget; Margus Laidre (2015). *Domus Belli: Põhjamaade Saja-aastane sõda Liivimaa 1554–1661*. Tallinn:

- Argo, lk. 859–860; par Krievijas: Elena I. Kobzareva (1998). *Diplomatiche-skaia bor'ba Rossii za vykhod k Baltiiskomu moriu v 1655–1661 godakh*. Moskva; Boris N. Floria (2010). *Russkoe gosudarstvo i ego zapadnye sosedi (1655–1661 gg.)*. Moskva: Indrik; Par kara notikumiem Kurzemē sīki vēs-tīts: August Seraphim (1893). Die herzoglose Zeit und ihre Vorboten 1655–1660. In: *Aus der kurlaendischen Vergangenheit. Bilder u. Gestalten des siebzehnten Jahrhundert*. Stuttgart, S. 157–355. Par hercoga Jēkaba sagūstī-šanu un Kurzemes hercogistes zviedru okupāciju sk. arī: Mārite Jakovļeva (2011). Jelgava kā militārs nocietinājums poļu-zviedru karu laikā 17. gad-simtā (1600–1660). No: Ieva Ose (sast.). *Latvijas viduslaiku pils*, VII. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 323.–353. lpp. Minētā tēma skarta arī: Mārite Jakovļeva (2011). Ciņa par Kurzemes hercogistes pastāvēšanu Ket-leru dinastijas laikā (1561–1737). *Latvijas Arhīvi*, 3/4, 64.–88. lpp.; Mārite Jakovļeva (2005). Kurzemes hercoga Jēkaba attiecības ar Krieviju. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 30.–55. lpp.; Mārite Jakovļeva (2007). Die Be-ziehungen zwischen dem Herzog Jakob von Kurland und Russland. *For-schungen zur baltischen Geschichte*. [Tartu], Bd. 2, S. 24–56.
- ³ Šajā rakstā datumi minēti pēc Zviedrijā tolaik lietotā Jūlija kalendāra (vecā stila), atsevišķos gadījumos atzīmējot arī datumu pēc Kurzemē lietotā Gre-gora kalendāra jeb jaunā stila. 17. gadsimtā vecā un jaunā stila starpība bija 10 dienas.
- ⁴ Iespējams, hercoga ģimene būtu konvojēta uz Rīgu jau agrāk, to kavēja hercogienes Luīzes Šarlotes grūtniecība – viņa 8. (18.) oktobrī dzemdēja dēlu Aleksandru.
- ⁵ Papildus 1. atsaucē minētajiem izdevumiem par hercoga Jēkaba gūstnie-cību rakstījuši arī: Heinrich Johann Hansen (1858). *Geschichte der Stadt Narva*. Dorpat: H. Laakmann, S. 120; Iwangorod, ein Schloß des Sche-lonschen Fünftheils des Herrn von Groß-Nowgorod. – *Beilage zum Sit-zungsberichte der Narvaschen Alterthums-Gesellschaft*, 8. Sept. 1865, S. 6; Leonid Arbusow (1908). *Grundriss der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands*. Rīga: Jonck und Poliewsky, S. 212; Reinhard Wittram (1954). *Baltische Ge-schichte: die Ostseelande, Livland, Estland, Kurland 1180–1918: Grundzüge und Durchblicke*. München: Oldenbourg, S. 116; Gert von Pistoohlkors (Hrsg.) (1994). *Deutsche Geschichte im Osten Europas: Baltische Länder*. Berlin: Siedler, S. 195, 256 [šis grāmatas attiecīgās nodaļas autors gan ir Heincs fon cur Mīlens].
- ⁶ SRA, riksregistraturet, vol. 329.
- ⁷ SRA, riksregistraturet, vol. 328.
- ⁸ SRA, riksregistraturet, vol. 330.
- ⁹ Karalis Kārlis X Gustavs ģenerālgubernatoram Simonam Grundelam Helmfeldam no Fredriksbergas 16.07.1659. SRA, riksregistraturet, vol. 330.
- ¹⁰ Ingrijas ģenerālgubernators Simons Grundels Helmfelds karalim Kārlim X Gustavam no Narvas 19.07.1659. SRA, Livonica II, vol. 175.

- 11 Ingrijas ģenerālgubernators Simons Grundels Helmfelds karalim Kārlim X Gustavam no Narvas 26.07.1659. SRA, Livonica II, vol. 175.
- 12 Seraphim. *Die Geschichte des Herzogtums Kurland (1561–1795)*, S. 136.
- 13 Attiecīgā protokolu grāmata gan pazudusi, bet Hermaņa fon Bruininga izraksti no Narvas maģistrāta vecā arhīva kā ierašanās datumu uzrāda 3. augustu: LVVA, 7402–2–6. Tāpat sk.: Hansen. *Geschichte der Stadt Narva*, S. 120; Iwangerod, ein Schloß des Schelonschen Fünfftheils des Herrn von Groß-Nowgorod, S. 6.
- 14 Ingrijas ģenerālgubernators Simons Grundels Helmfelds karalim Kārlim X Gustavam no Narvas 02.08.1659. SRA, Livonica II, vol. 175.
- 15 Hercogiene Luīze Šarlote Brandenburgas kūrfirstienei Elizabetei Šarlotei no Ivangorodas 30.03./09.04.1660. SRA, De la Gardieska samlingen E1471. Visticamāk, kūrfirstiene Elizabete Šarlote šo vēstuli nepaspēja izlasīt, jo 26. aprīlī (j.st.) viņa nomira.
- 16 Enn Küng (2008). “Krieg, Pestilenz und theure Zeit”. Schicksalsjahre Narvas 1656–1660. In: Michael Engelbrecht, Ulrike Hanssen-Decker, Daniel Höffker (Hrsg.). *Rund um die Meere des Nordens: Festschrift für Hain Rebas*. Heyde: V. H. Winston & Son, S. 155–164.
- 17 Hercogiene Luīze Šarlote Magnusa Gabriēla Delagardi laulātajai draudzenei Marijai Eifrosīnai no Ivangorodas 12./22.08.1659. SRA, De la Gardieska samlingen, E1471.
- 18 Hercogiene Luīze Šarlote Brandenburgas kūrfirstienei Elizabetei Šarlotei no Ivangorodas 30.03./09.04.1660. SRA, De la Gardieska samlingen E1471.
- 19 Karalis Kārlis X Gustavs ģenerālgubernatoram Simonam Grundelam Helmfeldam no Nišēpingas 18.10.1659. SRA, riksregistraturet, vol. 332. Brandenburgas kūrfirsta meita, Hesenes-Kaseles grāfiene Hedviga Sofija bija Kurzemes hercogienes Luīzes Šarlotes māsa.
- 20 Karalis Kārlis X Gustavs ģenerālgubernatoram Simonam Grundelam Helmfeldam no nometnes pie Kopenhāgenas 20.08.1659. SRA, riksregistraturet, vol. 331; Ingrijas ģenerālgubernators Simons Grundels Helmfelds karalim Kārlim X Gustavam no Narvas 27.09.1659. SRA, Livonica II, vol. 175.
- 21 Karalis Kārlis X Gustavs admirālītātes kolēģijai no Landskrūnas 31.08.1659. un Fredriksbergas 03.09.1659. SRA, riksregistraturet, vol. 331.
- 22 Ingrijas ģenerālgubernators Simons Grundels Helmfelds karalim Kārlim X Gustavam no Narvas 25.10.1659. un 05.01.1660. SRA, Livonica II, vol. 175; karalis Kārlis X Gustavs Ingrijas ģenerālgubernatoram Simonam Grundelam Helmfeldam no Kronborgas 03.12.1659. SRA, riksregistraturet, vol. 333.
- 23 Ingrijas ģenerālgubernators Simons Grundels Helmfelds karalim Kārlim X Gustavam no Narvas 27.09.1659. SRA, Livonica II, vol. 175.
- 24 *FRA*, Ingermanlands och Kexholms landsbook, vol. 9700.
- 25 Ingrijas ģenerālgubernators Simons Grundels Helmfelds karalim Kārlim X Gustavam no Narvas 18.08.1659. SRA, Livonica II, vol. 175.

- ²⁶ Ingrijas ģenerālgubernators Simons Grundels Helffelds karalim Kārlim X Gustavam no Narvas 27.09.1659. *SRA*, *Livonica II*, vol. 175.
- ²⁷ Ingrijas ģenerālgubernators Simons Grundels Helffelds karalim Kārlim X Gustavam no Narvas 18.08.1659. *SRA*, *Livonica II*, vol. 175. Ziņas par trijām pulkveža Knoringa rotām atrodamas arī Ingrijas rēķinu grāmatās: *FRA*, *Ingermanlands och Kexholms landsbook*, vol. 9700.
- ²⁸ Kvīts par 24 vezumu siena iegādi Narvā 24.11.1659. *FRA*, *Ingermanlands och Kexholms landsbook*, vol. 9700. Šajā avotā vairākkārt minēti izdevumi hercoga zirgiem.
- ²⁹ Hercogiene Luīze Šarlote Magnusa Gabriēla Delagardi laulātajai draudzenei Marijai Eifrosiņai no Ivangorodas 12./22.08.1659. *SRA*, *De la Gardieska samlingen*, E1471.
- ³⁰ Vidzemes ģenerālgubernatora 1659. un 1660. gada rēķinu grāmatas. *EAA*, 278–1–XXII: 25 un XXII: 26.
- ³¹ Hercoga Jēkaba uztura izdevumu rēķini par 1659. un 1660. gadu. *FRA*, *Ingermanlands och Kexholms landsbook*, vol. 9702.
- ³² Vidzemes ģenerālgubernators Roberts Duglass Rīgas licenču kamerai, 10.06.1659. *EAA*, 278–1–XXII: 79.
- ³³ Henninga Voltersa (*Henningk Wolters*) kvītis Vidzemes ģenerālgubernatoram Robertam Duglasam 02.11.1659. un 19.01.1660. *EAA*, 278–1–XXII: 79.
- ³⁴ Rēķins no Tallinas Ingrijas ģenerālgubernatoram Simonam Grundelam Helffeldam 19.12.1659. *FRA*, *Ingermanlands och Kexholms landsbook*, vol. 9689.
- ³⁵ *FRA*, *Ingermanlands och Kexholms landsbook*, vol. 9700 un 9702.
- ³⁶ Igaunijas gubernators Bengts Horns Ingrijas ģenerālgubernatoram Simonam Grundelam Helffeldam no Tallinas 08.09.1659. *EAA*, 1–2–66.
- ³⁷ Ingrijas ģenerālgubernators Simons Grundels Helffelds karalim Kārlim X Gustavam no Narvas 12., 27.09. un 18.10.1659. *SRA*, *Livonica II*, vol. 175; Ingrijas ģenerālgubernators Simons Grundels Helffelds Igaunijas pavaldniekam Vilhelmam Ulriham un gubernatoram Bengtam Hornam no Narvas 29.09., 01.10., 02.12.1659. *EAA*, 1–2–238.
- ³⁸ *FRA*, *Ingermanlands och Kexholms landsbook*, vol. 9700 un 9702.
- ³⁹ Ivangorodas cietokšņa fogta Aksela Kristersona rīkojumi 27.09., 24.10. un 20.11.1659. un tiem pielikumā zemnieku izdienas aprēķini no oktobra un novembra. *FRA*, *Ingermanlands och Kexholms landsbook*, vol. 9700.
- ⁴⁰ *FRA*, *Ingermanlands och Kexholms landsbook*, vol. 9700.
- ⁴¹ Ingrijas ģenerālgubernators Simons Grundels Helffelds karalim Kārlim X Gustavam no Narvas 12.09.1659. *SRA*, *Livonica II*, vol. 175.
- ⁴² Karalis Kārlis X Gustavs Ingrijas ģenerālgubernatoram Simonam Grundelam Helffeldam no Kronborgas 02.12.1659. *SRA*, *riksregistraturet*, vol. 333. Kā vajadzīgo summu karalis minējis arī 5000 valstsdaļderu: karalis Kārlis X Gustavs kameru kolēģijai no Kronborgas 03.12.1659. *SRA*, *riksregistraturet*, vol. 333.

- ⁴³ Karalis Kārlis X Gustavs Livonijas ģenerālgubernatoram Robertam Duglasam no Landskrūnas 20.08.1659. *SRA*, riksregistratūret, vol. 331; karalis Kārlis X Gustavs Ingrijas ģenerālgubernatoram Simonam Grundelam Helmfeldam no Nišēpingas 18.10.1659. *SRA*, riksregistratūret, vol. 332; karalis Kārlis X Gustavs Livonijas ģenerālgubernatoram Robertam Duglasam un Ingrijas ģenerālgubernatoram Simonam Grundelam Helmfeldam no Korsoras (*Korsor*) 08.11.1659. *SRA*, riksregistratūret, vol. 333.
- ⁴⁴ Ingrijas ģenerālgubernators Simons Grundels Helmfelds karalim Kārlim X Gustavam no Narvas 04.10.1659. *SRA*, *Livonica II*, vol. 175.
- ⁴⁵ Karalis Kārlis X Gustavs Ingrijas ģenerālgubernatoram Simonam Grundelam Helmfeldam no Nišēpingas 18.10.1659. *SRA*, riksregistratūret, vol. 332. Korespondējošs ieraksts arī Ingrijas rēķinu grāmatās: *FRA*, *Ingermanlands och Kexholms lansbook*, vol. 9702.
- ⁴⁶ *FRA*, *Ingermanlands och Kexholms lansbook*, vol. 9702.
- ⁴⁷ Ingrijas ģenerālgubernators Simons Grundels Helmfelds karalim Kārlim X Gustavam no Narvas 22.11.1659. *SRA*, *Livonica II*, vol. 175.
- ⁴⁸ Hercogs Jēkabs Magnusam Gabriēlam Delagardi no Ivangorodas 04.07.1659. *SRA*, *De la Gardieska samlingen*, E1471.
- ⁴⁹ Helmut Pīrimāe (2009). *Rootsi riigimajandus Eesti- ja Liivimaal XVII sajandil*. Tartu, lk. 192, 208.
- ⁵⁰ Karalis Kārlis X Gustavs Ingrijas ģenerālgubernatoram Simonam Grundelam Helmfeldam no Fredriksbergas 10.08.1659. *SRA*, riksregistratūret, vol. 331.
- ⁵¹ Karalis Kārlis X Gustavs Ingrijas ģenerālgubernatoram Simonam Grundelam Helmfeldam no Landskrūnas 31.08.1659. *SRA*, riksregistratūret, vol. 331.
- ⁵² Ingrijas ģenerālgubernators Simons Grundels Helmfelds karalim Kārlim X Gustavam no Narvas 12.09.1659. *SRA*, *Livonica II*, vol. 175.
- ⁵³ Pomerēlija – teritorija starp Prūsijas rietumiem un Pomerāniju, dažreiz saukta arī par Austrumpomerāniju, 15.–18. gadsimtā bija pakļauta Polijai, bet daļa no tās piederēja Brandenburgas kūrfirstam.
- ⁵⁴ Ingrijas ģenerālgubernators Simons Grundels Helmfelds karalim Kārlim X Gustavam no Narvas 20.09.1659. *SRA*, *Livonica II*, vol. 175.
- ⁵⁵ Ingrijas ģenerālgubernators Simons Grundels Helmfelds karalim Kārlim X Gustavam no Narvas 27.19.1659. *SRA*, *Livonica II*, vol. 175.
- ⁵⁶ Kurzemes hercogiene Luīze Šarlote bija Brandenburgas kūrfirsta un Prūsijas hercoga Frīdriha Vilhelma māsa.
- ⁵⁷ Ingrijas ģenerālgubernators Simons Grundels Helmfelds karalim Kārlim X Gustavam no Narvas 18.10.1659. *SRA*, *Livonica II*, vol. 175.
- ⁵⁸ Ingrijas ģenerālgubernators Simons Grundels Helmfelds karalim Kārlim X Gustavam no Narvas 18.08., 20.09.1659. *SRA*, *Livonica II*, vol. 175.
- ⁵⁹ Rīkojumu pārņemt hercoga korespondenci izdeva karalis Kārlis X Gustavs Kronborgā 28.01.1659. *SRA*, riksregistratūret, vol. 326.
- ⁶⁰ Hercogiene Luīze Šarlote Magnusa Gabriēla Delagardi laulātajai draudzenei Marijai Eifrosīnai no Ivangorodas 12./22.08.1659. un 30.03./09.04.1660.;

- hercogs Jēkabs Marijai Eifrosiņai no Ivangorodas 12./22.08.1659.; hercogs Jēkabs Magnusam Gabriēlam Delagardi no Ivangorodas 12./22.08.1659.; hercogiene Luīze Šarlote Brandenburgas kūrfirstienei Elizabetei Šarlotei no Ivangorodas 30.03./09.04.1660. *SRA*, De la Gardieska samlingen E1471; hercogs Jēkabs Kārlim X Gustavam un viņa laulātajai draudzenei Hedvigai Eleonorai no Ivangorodas 12./22.08.1659. *LVVA*, 5759–2–1324.
- ⁶¹ Karalis Kārlis X Gustavs Livonijas ģenerālgubernatoram Robertam Duglasam no Kronborgas 13.04.1659. *SRA*, riksregistraturet, vol. 329.
- ⁶² Karalis Kārlis X Gustavs Ingrijas ģenerālgubernatoram Simonam Grundelam Helmfeldam no Kopenhāģenas 17. un 20.08.1659. *SRA*, riksregistraturet, vol. 331.
- ⁶³ *FRA*, Ingermanlands och Kexholms lansbook, vol. 9702.
- ⁶⁴ Polijas karalis un Lietuvas lielkņazs Jans II Kazimirs hercogam Jēkabam no Dancigas 06.04.1660. (pēc j.st.), Brandenburgas kūrfirsts un Prūsijas hercogs Frīdrihs Vilhelms I hercogam Jēkabam no Ķelnes pie Šprē (*Cölln an der Spree*, viduslaiku pilsēta uz Šprē upes salas, tagad daļa no Berlīnes), 15.04.1660. *LVVA*, 5759–2–1324.
- ⁶⁵ Seraphim. *Die Geschichte des Herzogtums Kurland (1561–1795)*, S. 138.
- ⁶⁶ Kārļa XI aizbildnības valdība Igaunijas gubernatoram Bengtam Hornam, Ingrijas ģenerālgubernatoram Simonam Grundelam Helmfeldam un Vidzemes ģenerālgubernatoram Robertam Duglasam no Sopotas 31.03.1660.; Magnuss Gabriēls Delagardi hercogam Jēkabam no Sopotas 1660. gada aprīlī (precīzi nedatēts). *LVVA*, 5759–2–1324.
- ⁶⁷ Hercogiene Luīze Šarlote Magnusam Gabriēlam Delagardi no Ivangorodas 03./13.05.1660.; hercogs Jēkabs Magnusam Gabriēlam Delagardi no Ivangorodas 03./13.05.1660. *SRA*, De la Gardieska samlingen, E1471.
- ⁶⁸ Igaunijas gubernators Bengts Horns Ingrijas ģenerālgubernatoram Simonam Grundelam Helmfeldam no Tallinas 25.04.1660; Igaunijas pavaldnieka rīkojumi draudžu komisāriem 25. un 28.05.1660. Tallinā (*EAA*, 1–2–67); Ingrijas ģenerālgubernators Simons Grundels Helmfelds Igaunijas pavaldniekam Vilhelmam Ulriham no Narvas 30.04.1660. *EAA*, 1–2–243.
- ⁶⁹ Igaunijas bruņniecība un Igaunijas pavaldnieks Vilhelms Ulrihs Ingrijas ģenerālgubernatoram Simonam Grundelam Helmfeldam no Tallinas 08.05.1660. *LVVA*, 5759–2–1324.
- ⁷⁰ Hercogs Jēkabs savam galma kungam un padomniekam Frīdriham Johanam fon der Rekem no Ivangorodas 28.05.1660. (pēc j.st.). *LVVA*, 5759–2–1324.
- ⁷¹ Hermaņa von Bruininga apkopojums no Narvas vecā maģistrāta arhīva. *LVVA*, 7402–2–6.
- ⁷² Izraksts no Igaunijas bruņniecības rēķina 09.05.1660. *EAA*, 858–1–227; Igaunijas guberņas pārvaldes apkārtraksts Harju apriņķa komisāriem 25.05.1660., Tallinā. *EAA*, 1–2–66.
- ⁷³ *FRA*, Ingermanlands och Kexholms lansbook, vol. 9702.
- ⁷⁴ *EAA*, 1–2–793; *FRA*, Ingermanlands och Kexholms landsbook, vol. 9700. Arī vienā no Ingrijas ģenerālgubernatora Helmfelda rēķiniem minēti 84

pulkveža Knoringa padotie, kuri konvojējuši hercogu atgriešanos. Viņiem izsniegts 21 pods sausiņu. Jādomā, ka konvojs bija līdz Igaunijas–Ingrijas robežai, tas ir, līdz Kundas upei. *FRA*, Ingermanlands och Kexholms länsskild, vol. 9700.

- ⁷⁵ Ingrijas ģenerālgubernators Simons Grundels Helmfelds Igaunijas pavaldniekam Vilhelmam Ulriham no Narvas 21.05.1660. *EAA*, 1–2–243.
- ⁷⁶ Ingrijas ģenerālgubernatora Simona Grundela Helmfelda rīkojums Narvas karaliskajai licenču kamerai 21.05.1660. Narvā; frakts ar kaperi Tomasu Filteru (*Thomas Fülter*) 26.05.1660. *EAA*, 278–1–XXII: 80.
- ⁷⁷ Nedatēts hercogienes personisko lietu saraksts aizbraucot no Ivangorodas. *LVVA*, 5759–2–1324.
- ⁷⁸ Tallinas rātes protokols 30.05.1660. *TLA*, 230–1–A.b.72.
- ⁷⁹ Karalis Kārlis X Gustavs Hesenes-Kaseles grāfienei Hedvigai Sofijai no Kronborgas 18.06.1659. *SRA*, rīksregistratūret, vol. 330; tās pašas vēstules kopija: *LVVA*, 5759–2–1323, 37.–38. lp.

DUKE JACOB OF COURLAND'S CAPTIVITY IN IVANGOROD IN 1659–1660

Enn Küng

Ph. D., associate professor of Estonian History (Early Modern and Modern History), Institute of History and Archaeology, University of Tartu.

Thesis (2001; mentor Helmut Piirimäe) “*Rootsi majanduspoliitika Narva kaubanduse küsimuses 17. sajandi teisel poolel*” / “The Swedish economic policy in the commercial aspect in Narva in the second half of the 17th century”, University of Tartu.

Scientific interests: Swedish overseas territories and their economic and political relations; political history of Europe in the 17th century; among others, history of trade and commerce, tolls and customs, shipping, finances and communication.

The article provides an overview of a lesser known period in the life of Duke Jacob of Courland: his and his family's captivity, in 1659–1660, in the distant Swedish border fortress in Ivangorod. This overview is generally based on the numerous sources from the Swedish and Finnish archives, such as letters and bookkeeping accounts of Carl X Gustav's court, governor-general of Ingria, family De la Gardie and Duke Jacob's own correspondence. The reader can have a glimpse in the delicate and tricky, intricate and costly daily maintenance of an honorable, highborn war prisoner; also, the political complexity of the period is considered.

Key words: Jacob, Duke of Courland; Swedish occupation of the Courland Duchy; wars in the Baltic Sea region in the midst of the 17th century; history of Riga, Narva and Ivangorod; household and menu in the midst of the 17th-century.

Summary

Sweden, the Polish–Lithuanian Commonwealth, Russia, and Denmark fought the Second Northern War (1654–1661) during which Sweden occupied Courland in autumn 1658. In the last days of September, the Swedes invaded the castle of Mitau. Swedish authorities realised that their attempts of collaboration with the Duke were futile since the latter refused to acknowledge the King of Sweden as his liege lord. Insurgent mentality of Courland and its further incitement from neighbouring countries forced the Swedes to take the Duke, his family and part of his court in captivity and send them to Riga on 30 October (9 November) 1658. In April 1659, as the threat of war grew, Swedish King Charles X Gustav decided to send the Duke and his family even further away, to Ivangorod. The Duke's captivity in the Ingrian border castle lasted from August 1659 to the end of May 1660. Only the Peace of Oliva, signed on 23 May (3 April) 1660, put an end to Jacob's captivity and he was able to return to his war-torn land.

Based on archive materials, this article provides insight into the time Duke Jacob and his family had to spend in Ivangorod regarding everyday life as well as economic and political aspects. Simon Grundel Helmfeldt, the governor-general, was held responsible of guarding, hosting and supporting the Duke and his family in Ivangorod. At first, Helmfeldt had to oversee various repairs in the fortress, later his main task was the provision of the ducal family and court. Ingria had been the battleground for the Russian–Swedish War, and therefore cattle, fish, crops, and beverages had to be obtained from Livonia, Estonia, and Finland in addition to Ingria. Following the orders of King Charles X Gustav, Helmfeldt held several conversations with Duke Jacob about the political situation of Courland. Helmfeldt passed the gathered information to the King. Generally, the Duke and his family and court were maintained well in Ivangorod according to their social standing. Sweden spent at least 20 000 silver thalers on the captives' alimentation.

At the same time, there were several restrictions for Duke Jacob. Initially he and his wife Louise Charlotte were denied any written correspondence; later the content of their letters was monitored. Also, their mobility was restricted. The last important task for governor-general Heimfeldt was to escort the Duke from Ivangorod back to Riga.

ETHNICITY, CLASS, AND LOCAL PATRIOTISM: CHANGE AND CONTINUITY IN RIGA CITY GOVERNMENT BEFORE AND AFTER THE FIRST WORLD WAR

Adam Brode

Ph. D. Candidate in History. University of Pittsburgh.

Research theme: interethnic relations and urban space in interwar Riga.

The article examines Riga's city government in the periods immediately before and after the First World War from an interethnic perspective, focusing on relations between Baltic Germans and ethnic Latvians. The article argues that a simple model of one ethnic group displacing another from power is inadequate to explain the operation of city government in Riga in 1919–1934. Baltic German politicians, dominant in municipal politics before 1914, occupied a subordinate but nonetheless important role in city government during the interwar period, largely based on their pre-war status. Similarly, Latvians served in city government prior to 1918, albeit in smaller numbers and lower positions than their Baltic German counterparts.

Key words: Interethnic relations, interwar period, urban history, city planning, Riga.

INTRODUCTION

In its 800-year history, the city of Riga has played many roles in relation to the territory surrounding it across the centuries. Perhaps the most radical transformation was the one from a regional administrative centre into a national capital that took place following the declaration of an independent Latvia on 18 November 1918. The metamorphosis undergone by formerly cosmopolitan Riga during the interwar period was all the more radical due to the city's complicated ethnic composition and the historical roles played by the city's major ethnic groups. The establishment of a new Latvian national state, even one with

generous protections for its ethnic minorities, meant a fundamental shift in the balance of power between the country's ethnic groups. Although it took the incipient Latvian state until the summer of 1919 to assume lasting control of the city, from that point onwards, Riga and its cityscape underwent drastic transformations in their political, economic, and cultural significance for its inhabitants and for all the citizens of the new Latvian state.

Though Riga had long been the centre of Latvian cultural life, as the national capital, its role in shaping and displaying national culture was expanded and amplified in the first period of Latvia's independence, 1918–1940. New national institutes, political, juridical, economic, and cultural, were created, sometimes from scratch and sometimes on the basis of ones which had existed prior to the outbreak of the First World War and which were now adapted to the needs of the Republic of Latvia. All of this meant a transformation of Riga's character and of its cityscape, both at the symbolic and at the physical level. While Riga did indeed experience profound change during this period, municipal government in the city during this period represented continuity with past traditions, both of urban management and of fruitful inter-ethnic cooperation.

This contrasts starkly with national government, which was in essence wholly new, representing a rupture with the past, and in which relations between the ethnic minorities and the Latvian majority were more greatly characterized by conflict and gridlock than by productive work undertaken in the public interest. Politics in a multi-party system is always characterized by conflict and compromise, negative rhetoric, posture and pretence, and tough negotiation. Riga's municipal politics, both before and after the First World War, are no exception; yet for a historian, the adversarial aspects of politics should not obscure the cooperative ones. The important role played by city government in ushering Riga through the changes of the 1920s and 1930s is necessary to understanding the city's transformation along ethnic lines during the interwar period. In order to understand what differentiated government at the municipal from the national level, it is necessary to

examine interethnic politics in the decades leading up to independence in 1918, when the basis for interethnic cooperation (and competition) in the interwar period between Baltic Germans, Latvians, and Russians were laid.¹

Scholarship on interethnic relations in interwar Riga has generally lagged behind research on this topic in the eras immediately preceding it. While there is a considerable amount of scholarship on interethnic relations in interwar Latvia, particularly regarding relations between the country's Baltic German population and the Latvian majority, nearly all of this work is framed in a national, international, and more rarely a transnational perspective. Latvian and German scholars have together created a robust historiography of the connections between their linguistic and cultural spheres at these levels, but often without narrowing the scope of their research below the scale of the nation state. Given that Riga was home to the large majority of Latvia's Baltic Germans during the interwar period, looking more closely at the city as a political, economic, and cultural unit can yield insights that may be lost when adopting a wider geographical or political perspective.

The state of research on interwar Riga is likewise well-developed in certain senses, under-developed in others. While the first Republic of Latvia has received relatively lavish attention from Latvian scholars, treatments of the city of Riga as a unit of analysis in its own right have generally been lacking, though naturally its role as the country's capital and largest city have kept it in focus in more general studies as well. Regarding municipal politics in interwar Riga, very little work has been done, as the main contributor in this field, Dzidra Ozoliņa, herself noted more than twenty years ago.² While Ozoliņa's research on municipal politics in interwar Riga is a crucial source of data and summary of developments for this article, her work does little to address any questions of interethnic cooperation (or antagonism) within municipal politics, focusing instead on Latvian political and economic history within the urban context.

As the comments above on the historiography of the interwar period make clear, work on interethnic relations and work on Riga tend not to intersect or overlap. Yet cooperation between Riga's

ethnic minority groups and members of the Latvian majority was crucial for governing the city during the period of democratic rule, 1918–1934, as will be demonstrated. This article is intended to contribute to this deficit in the historiography. In doing so, however, it is necessary to begin with the period prior to the outbreak of the First World War, an era of industrialization and expansion in which Riga witnessed the beginnings of multiethnic governance.

PART I: MUNICIPAL POLITICS AND ETHNICITY IN 1878–1914

Prior to the First World War, governmental institutions in the Baltic region had been dominated by the local Baltic German elite, with a certain degree of power-sharing with Russian officials and bureaucrats appointed from St. Petersburg. Ethnic Latvians, constituting around 75% of the population of the future territory of Latvia, had exercised little or no influence on government at the provincial level, where policy was instead dictated by the local nobility in conjunction with officials appointed from St. Petersburg. The deeply conservative agendas of both of these ruling groups meant that there was little possibility of democratic reform in Imperial Russia's Baltic Provinces.

The cities of the Baltic provinces were a notable exception in the level of political participation that they allowed to Latvian and Estonian citizens, albeit only to the wealthiest among them. The administrative autonomy of towns and cities in the Baltic had come under attack from the 1870s onwards with the forced implementation of empire-wide municipal election statutes. The Baltic provinces had long constituted a special region with exemption from most such universal policies, but this had begun to change from the 1870s onwards, with the imperial municipal statutes of 1870 being belatedly implemented in 1878.³ Although this statute and others that followed restricted the franchise only to a tiny propertied elite, usually 1% or less of the total population in the case of Riga, it was ethnically neutral, allowing for the historically disenfranchised ethnic majorities of the Baltic provinces to play a role in city government in the decades leading up to 1914. Thus by

1918 there was already considerable precedent for different ethnic groups interacting together politically at the level of municipal government in the Baltic.

In Riga, far and away the region's largest city, Latvians had increasingly played a larger role in the city's elections and administration across the 19th century. Up until the First World War, they still played a junior role next to the Baltic Germans and local Russians in municipal government, despite making steady electoral gains with each new municipal election.⁴ Baltic Germans managed to maintain control of Riga City Government through the outbreak of the First World War, unlike in many cities in the Baltic provinces, where Latvian–Russian or Estonian–Russian political coalitions were able to seize the reins of city hall.⁵

Despite continued Baltic German control, in the years between the implementation of the municipal reform of 1878 and the last city council elections before the First World War in 1913, the ethnic composition of Riga City Council underwent a considerable transformation. The conditions limiting the franchise in city politics were linked to property ownership and tax payment, and although the precise limitations underwent a number of changes from 1878–1892, the result generally only left a tiny fraction of the city's population able to vote, some few thousands of individuals in a city of nearly half a million.⁶ This was favourable to the local Baltic Germans, who generally occupied high socio-economic status compared to the majority of the population. However, the emergence and continued growth of a Latvian middle class during the period of Riga's industrialization had also brought municipal political rights to ethnic Latvians. Wealthy Russian merchants and industrialists also constituted a fair portion of the city's elite. All of this meant that from the last decade of the 19th century and onwards, municipal politics were far more contested and ethnically charged than in prior eras.

For Latvians eager to exercise political influence across Latvian-speaking territory, Riga constituted far and away the greatest prize; if political control of Riga could be attained, Latvian politicians felt certain that the rest of Latvian territory would follow.⁷ Its political importance was no less clear to Baltic Germans eager to maintain

their dominant position, or to the smaller local Russian elite determined to hold onto its own influence. Thus competition for voters in the municipal elections in the decade or so before the First World War was intense. Although the electoral campaigns of 1905 and 1913 were largely fought out along ethnic lines, appeals to ethnic loyalty or antagonisms were by no means the only lines of attack. The extreme restriction of the franchise meant that most voters were of very similar socio-economic status, regardless of ethnic identity. In addition, the lines between the Baltic German and Latvian elites were oftentimes somewhat blurry. Although middle-class Latvians had increasingly come to reject Germanization, choosing instead to form a distinctly Latvian middle class, for centuries the assimilation of upwardly-mobile Latvians into the ranks of the local Baltic Germans had been the norm. The systemic pressures this put on Latvians to embrace German language and culture were still prevalent in the early decades of the 20th century, and it is likely that stark depictions of Baltic Germans as the ethnic Other were more problematic among this propertied and educated elite than among working-class or rural Latvians. Latvian political leaders in the elections of 1905 were well aware that a considerable number of their ethnic fellows were sympathetic to the existing Baltic German city administration, which was widely perceived as having done an effective job of managing the changes brought on by the industrialization and expansion of the city in recent years.⁸

Since Baltic German voter solidarity was exceptional, it was likely this group of Latvian-speaking “swing voters” at which most political appeals were directed. Both the Baltic German and Latvian electoral committees in 1905 took considerable pains to emphasize their intention to administer the city for the common good, without ethnic chauvinism or rancour. This position did much to temper chauvinistic ethnic rhetoric while not directly removing ethnicity as an issue; given that the majority of the city’s poor and working-class residents were ethnic Latvians, debates over city social programmes were fundamentally tinged with an ethnic dynamic, even if this was not often overtly mentioned. Latvian voters also likely placed value on the experience and expertise of the Baltic German-dominated city government, not wishing to

switch horses mid-stream in a time of considerable social change. Martial law had been declared briefly in 1899 due to strikes in Riga, and 1905 was characterized by even greater unrest and upheaval.⁹ The reforms brought about by 1905 eventually led to even greater levels of political participation for Latvians. They were able to participate in the debates in the provincial *zemstvo* regarding the reform of local government, providing additional valuable political experience at level outside that of communal politics in the years just prior to 1914.¹⁰

The last municipal elections before the war, in March 1913, were particularly hard-fought, with ethnic considerations playing a prominent role.¹¹ With more Latvian voters added into the electoral rolls than ever before, Latvian political leaders seem to have detected a real possibility of victory, and campaigned accordingly. Aided in part by the political fragmentation of the Latvian electorate, which continued to be split in its orientation towards the Baltic German city government, after the tallying of votes was complete, Baltic Germans remained the single largest group in city council, with 40 out of 80 seats.¹² However, ethnic Latvians now held 23 and ethnic Russians 15, with other, demographically weaker ethnic groups holding the remaining seats.¹³ Given that Baltic Germans had held 64 out of 72 seats in 1878, this represented a fairly radical shift in Riga city politics, one that necessitated far more compromise and cooperation between different groups than had been required in previous eras.¹⁴

Baltic German politicians, in 1913, had run on a platform that had changed little in decades, emphasizing their candidate's deep collective experience in city government and management, and stressing that their candidates (in contrast to their opponents) would engage in policies oriented towards supporting the overall welfare of the city, without ethnic favouritism. In some sense the Baltic German victory in 1913 can be seen as a referendum – admittedly one embracing only the elite – on city government during the previous twenty to thirty years of rapid social and economic change, all the more so since a considerable portion of ethnic Latvian voters chose to cast their votes in favour of the Baltic German electoral list that year, all appeals to ethnic solidarity notwithstanding.¹⁵

The ability of Baltic German city politicians to appeal beyond their own ethnic group, on the basis of sound managerial policy and good stewardship of the city, undoubtedly had its roots in the general effectiveness of city government in the years leading up to the First World War. Riga's city government, prior to 1914, had widely been admired throughout the Russian Empire, with an effective implementation of social services meant to keep the city safe, healthy, and prosperous.¹⁶ Mayor George Armitstead, in office 1901–1912, is widely credited with having presided over the city's transformation into a modern metropolis during this time, but Armitstead himself drew on older traditions of city politicians professing to place the civic interests of the city above any narrow ethnic ones.¹⁷

Although social grievances were far from absent in pre-war Riga, on the whole the provision of public services seems to have achieved the aims desired by the city fathers. City-planning was conducted in a methodical manner, and in addition to well-paved and broad avenues and boulevards, Riga boasted an expanding system of electric streetcars, a city waterworks, gasworks, slaughterhouse, power station, two city hospitals, an extensive network of city-run poor houses and orphanages, and an impressively large and well-tended system of public parks and cemeteries. Although many of these facilities were concentrated in the inner city and thus disproportionately served the Baltic German upper classes and elite, their existence also benefitted the well-off Latvians who comprised their ethnicity's urban electorate, and this group was likely to have also looked favourably on their implementation in recent decades. In cultural questions, there is evidence that the city administration was making progress towards overcoming deep-seated prejudices against the status of Latvian as a literary language; since 1887, the city had granted a stipend to the theatre run by the Riga Latvian Society; in November 1899, the city council voted unanimously to sell the Riga Latvian Society property owned by the city for the purpose of establishing a Latvian ethnographic museum; and in 1908, it also voted unanimously to construct a third, Latvian city theatre in addition to the existing German and Russian theatres, today's National Opera and National Theatre, respectively.¹⁸

While the city council elected in 1913 had little time to exercise its influence on public life in Riga, its composition is nonetheless indicative of the potential for cooperation between the city's ethnic groups at the level of municipal politics. While there is no question that ethnic chauvinisms, prejudices, and antagonisms played a role in shaping relations between city councillors in 1913, developments in Riga city government on the other side of the divide of the war years 1914–1919 show that these tendencies did not prevent shared responsibility and a productive engagement across ethnic lines which produced positive results for the city as a whole. The shared experience of working together in city government in the decades leading up to the First World War constituted a crucial base on which to build further political relations between Riga's largest ethnic groups in the interwar period, albeit under political conditions which meant an inversion of the power relations between Baltic Germans and Latvians.

PART II: ETHNIC INVERSION AND THE RESUMPTION OF CITY AFFAIRS 1919–1934

During the First World War, Riga went through a storm of political, economic, and social upheavals, each bringing consequences and changes for city government with it. The Baltic German-dominated city council elected in 1913 remained in office until 1917, though with increasingly little sway over city affairs as Imperial officials seized *de facto* control of the city, which was perilously close to the front for the great majority of the war. The changes in city government in the period from 1917–1919, following the February Revolution, Imperial German occupation, the period of Bolshevik rule in the first half of 1919, the seizure of the city by the Baltic German *Landeswehr*, and its eventual return to the control of Latvian nationalist forces, were ultimately ephemeral in nature, with little or no lasting effect on the long-term development of the city. In a comparative analysis of city government and interethnic relations before and after the war, the declaration of Latvian independence, on 18 November 1918, is an appropriate starting point, from which we can move quickly to the summer of 1919, when life in

Riga began to return to normal, with a final end to wartime conditions coming following the successful repulsion of the Bermondts attempt on the city in November of that year.¹⁹

Shortly after the declaration of an independent Latvia, social organizations and political parties active in Riga came together to form a new city council, which although not democratically elected by the city population, was nonetheless roughly representative of the population. It was formed with 90 seats, of which 36 were granted to the social democrats and their allies, 27 to bourgeois Latvians, and 27 to the city's ethnic minorities, who generally also represented a middle-class standpoint.²⁰ This council first met on 30 November 1918, and in December elected Gustavs Zemgals of the Radical Democratic Party as mayor of the city (*pilsētas galva/ Stadthaupt*), with two medical men serving as deputy mayors: a prominent Social Democrat, Dr. Pauls Kalniņš, and a Baltic German, Dr. Leo Berkholz.²¹ Thus the leading triumvirate in city government roughly reflected the power relationship between the city's social and ethnic groups at large.

The activities of this new city council were interrupted by the approach of the Red Army, with most fleeing to Liepāja (Libau) at the turn of the New Year.²² However, on 4 July 1919, with the city firmly in the control of Latvian nationalist forces following the defeat of the Baltic German *Landeswehr* in the battle of Cēsis (Wenden) on 22 June Colonel Balodis of the Latvian nationalist forces called for the city council chosen the previous autumn to reconvene. This not being entirely possible due to the continued dispersal of its members, the same political groupings formed a new but roughly similar council, this time comprised of 30 represents of the Social Democratic Party of Latvia (LSDP), 25 bourgeois Latvians, and 35 members of the city's ethnic minority communities.²³ This brought with it the reinstatement of Zemgals as mayor on 5 July 5 1919, in which office he remained until 3 February 1920. These developments represent the end of the chaotic phase in Riga's governance which had begun in 1914; although Bermondts's attack on the city in November would briefly re-introduce a state of war and cause considerable destruction, Riga's representative institutions continued to function on a stable basis from July 1919 onwards.

Although the city's ethnic minorities were granted the single largest delegation in city council if viewed as a bloc, the introduction of a more liberal franchise in city elections meant that the city council in the interwar period would be much more representative of the city's general population in comparison to the period before the First World War. On 18 August 1919, terms for municipal elections were adopted which gave the vote to all adults 21 or older who had resided in the city for at least eight weeks, regardless of gender; a proportional electoral system also guaranteed the representation of smaller interests and groups.²⁴ The rights of the city's ethnic minority populations were uninhibited insofar as the election laws made no allowance for ethnicity at all; representation was based on voting strength, although it should be noted that the adoption of the proportional system was advantageous to the ethnic minorities, essentially guaranteeing most groups some measure of representation.

The first communal elections in Riga after the First World War, and the first truly democratic ones in the city's history during peacetime, took place on 18 January 1920.²⁵ The election returns produced a city council roughly similar to the ones selected in the autumn of 1918 and the summer of 1919, with 30 city council members from the Latvian bourgeois parties, 28 from the ethnic minorities, and 32 from the socialists. The proportions between these three groups remained much the same for the duration of the period of democratic governance in Riga, ending in 1934. In ethnic terms, the city council in 1931 was comprised of 74 ethnic Latvians, 13 Baltic Germans, 3 ethnic Russians, 8 Jews, and 2 Poles; it is likely that the ethnic proportions of the city council across the previous decade were quite similar.²⁶

Despite the clear preponderance of ethnic Latvians among city council members, this fact was likely of very limited significance in pragmatic political terms. As the years passed, the tendency for city politicians to group themselves by political and economic interests rather than by ethnicity only increased, and there is much to indicate that at the onset of this new chapter in Riga's history, other political fault-lines were at least as important as ethnicity.²⁷ Indeed, the most notable disturbance in municipal politics up until

1934, the so-called “crisis in city government” of 1920, resulting in a disruption of city council business from the end of 1920 until 21 April 1921, was caused by the ideological divide between the large Social Democratic faction and the bourgeois majority, rather than by ethnic tensions.²⁸

In comparison to the city’s Russian and Jewish communities, the role played by Baltic Germans in Riga city government in the 1920s and early 1930s stands out, due principally to their dominant role prior to 1914, but also due to their elevated socio-economic status, even after the war. Although the minorities formed a bloc in the city council, and Baltic German politicians depended on the backing of their Russian and Jewish political allies, there seems to have been little doubt as to which group stood in the leadership role of the bloc. The leader of the Baltic German fraction was also the leader of the minority bloc, rather than there being a rotating leadership or some other power-sharing scheme, and German was the general language of discourse in the minority bloc’s meetings, although Russian was also commonly spoken, as most Baltic German politicians spoke it fluently due to its preferred status in administration and commerce before the war.²⁹ Although the municipal minority bloc’s solidarity was not always guaranteed, the community of interest was generally strong enough for it to function effectively, and the other groups seem to have felt that Baltic German leadership was the best option available for securing their communities’ interests.

For its part, the city’s Baltic German population was able to punch well above its weight at the polls, due to a rigid discipline on voting day which helped boost their share of the electorate above their share of the population. Although it is impossible to say whether the result was due to low turnout among other ethnicities or due to non-German voters’ assistance (or due to some combination of both), the Baltic German list received 14.7% of the total vote in 1928.³⁰ In 1931, the united Baltic German electoral list received more than one-third the votes received by all of the Latvian bourgeois parties together, and in 1928, more than half.³¹ Given that Baltic Germans represented around 12% of the city population, these numbers indicate an outsize influence in

municipal politics, and one reason for this influence, and possible appeal, was the fact that Riga's Baltic Germans, far more than any other group, collectively possessed deep and wide-ranging knowledge and experience of communal affairs.

In addition to this, the fact that Baltic Germans had formerly dominated city government was absolutely crucial at a pragmatic level. This is because, in stark contrast to politics at the state level, Riga city government in the interwar period was a relatively organic continuation of its former self. Indeed, the changes to the electoral law beginning in 1920 can fairly be considered to be the largest changes made in Riga city government up until 1934, since pre-existing departments, properties, employees, debts, obligations, facilities, and overall the pre-existing structure of city government were all assumed more or less seamlessly by the new city government of Riga that came into being in 1919. Naturally the outward face of city government changed somewhat as the language of administration shifted from German to Latvian (attempts to conform with Russianization requirements had only ever been half-hearted), but there were no large-scale reorganizations of existing departments, and with the success of Baltic German politicians in deferring (and outright avoiding) the language exams, there was no abrupt mass release of municipal employees. In ethnic terms, the shoe was most certainly on the other foot; but it was still essentially the same shoe.

All of this made Baltic German cooperation more or less indispensable to the Latvian politicians coming into control of Riga city government in 1919, a cooperation that had to be negotiated for within city government, in terms of representation in various commissions, posts, and offices. A return to normalcy and bringing city services back into smooth operation was urgently needed, and the Baltic Germans were the group most intimately familiar with the running of all branches of city government. Not only this, but Riga's dire financial situation made Baltic German connections to credit institutions in Western Europe indispensable for the city. City government in the interwar period inherited not merely the offices and institutions of its predecessor, but a vast array of laws, regulations, strictures, and ordinances reaching into every facet of

economic life in the city. There were regulations in force for every kiosk selling fruit, flowers, or newspapers on every city corner, exhaustive building regulations, strict rules for the opening and closing hours of shops of every sort, the establishment of city-owned businesses in order to combat speculation, and so on almost *ad infinitum*, in a meticulous system of regulation of economic activity and civic space.³²

These factors necessitated contact and cooperation with older city officials familiar with the pre-existing statutes. Not only these older regulations necessitated interethnic collaboration; new projects also required it. The city of Riga embarked upon ambitious programmes to expand and de-privatize the streetcar network, pave city streets, provide electric street lighting, introduce a city bus service, create a new and modern central market facility, and to expand the sewage and water network. Under Armitstead's tenure, the value of the city's assets had increased by almost seven-fold, although its level of debt also rose drastically.³³ Undertakings ostensibly embarked upon for the benefit of the public, such as the City Savings Bank, at which nearly one in five Rigans had an account by 1913, also produced a considerable profit for the city (and for investors).³⁴ Most of these projects could be traced back entirely or in part to efforts undertaken in the decade before the First World War, and a familiarity with older city plans was necessary to efficiently carry these projects forward. Maintaining modern, relatively recently established institutions, such as city financial institutions, required a similar familiarity.³⁵ Thus, in large measure, the sweeping modernization measures undertaken by city government under Baltic German mayor George Armitstead, and the need to continue and expand them during the interwar period, helped insure an influential role for Baltic German experts and politicians in interwar city government.

The fact that many improvement projects were undertaken through credit from foreign lending institutions, even into the 1930s, further strengthened the Baltic German position in city government.³⁶ Riga city government's pressing need for credit abroad during the interwar period was one of the reasons that the assumption of the city's debt from before the war was unavoidable,

and why maintaining existing relationships with foreign creditors continued to be crucial, despite the fact that the pre-war debt obligations weighed heavily on the city's budget.³⁷ While the city had managed to escape some of the debt obligations taken on under German occupation in 1917–1918 with the help of decisions reached in the Hague, and the League of Nations allowed the repayment of others under extremely favourable circumstances due to the rampant inflation of the German mark in the early 1920s, both the burden of prior debt and the need for new loans were pressing.³⁸ The liquidation of virtually all of the capital of municipal credit institutions by the time they resumed business in the early 1920s made the situation all the more dire.³⁹ In the summer of 1919, the city faced debts of nearly four million roubles, with estimated municipal incomes of 150 000 roubles.⁴⁰

Despite these obstacles, municipal government pushed forward with the various modernization projects for Riga, gaining traction as the 1920s wore on. For example, between 1925 and 1932, the cumulative length of city streetcar tracks nearly doubled, going from 48.4 to 85.1 kilometres; ridership rose steadily throughout the same period, falling somewhat with the effects of the economic crisis in 1930 and 1931.⁴¹ The city-owned gas and electric ventures, the latter first launched under Armitstead's tenure, saw their rates of use more than double in the period 1925–1932, and the use of the civic water system rose by nearly 50% as well.⁴² The city's health insurance plan similarly saw its enrolment nearly double between 1924 and 1930, such that by the latter year, nearly one in three Rigans was a participant.⁴³ The number of social workers active in the city increased exponentially in the same six-year period, rising from just 222 in 1924 to over five thousand by 1930.⁴⁴ From 1924 to 1932, the greatest increases in the city's income came from city-owned enterprises, but its greatest increases in expenses also came from public health and social services, and expenditures continued to exceed incomes.⁴⁵ The broad expansion of city services and enterprises was inevitably accompanied by growth in the city payrolls: from 1925 to 1932, the number of city employees rose from 4590 to 6000.⁴⁶

The long-term nature of all of the projects listed above, along with a variety of other city services, helps to explain why the

prominent, though clearly subordinate, role of Baltic Germans in city government lasted not only for the first few years following the end of hostilities in and around Riga, but across much of the 1920s and into the early 1930s. Baltic German representation on the executive board of the city council (*pilsētas valdes sēde/Stadtrat*) throughout the period 1919–1934 was out of proportion to their numbers in city council, sometimes approaching 25 per cent.⁴⁷ Numerous offices continued to be filled by Baltic Germans, not least among them that of director of the city statistical bureau, the publications of which inform this research.⁴⁸ Two Baltic Germans in particular played outsize roles in city government in the interwar period; Walter Sadowsky was in charge of managing the city's finances for many years, and the city councillor Georg Ullmann headed the trade commission, additionally appearing regularly in the executive board throughout the interwar period.⁴⁹ Although these were just two positions, they were among the most important in all of Riga city government, and speak both to the important role played by Baltic German politicians, and to the degree on which governing Latvian politicians felt that their Baltic German counterparts could be relied upon to advance the city's interests.

However, as well as lasting pragmatic considerations, this prominent Baltic German role in city government had much to do with the political constellation in the city council, where socio-economic identity played at least as large a role in shaping politics as did ethnic identity. Fragmentation of the Latvian-speaking delegation in city council was the single most compelling reason for interethnic cooperation in the interwar period. Although ethnic Latvians comprised anywhere from two-thirds to three-quarters of the city council depending on the year, roughly a third of these were Social Democrats. Furthermore, the bourgeois Latvian parties themselves were by no means unified; the Baltic German councilman Helmut Stegman identified two main camps among the various parties, one distinctly Western European (likely synonymous with a German-language education) in its outlook and more conservative, the other centre-left, influenced by Pan-Slavism and Russian-oriented (though not Bolshevistic).⁵⁰ The composition of city government appointments and offices in the 1920s and early

1930s make it clear that bourgeois politicians of various ethnic backgrounds found it less distasteful to work with one another than to enter into political alliances with the Social Democratic faction, which, although not particularly radical from an objective standpoint, was permanently tainted by an association with Bolshevism, one only worsened by the negative experience of Bolshevik rule in 1919. This did not prevent the minority bloc from cooperating with the Social Democrats when it suited their interest, as these were perceived to be more tolerant regarding the linguistic and cultural questions that had recently become of such importance to the city's ethnic minorities. However, this cooperation was the exception rather than the rule, and declined sharply with the departure of Paul Schiemann from the leadership of the Baltic German fraction.⁵¹

The Baltic German fraction in Riga City Council, for its part, drew deeply on past political traditions in shaping the image of itself that it presented to voters and to the ethnic Other in city government. The position presented by Baltic German communal politicians in the decades before the First World War continued to exist as the core of the new political outlook of the Baltic German community during the interwar period: the common good of the city, irrespective of ethnicity. The Baltic German leadership held this to be the only way to secure lasting influence in city government, while (somewhat cynically) admitting that it did not preclude a robust defence of Baltic German interests.⁵² This was all the truer in cases where private property or tax dollars were at stake, since the economic interests of an influential section of the Latvian middle-class overlapped with those of the relatively affluent Baltic German community.⁵³

In general, given the profound urbanization of Latvia's Baltic German population following the First World War, and their extensive interests in industry and trade, the welfare of Riga was indeed largely synonymous with the welfare of Balticism in Latvia. In light of this, the seemingly high-minded political stance carried forward from the previous era was likely less of a mere rhetorical posture than it might seem to the cynic, although measures to alleviate living conditions for the (overwhelmingly

Latvian) working classes of Riga were one weakness of this avowedly ethnically-neutral stance. Cooperation in the 1920s was further aided by an improving economic climate and continued political stabilization, which did much to ease tensions between Baltic Germans and Latvians.⁵⁴ As time passed, Baltic Germans were better able to reconcile themselves to the new political reality, likely leading to increased political engagement.⁵⁵ On top of an improving domestic situation, international considerations also helped emphasize the importance of cooperation with Riga's Baltic Germans, since an expansion of trade with the Baltic States was a significant component of Weimar foreign policy.⁵⁶ Baltic German industrial enterprises in Latvia (supported by Baltic German banks and credit institutions in Riga) were also established or re-established in the 1920s, quickly came to be of crucial importance to the national economy.⁵⁷

Thus, even as the self-confidence of the Latvian majority increased, cooperation with local Baltic Germans remained important. It is likely that continued Baltic German representation in city government out of proportion to the group's demographic significance in Riga rested on some combination of these two factors: that of a reliance on deep experience combined with a collusion of socio-economic interests across ethnic lines. The Baltic German political leadership considered its importance in city government to exceed its numbers on the city council, and even the number of councillors itself was slightly disproportionate to the number of Baltic German voters. An already tight electoral discipline among Baltic German voters became nearly legendary during the interwar period. There is no doubt that the electoral system allowed smaller groups to maximize their representation, but it also remains entirely possible that a (fairly limited) segment of the non-German electorate may, as in 1913 and 1905, placed some measure of faith in Baltic German experience and competence and voted across ethnic lines during the interwar period as well.

CONCLUSIONS

This account has stressed the positive aspects of the new working relationship between Baltic Germans and ethnic Latvians in Riga's city government during the period 1919–1934, highlighting continuities in the city's governance and administration between that period and the one preceding it, on the other side of the caesura of the war years 1914–1919. Naturally ethnic antagonism and conflict were not absent from city hall, and the memoirs of Baltic Germans as well as the press of the period make it clear that both voters and politicians used ethnicity as a category of practice by which to organize competing political blocs. Ethnic chauvinists were to be found not only among the newly-dominant Latvians, but among the more conservative Baltic German politicians as well.⁵⁸ Yet for much of the interwar period, certainly across the 1920s, these more ethnically antagonistic elements played a marginal role in shaping political relations between Baltic Germans and ethnic Latvians in Riga city government. More pronounced was the trend towards cooperation and effective work together on behalf of the city. Despite a host of challenges, the city government of Riga succeeded in carrying the modernization programme of the decades before the First World War forward, effectively completing Riga's transformation into a modern metropolis, with an infrastructure comparable to that found in large Western Europe cities.⁵⁹ One of the things that made this productive work possible was the existence of a tradition of civic values and civic identity able to transcend ethnic boundaries, despite its long association with the urban Baltic German elite. The fact that Latvian officials, from the mayor downwards, honoured numerous deceased former Baltic German city employees with wreaths at city expense, not merely acquiescing to it but in some cases proposing it, might seem like a historical triviality, but it says much about the ways in which service to the city was respected across ethnic boundaries, in a way which had no direct analogy at the level of the state.⁶⁰ Such sentiments were considerably strengthened by the importance of class identity in interwar, which left ruling bourgeois Latvian politicians with far

more in common with Baltic Germans on many practical issues than with the Latvian Social Democrats, whatever distaste they might have with the *Baltische Landeswehr's* putsch or decades' worth of nationally antagonistic rhetoric.

Such ethnic antagonisms, coloured by the victory of Latvian national activism in the 1930s, have tended to dominate the modern historiography of Riga. The rallying cries of ethnic chauvinism leap from the pages of dozens of different periodicals from the period, across twenty years, mostly answered only by the lone voice of Paul Schiemann, with his idealistic vision of a national state. But those disposed towards toleration of their ethnically different neighbours tended, largely for political reasons, to be less vocal, in press and in public. Their story, one of reconciliation and cooperation, has been overshadowed by that of antagonism and conflict. Perhaps it will always be so, given the ultimate course taken by events. The rise of anti-minority sentiment in the early 1930s put great strains on the cooperative efforts outlined here, and the *coup d'état* of 1934 effectively ended them, making the interethnic work of 1919–1934 seem like an abortive effort of little significance. Yet for the historian, each layer of detail is of value, and those whose quiet work has long gone unsung often have the most to tell us about the patterns that characterize a society. The pronounced continuities in Riga city government before and after the First World War, and the role played by Baltic Germans in serving as a conduit for the transmission of civic values between these two periods, can contribute towards an understanding of the way that countervailing, less prominent trends and forces can sometimes nonetheless shape the history of a city, a capital, or a nation.

REFERENCES

- ¹ Riga's Jewish population was vastly underrepresented, indeed almost entirely absent, in city government until after 1918.
- ² Dzidra Ozoliņa (2001). 1918.–1934. gads Latvijas pilsētu pašvaldību dzīvē. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 85. lpp.
- ³ Michael F. Hamm (1980). Riga's 1913 City Elections: A Study in Baltic Urban Politics. *Russian Review*, 4 (39), p. 447.
- ⁴ *Ibid.*, p. 444.

- ⁵ Ibid., p. 461.
- ⁶ Ibid., p. 446.
- ⁷ Margerethe Lindemuth (1976). *Das Lettisch-deutsche Verhältnis vor dem ersten Weltkrieg auf Grund der lettischen Presse*. Hannover-Döhren: Hirschheydt, p. 34.
- ⁸ Ibid., p. 56.
- ⁹ Reinhard Wittram (1951). *Zur Geschichte Rigas. Schicksale und Probleme im Rückblick auf 750 Jahre Stadtgeschichte 1201–1951*. Bovenden: Baltischer Verlag, p. 10.
- ¹⁰ Cf. Jānis Bērziņš (2014). Latviešu deputātu darbība provinciālpodomēs zemstes pašvaldības reformas projekta sagatavošanā (1905–1907). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 57.–92. lpp.
- ¹¹ Hamm. Riga's 1913 City Elections, p. 460.
- ¹² Wittram. *Zur Geschichte Rigas*, p. 8.
- ¹³ Hamm. Riga's 1913 City Elections, p. 455.
- ¹⁴ Ibid., p. 444.
- ¹⁵ Ibid., pp. 458, 460.
- ¹⁶ Ibid., pp. 446–447.
- ¹⁷ From a speech given to the society for communal social politics in Riga by Mayor George Armitstead on 19.11.1907. *Hefte der Gesellschaft für kommunale Sozialpolitik in Riga*, 1. Jahrgang 1907/1908, enthaltend Heft No. 1–9, p. 3.
- ¹⁸ Wittram. *Zur Geschichte Rigas*, p. 26.
- ¹⁹ Mark R. Hatlie (2014). *Riga at War 1914–1919: War and Wartime Experience in a Multiethnic Metropolis*. Marburg: Verlag Herder Institut, pp. 279–280.
- ²⁰ Ilona Celmiņa (2000). *Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos*. Rīga: SIA Rīgas nami, 171. lpp.
- ²¹ Ibid.
- ²² Ibid.
- ²³ Ibid., 174. lpp.
- ²⁴ Ibid., 175. lpp.; Ozoliņa. 1918.–1934. gads Latvijas pilsētu pašvaldību dzīvē, 89. lpp.
- ²⁵ Celmiņa. *Rīgas pārvalde astoņos gadsimtos*, 176. lpp.
- ²⁶ Ibid., 177. lpp.
- ²⁷ Ibid., 179. lpp.
- ²⁸ Ozoliņa. 1918.–1934. gads Latvijas pilsētu pašvaldību dzīvē, 90. lpp.
- ²⁹ Helmut Stegman (1960). Aus meinen Erinnerungen. I. Stadtverordneter in Riga 1920–1933. *Baltische Hefte*, 7. Jahrgang (1960/61), pp. 91–113, here p. 101. The author makes the claim that all of the Baltic German city councillors spoke Russian; he himself spoke fluent Latvian, and praises Sadowsky's mastery of the language, though emphasizing that even in general city council sessions the Baltic German delegation always spoke German as a matter of principal.

- ³⁰ Herbert Pärn (ed.) (1928). *Rīgas pilsētas domnieku vēlēšanas 1928. gada 18./19. februārī*. Rīga: Rīgas pilsētas statistikas birojs, 21. lpp.
- ³¹ Ernst von Bulmerincq (ed.) (1931). *Rīgas pilsētas domnieku vēlēšanas 28./29. martā 1931. gadā*. Rīga: Rīgas pilsētas statistikas birojs, 8. lpp.
- ³² For example, cf. minutes of the executive board of the Riga City Council (Rīgas pilsētas valdes sēdes protokoli). *Latvijas Nacionālais arhīvs – Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (Rīga, hereinafter: *LNA–LVVA*), 2927–1–728, 572. lp. (regulations for the hours of barbers and hairdressers) or *LVVA*, 2927–1–723, 781. lp. – debate of allocation and rental fees of spots in the central market. These are only a pair of representative examples.
- ³³ Dzidra Ozoliņa (1994). Rīgas pilsētas pašvaldības kredītiestādes un to klientūra: 19. un 20. gs. mija – Pirmais pasaules karš. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 9/10, 38. lpp.
- ³⁴ *Ibid.*, 43., 38. lpp.
- ³⁵ Such as the city's discount bank (*Diskonto banka*), pensions for the workers of which are discussed in the executive board's minutes for 6.3.1931. *LVVA*, 2927–1–61, 1030. lp.
- ³⁶ Riga City Government Executive Board Minutes for 28.2.1930. *LVVA*, 2927–1–48, 793. lp.; the same for 13.5.1930. *LVVA*, 2927–1–51, 1892. lp. for dissatisfaction with crediting ratings abroad (specifically from Lazard Brothers, London/Paris).
- ³⁷ Minutes of Riga City Government Executive Board for 15.5.1930. *LVVA*, 2927–1–51, 1934. lp.
- ³⁸ Ozoliņa. 1918.–1934. gads Latvijas pilsētu pašvaldību dzīvē, 85.–86. lpp.
- ³⁹ Ozoliņa. Rīgas pilsētas pašvaldības kredītiestādes un to klientūra, 44. lpp.
- ⁴⁰ Ozoliņa. 1918.–1934. gads Latvijas pilsētu pašvaldību dzīvē, 87. lpp.
- ⁴¹ *Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata. 1931–1932*. Rīga, 1933, 54. lpp.
- ⁴² *Ibid.*, 115.–116. lpp.
- ⁴³ *Ibid.*, 169. lpp.
- ⁴⁴ *Ibid.*, 201. lpp.
- ⁴⁵ *Ibid.*, 227. lpp.
- ⁴⁶ *Ibid.*, 238. lpp.
- ⁴⁷ At times, Baltic Germans constituted two out of eight total members sitting, but more typically 2 of 10 members; cf. minutes of Riga City Government Executive Board 1928–1933 in general, and specifically those of 5.2.1932. *LVVA*, 2927–1–728, 514. lp.
- ⁴⁸ *Rīgas pilsētas statistiskā gada grāmata 1931–1932*, title page.
- ⁴⁹ Regarding Sadowsky, cf. Stegman. Aus meinen Erinnerungen, p. 97. Regarding Ullmann, cf. Stegman, pp. 97–98, and also Riga City Government Executive Board Minutes from 7.2.1930. *LVVA*, 2927–1–48, 485. lp.; Ullmann was asked to serve as Riga's representative in the organizational committee for Latvian products propaganda week in 1930, a request indicative of the breadth of his responsibilities and competency. Speaking generally, his name appears among the members of the city council's executive

board perhaps more consistently than any other in the years 1919–1934, and the board's minutes show frequent questions posed to Ullmann on city financial matters from the period before 1914.

⁵⁰ Stegman. Aus meinen Erinnerungen, pp. 93–94.

⁵¹ Ibid., pp. 93, 99.

⁵² Ibid., p. 95.

⁵³ Though the group was widely perceived as being affluent, its economic fortunes in the aggregate declined sharply after the First World War; although some of the country's richest and most powerful businessmen were Baltic Germans during the interwar period, the majority of Baltic Germans were not wealthy, though overwhelmingly white-collar in terms of profession.

⁵⁴ Leo Dribins (1996). Latvijas nacionālā valsts un vācbaltiešu minoritāte: Dialogs bez atrisinājuma. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 3, 80.–81. lpp.

⁵⁵ Raimonds Cerūzis (2004). *Vācu faktors Latvijā (1918–1939): politiskie un starpnacionālie aspekti*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 121. lpp.

⁵⁶ Ibid., 119.–120. lpp.

⁵⁷ Raimonds Cerūzis (2002). Vācu faktors Latvijas saimniecībā (1918–1939): tradīcija un korporatīvā noslēgtība. *Latvijas Vēsture*, 2, 51., 53. lpp.

⁵⁸ Stegman. Aus meinen Erinnerungen, p. 97.

⁵⁹ Both the last generation of Baltic German and the first generation of Latvian municipal politicians used the cities of Western Europe (particularly Germany in the case of the former) as the standard by which to measure progress in Riga.

⁶⁰ Riga City Government Executive Board Minutes for 15.2.1932. LVVA, 2927–1–728, 701. lp.

TAUTĪBA, ŠĶIRA UN LOKĀLPATRIOTISMS: PĀRMAIŅAS UN PĒCTECĪBA RĪGAS PILSĒTAS PAŠVALDĪBĀ PIRMS UN PĒC PIRMĀ PASAULES KARA

Ādams Brode

Ph. D. kandidāts vēsturē, Pitsburgas Universitāte, ASV

Pētnieciskās intereses: starpetniskās attiecības un urbānā telpa Rīgā starpkaru periodā.

Rakstā apskatīta Rīgas pilsētas pašvaldības darbība laikā pirms un pēc Pirmā pasaules kara starpetniskā perspektīvā, koncentrējoties uz attiecībām starp vācbaltiešiem un latviešiem. Tiek apgalvots, ka, lai izskaidrotu pašvaldības darbību Rīgā laikā no 1919. līdz 1934. gadam, nepietiek ar vienkāršotu modeli, kur viena etniskā grupa nomaina otru, izstumjot to no varas pozīcijām. Vācbaltieši, kas pilsētas politikā bija dominējuši līdz 1914. gadam, starpkaru

periodā ieņēma pakārtotu, taču nozīmīgu lomu pilsētas pašvaldībā, kas lielā mērā balstījās uz viņu statusu pirms kara. Tāpat arī latvieši bija darbojušies pilsētas pašvaldībā pirms 1918. gada, lai gan mazākā skaitā un zemāka ranga amatos nekā viņu vācbaltiešu kolēģi.

Atslēgas vārdi: starpetniskās attiecības, starpkaru periods, urbānā vēsture, pilsētplānošana, Rīga.

Kopsavilkums

Rakstā apskatīta kontinuitāte un pārmaiņas Rīgas pilsētas pašvaldībā laika periodos pirms un pēc Pirmā pasaules kara starpetniskā perspektīvā, koncentrējoties uz attiecībām starp vācbaltiešiem un latviešiem. Tiek apgalvots, ka, lai izskaidrotu pašvaldības darbību Rīgā laikā no 1919. līdz 1934. gadam, nepietiek ar vienkāršotu modeli, kur viena etniskā grupa nomaina otru, izstumjot to no varas pozīcijām. Vācbaltieši, kas pilsētas politikā bija dominējuši līdz 1914. gadam, starpkaru periodā ieņēma pakārtotu, tomēr nozīmīgu lomu pilsētas pašvaldībā, un tas lielā mērā balstījās uz šai etniskajai grupai raksturīgo ideoloģisko nostādni un praktiskajām zināšanām. Tāpat arī latvieši bija darbojušies Rīgas pilsētas pašvaldībā jau ilgi pirms Latvijas neatkarības pasludināšanas, lai gan mazākā skaitā un zemāka ranga amatos.

Rakstā izmantoti Rīgas pilsētas pašvaldības arhīvu materiāli, kas glabājas Latvijas Valsts vēstures arhīvā, vācbaltiešu politiķu publicēti memoāri un citi avoti, lai novērtētu pārmaiņas, ko neatkarīgās Latvijas nodibināšana ienesa pilsētas pārvaldē un politikā starpkaru laikā Rīgā.

Neraugoties uz pilsētas elektorāta krasu paplašināšanos, Rīgas pilsētas pašvaldības pamatforma un tās raksturs laikā starp šiem diviem periodiem nemainījās. Daudzējādā ziņā modernizācijas vilni, kas raksturoja pilsētas pašvaldību divdesmit gadu laikā pirms 1914. gada, turpināja starpkaru laika pilsētas pašvaldība, kas gan īstenoja projektus, kas bija aizsākti līdz 1914. gadam, piemēram, kanalizācijas darbus un ielu asfaltēšanu, gan uzsāka jaunus, kā pilsētas autobusu transporta pakalpojumu ieviešanu, un pastiprināja dzīvojamo ēku būvniecību.

Latvieši, kas bija ieguvuši amatus pilsētas pašvaldībā, pilsētas multi-etniskās demokrātiskās pārvaldības perioda laikā strādāja kopā ar vācbaltiešu municipālajiem politiķiem un ierēdņiem. Līdzīga sadarbība notika arī ar pilsētas krievu un ebreju minoritātēm, taču vācbaltiešu loma bija daudz ievērojamāka sakarā ar viņu tradicionālās lomas pilsētas pārvaldē prestiža uzturēšanu, vācbaltiešu kopienas relatīvo daudzskaitlīgumu un viņu lielo pieredzi komunālajās lietās. Pilsētas paļaušanās uz ārvalstu kredītiem starpkaru periodā, kā arī tirdzniecisko sakaru

atsākšana ar Rietumeiropu nozīmēja to, ka vācbaltiešu finansiālie sakari ārzemēs pilsētai bija izšķiroši nozīmīgi, sevišķi 20. gs. 20. gadu pirmajā pusē, kad pilsēta sāka atkopties no 1917.–1919. gada kauju radītajiem postījumiem. Tā kā pieredzējušie vācbaltiešu ierēdņi labi pārzināja pilsonisko institūciju darbību un oficiālos dokumentus, latviešu politiķiem un ierēdņiem bija vieglāk strādāt ar viņiem kopā, un tas apvienojumā ar politisko spiedienu no minoritātes bloka puses noveda pie tā, ka daudzi vācbaltiešu (un daži krievu) ierēdņi saglabāja savus amatus, kaut arī pārvaldes iestādēs parādījās arvien vairāk latviešu un notika pāreja uz valsts valodu (latviešu) kā pilsētas pārvaldes valodu. Latviešu un vācbaltiešu sociāli ekonomisko interešu saskaņošana arī veicināja sadarbību, par spīti etniskajam saspīlējumam.

Iepriekšminētie faktori rada krasu atšķirību starp Rīgas pilsētas pašvaldību laikā no 1919. līdz 1934. gadam un visas valsts pārvaldes institūciju – Saeimu. 20. gs. 20. gados izveidotajām valsts institūcijām nebija precedentu Baltijas reģiona vēsturē, jaunajai teritoriālajai vienībai tika realizēts pārvaldības veids, kas maz līdzinājās jebkam, kas bija darbojies iepriekš. Saeima patiesībā nebija turpinājums Vidzemes bruņniecības pārvaldības institūcijai, nedz ar to tieši saistīta, lai gan aizņēma to pašu ēku, faktiski tā bija radīta *ex nihilo* (no nekā). Pragmatiskā un simboliskā skatījumā Latvijas Republikas valdībai starpkaru periodā bija jānodibinās pašai, maz ļaujoties uz kādām pagātnes tradīcijām vai pieredzi. No otras puses, Rīgas pilsētas pašvaldība, kaut arī tā būtiski mainījās starpetniskā un demokrātiskā aspektā, turpināja tās institūcijas darbību, kas jau bija pastāvējusi līdz 1914. gadam. Varbūt Rīgas kā Hanzas savienības locekles korporatīvajām tradīcijām starpkaru periodā bija maza loma, taču jaunāka laika tradīcijas – racionāla, moderna pārvaldība, kas bija ieviesta pēdējās desmitgadēs pirms 1914. gada, – bija izšķirošas, izstrādājot municipālo politiku starpkaru laikā Rīgā. Lai gan starpkaru laikā pilsētas pašpārvaldes institūcijās starpetnisku konfliktu – galvenokārt valodas un terminoloģijas jautājumos – netrūka, visumā tomēr valdīja produktīva sadarbība. Starpkaru laikā Latvijas starpetnisko attiecību historiogrāfijas veicināšanai nepieciešams rūpīgāk izpētīt sarežģītās tendences, kas ietekmē etniskā antagonisma vienkāršotu modeli.

PADOMJU DROŠĪBAS DIENESTU VEIKTĀS CIVILIEDZĪVOTĀJU SLEPKAVĪBAS ABRENES APRINĶĪ 1945. GADA SEPTEMBRĪ UN OKTOBRĪ

Zigmārs Turčinskis

Mg. hist., LU Latvijas vēstures institūta 20. gadsimta pētniecības nodaļas pētnieks.

Pētnieciskās intereses: bruņotā pretošanās padomju okupācijai 1944.–1957. gadā. Šobrīd strādā pie monogrāfijas “Nacionālo partizānu cīņas Latgales ziemeļu daļā, 1944.–1956. gads”.

1945. gada rudenī Latvijas teritorijā notika okupācijas režīma represiju pastiprināšanās tieši civiliedzīvotāju slepkavošanas un terorizēšanas virzienā. Maskavas NKVD vadība bija pieprasījusi “nesaudzīgu cīņu pret padomju varas ienaidniekiem”. Slepkavots tika uz mazāko aizdomu pamata. No pagastu NKVD nodaļām uz aprinķu daļām un tālāk uz Rīgu un Maskavu plūda čekistu sastādītas atskaites par to, cik “bandītu” katru dienu tiek nogalināti. Čekas brutalitāte šokēja pat komunistiskās partijas vadību, kuras labā tā tika veikta. LK(b)P CK to nodēvēja par “sociālistiskās likumības rupju pārkāpumu faktiem republikā”. Pēc īsas stīvēšanās 1945. gada novembrī Latvijā notika aktīvāko un centīgāko NKVD un NKGB aprinķa līmeņa čekas darbinieku aresti. Šoreiz viņi par savu centību saņēma nevis ordeņus, bet cietumsodus.

Atslēgas vārdi: padomju okupācija, represijas, terors, pretošanās kustība, nacionālie partizāni.

Šī raksta mērķis – iezīmēt 1945. gada rudenī veiktās okupantu drošības dienestu represijas Abrenes (no 1945. gada 12. oktobra – Viļakas) aprinķī, analizēt galvenos represiju virzienus katrā pagastā, minēt šo darbību veicēju un viņu izpalīgu personības, kā arī iespēju robežās censties uzskaitīt visus viņu upurus un to bojāejas apstākļus šajā konkrētajā laika posmā – 1945. gada septembrī un oktobrī. Līdz šim padziļināti šādā aspektā padomju represijas nav skatītas. Represiju sakarā pārsvarā ir ticis runāts par deportācijām un arestiem. Šo lielo represiju pasākumu pētniecībai ir pieejami apjomīgi

labi dokumentēti materiāli. Savukārt čekistu veiktā slepkavošana uz vietām pagastos un apriņķos ir daudz grūtāk pētāma tēma, jo upuri bieži tika norakstīti kā nogalinātie “bandīti”, t.i., bruņotās pretošanās kustības dalībnieki, vai netika dokumentēti vispār. Minētos notikumus un to apstākļus mums šobrīd ļauj sikāk izpētīt tolaik notikušais ķīviņš starp okupantu drošības dienestiem un to politisko vadību – komunistisko partiju.

Pētījumā, pirmkārt, kā centrālais dokuments jāmin “Latvijas PSR IeTK karaspēka Kara tribunāla 1946. gada 28. janvāra spriedums par LPSR IeTK veiktajām nelikumīgajām cilvēku nošaušanām Viļakas apriņķī 1945. gadā”, kurš publicēts Latvijas Okupācijas muzeja 2004. gada gadagrāmatā. Kā jau tiesas spriedums tas precīzi dokumentē katra arestētā čekas darbinieka biogrāfiju, veiktās noziedzīgās darbības, vainas pakāpi un saņemto soda mēru. Diemžēl dokumentam ir viens trūkums – prof. Heinrihs Strods, to publicējot, nav norādījis dokumenta avotu. Tas tagad dod iespēju nākotnes pētniekiem viņa atstātajā mantojumā rast skaidrību par dokumenta avotu, kā arī iemesliem, kādēļ tas nav uzrādīts.

Otrkārt, pētījumā plaši izmantoti “LPSR IeTK informatīvie ziņojumi par bandītisma izpausmēm LPSR teritorijā un specziņojumi par negadījumiem un noziegumiem”. Šajās atskaitēs NKVD katru dienu ziņoja par cīņas gaitu pret nacionālajiem partizāniem katrā apriņķī un pagastā, minot nogalināto un sagūstīto “bandītu” vārdus un reizēm īsumā aprakstot kaujas operācijas gaitu.

Līdzīga informācija ir atrodama arī arhīvā esošajā “Nacionālo partizānu un to darbības uzskaites kartotēkā”. Šo kartotēku uz LPSR KGB arhīvā esošo dokumentu pamata čekisti izveidoja laikā no 1966. līdz 1987. gadam, lai sistematizētu savā rīcībā esošo informāciju un varētu to izmantot operatīvajā darbā. Kartītēs par katru nogalināto vai sagūstīto partizānu ir fiksēts viņa vārds, uzvārds, dzimšanas gads un sagūstīšanas/nogalināšanas datums. Reizēm arī sniegts īsākas vai garāks konkrētās operācijas apraksts. Daļēji šī informācija pārklājas ar NKVD ikdienas ziņojumiem, bet bieži ir arī plašāka un konkrētāka.

Ceturtkārt, darbā izmantota LK(b)P CK 1. sekretāra Jāņa Kalnbērziņa 1945. gada 20. oktobra pilnīgi slepenā vēstule visiem ap-

riņķu, pilsētu un rajonu partijas komiteju pirmajiem sekretāriem “par steidzamu un stingru pasākumu veikšanu cīņā ar sociālistiskās likumības pārkāpējiem”.

Piektais nozīmīgais avots raksta tapšanā ir iedzīvotāju atmiņas: gan publicētās, gan autora savāktās.¹ Atmiņas sauso dokumentālo vēsturi padara dzīvu, spilgtu un emocionālu.

Tādējādi šo dokumentu kopums dod iespēju atklāt reālo situāciju. Ja mēs ņemtu tikai NKVD dokumentus, mēs iegūtu priekšstatu, ka čeka ir visvarena organizācija, kura katru dienu riko veiksmīgas kaujas operācijas, iznīcinot “nacionālistiskos bandītus”. Savukārt ņemot klāt arī LK(b)P CK 1. sekretāra Kalnbērziņa slepeno vēstuli un tās rezultātā arestēto čekas darbinieku krimināllietas spriedumu, mēs iegūstam pavisam citu ainu – teroru, slepkavības, brutalitāti, kura šokēja pat komunistiskās partijas vadību, kuras labā šis terors tika īstenots. Vēl baisāku un emocionālāku šo ainu padara iedzīvotāju atmiņas par minētajiem notikumiem.

Autors uzskata par principiāli neiespējamu savos darbos lietot padomju propagandas terminoloģiju – IeTK, VDTK, VDK utt., kuras mērķis bija okupācijas fakta slēpšana. Šī terminoloģija atbilda padomju pasaules uzskatam par sociālistisko revolūciju 1940. gadā un brīvprātīgu pievienošanos Padomu Savienībai. Tādā gadījumā viss bija loģiski – mēs brīvprātīgi pievienojāmies PSRS un visa padomju sistēma kļuva par mūsu sistēmu. Savukārt, ja mēs runājam par padomju okupācijas režīmu, tad tie ir mums sveši okupantu drošības dienesti – NKVD, NKGB, KGB utt. Turklāt jāaizrāda viena lieta – vietējiem aborigēniem domātā propagandas terminoloģija, kā IeTK, VDTK, VDK, pastāvēja vienīgi kā oficiālā obligātā dekorācija. Reālajā dzīvē tā nekad un nekur netika izmantota. Padomju drošības dienesti bija centralizēta totalitāras valsts represīvā mašīnērija, kurā visa lietvedība notika tikai un vienīgi krievu valodā. Tādējādi autors uzskata, ka jautājums ir nevis par to, kādu terminoloģiju lietot, bet gan par to, ko padomju propagandas terminoloģijas lietošana vēl 25 gadus pēc neatkarības atgūšanas liecina par mūsu sabiedrību.

MASKAVA MAINA NKVD–NKGB DARBĪBAS TAKTIKU LATVIJĀ

Šķilbēnu pagasta Pleševā dzīvoja Tadeuša Bukša ģimene, kurā auga pieci bērni. Ģimenes galvu mobilizēja darba klaušās un nosūtīja darbā uz Bolderāju. Mājās palikusi sieva viena pati ar mazgadīgiem bērniem netika galā ar visiem saimniecības darbiem. Tadeušs, neredzēdams citu izeju, dezertēja, lai palīdzētu apdarīt vismaz visus rudens darbus. Par to, kas būs pēc tam, viņš nedomāja – cerēja, ka viss jau kaut kā nokārtosies.

Taču notika visļauņākais. 1945. gada 15. septembra vēlā vakara tumsā mājā iebruka bars bruņotu piedzērušos un krieviski vervelējošu vīru, kuri uz Tadeušu blāva: “*Banġit, banġit...*” Tadeuša meitai Lūcijai, kurai tolaik bija astoņi gadi, uz mūžu palicis atmiņā, kā tēvu izrauj no mājas pagalmā, kur atskan šāvieni. Tēvs no sākuma saļimst ceļos un tad nokrīt uz zemes. Ģimene palika bez apgādnieka.²

Šāvēji bija Šķilbēnu pagasta čekisti un istrebiķeļi pagasta NKVD nodaļas priekšnieka Nikolaja Traščenoka vadībā. Vēlākajos gados no dažādām čekistu atskaitēm sastādītajā “bandu” dalībnieku kartotēkā parādījās ieraksts: “Bukšs Tadeušs Ādama d. (1904) – “Ciniša” bandītu formējuma bandas vadonis. Nogalināts operācijas laikā 15.09.45. Šķilbēnu pag. Pleševas apkārtnē.”³ Tādējādi čekas atskaitēs šis noslepkavotais vienkāršais zemnieks tika uzdots pat par bandas vadoni.

Iemesls gan šai, gan citām 1945. gada septembrī un oktobrī Abrenes apriņķī čekistu sarīkotajām slepkavībām un teroram ir meklējams visaugstākajā – PSRS līmenī. 1945. gada 9. augustā tika pārtraukta operācija “Vostok” jeb “Lielā ķemme”, kuras laikā milzīgas Sarkanās armijas regulārā karaspēka daļas vairāk nekā divus mēnešus bija ķemmējušas Latvijas austrumu daļas apriņķus, cenšoties apkarot bruņoto pretošanās kustību. Neskatoties uz milzīgo karaspēka koncentrāciju, panākumi šai operācijai bija tik niecīgi, ka tas nopietni aizkaitināja PSRS vadību Maskavā.

Augustā, lai noskaidrotu situāciju, Rīgā ieradās visas PSRS NKVD GUBB (*Glavnoe upravlenie po bor'be s banditizmom* – Galvenā pārvalde cīņai pret bandītismu) priekšnieks ģenerālleitnants Aleksandrs Ļeontjevs.⁴ Ģenerālis pārbaudīja gan cīņas gaitu

kopumā, gan personīgi inspicēja Daugavpils un Jēkabpils NKVD nodaļas. Secinājumi bija ļoti neapmierinoši:

“LPSR NKVD–NKGB apriņķu daļu darba pārbaude parādīja vairākas nopietnas neizdarības. Neapmierinošas NKVD–NKGB vietējo daļu darbības rezultātā Latvijas PSR apriņķi ir piesārņoti ar pretpadomju bandītiskajiem elementiem, kuri daudzkārt nesodīti veic terora aktus pret padomju un partijas aktīvu un dzelzceļa diversijas.

Šāds stāvoklis radies tādēļ, ka tā vietā, lai sistemātiski un centīgi strādātu ar aģentūru [...] NKVD–NKGB paļāvās uz apriņķiem iedalītajām karaspēka daļām, uzskatot, ka bandītismu iespējams likvidēt tikai ar karaspēka operācijām.

Praksē tas noveda pie tā, ka karaspēka vienības, nesaņemot no NKVD–NKGB konkrētu informāciju par bandītu dislokācijas vietām, nodarbojās vienīgi ar apkārtnes pārķemmēšanu, kas, protams, nevarēja dot būtiskus operatīvos rezultātus.”⁵

Tādējādi tika secināts, ka LPSR čekisti nav izpildījuši paša PSRS maršala Lavrentija Berijas 1945. gada 22. martā izdoto pavēli par “nacionālistiskās pagrīdes un tās bruņoto bandu likvidēšanu”. Rezultātā “vācu-latviešu nacionālistiskās bandas LPSR teritorijā turpina savu darbību, radot zaudējumus republikas politiskajai un saimnieciskajai dzīvei”.⁶

Pēc šādiem secinājumiem augusta beigās Rīgā ieradās vēl lielāks priekšnieks – PSRS NKGB *narkoma* Vsevoloda Merkulova pirmais vietnieks ģenerālpulkvedis Bogdans Kobulovs.⁷ Acīmredzot vietējā čekas vadība par neizdarībām dabūja pamatīgu brāzienu, jo laikabiedru atmiņās resnais milzenis Kobulovs raksturots kā “briesmīgākais cilvēks, ko Dievs laidis zemes virsū”, azartisks un nežēlīgs, agresīvs un bļaustīgs augstākā līmeņa čekas vadītājs.⁸

Pēc tam Kobulovs kopā ar abiem brāzienu dabūjušajiem padotajiem – LPSR NKVD ģenerālmajoru Eglīti un NKGB ģenerālmajoru Noviku izstrādāja jaunu stratēģiju cīņai pret “nacionālistisko pagrīdi un tās bruņotajām bandām”. Ar 1945. gada 1. septembri datēta visu triju čekistu parakstīta kopīga “Pavēle par Latvijas PSR NKVD un NKGB par 1945. gadu Nr. 00113/0016”.

Saskaņā ar pavēli Latvijas teritorijā Kurzemē un Latgalē – reģionos, kur tobrīd nacionālo partizānu darbība šķita visspēcīgākā,

tika izveidoti divi apvienotie NKVD–NKGB operatīvie sektori. Mazliet vēlāk tika izveidots arī Vidzemes Operatīvais sektors. Katram sektoram nozīmēja priekšnieku un vietnieku militārajos jautājumos. Katram sektoram palīgā norīkoja 40 NKVD–NKGB operatīvos darbiniekus un pakļāva divus NKVD karaspēka pulkus operāciju veikšanai. Līdzīgu taktiku NKVD–NKGB īstenoja arī Lietuvā, kuras teritorija 1945. gada jūnijā bija sadalīta 10 operatīvajos sektoros.

Par Latgales Operatīvā sektora priekšnieku iecēla LPSR NKGB *narkoma* vietnieku pulkvedi Sieku, bet par priekšnieka vietnieku militārajos jautājumos – pulkvedi Mickēviču. Latgales Operatīvajam sektoram pakļāva NKVD Iekšējā karaspēka 5. strēlnieku divīzijas 143. un 288. pulku.⁹

Visiem apriņķu NKVD un NKGB priekšniekiem tika pavēlēts nekavējoties iefiltrēt aģentūru inteliģences un garīdzniecības vidū, nekavējoties izveidot aģentūru starp sievietēm, vervēt aģentus no legalizētajiem “bandītiem”, kā arī iesūtīt “bandītu” grupās aģentus, lai tās varētu pakļaut karaspēka triecienam. Pieprasīja arī “nesaudzīgu cīņu pret padomju varas ienaidniekiem”.¹⁰

Pēc Kobulova brāziena pārbiedētie Latvijas PSR čekas priekšnieki Eglītis un Noviks līdzīgā veidā šo pavēli nodeva tālāk visu apriņķu NKVD un NKGB nodaļu priekšniekiem, kuri to savukārt ar visiem mātesvārdiem izskaidroja padotajiem. Tā kā lielākā daļa čekas personāla savu karjeru bija sākuši 20.–30. gados Padomju Savienībā un pārdzīvojuši 30. gadu beigu lielo teroru, tad viņiem nebija īpaši jāpaskaidro, ko nozīmē Maskavas priekšniecības dusmas. Pārbiedētie čekisti metās izpildīt pavēli.

Abrenes apriņķī sākās jauns čekas terora vilnis. Tas tika īstenots pilnīgi visā apriņķī vienlaikus, taču visaktīvākā slepkavošana notika Viļakas, Šķilbēnu, Baltinavas un Tilžas pagastā. Tā nebija kāda viena atsevišķa čekas darbinieka pašiniciatīva, bet gan ar apriņķa čekas nodaļas priekšnieka kapteiņa Pjotra Pipo ziņu īstenota plaša terora operācija. Šāva gan iepriekš aizturētos un aresta telpās turētos ieslodzītos, gan arī kārtējo aresta operāciju laikā cilvēkus nogalināja pašu mājās vai kaut kur ceļmalās un mežmalās. Nogalināto vidū tikai daļa bija nesen legalizējušies partizāni. Daudzu cilvēku noslepkavošanas iemesli tā arī paliek neskaidri. Reizēm

nošautie vienkārši šķita “aizdomīgi” – viņiem kaut kas nebija kārtībā ar dokumentiem.

Visus noslepkavotos cilvēkus čekisti pasludināja par “bandītiem”. Priekšniecībai uz Rīgu tika sūtītas atskaites par veiksmīgi īstenotām čekas–karaspēka operācijām, kurās nekautrējoties ierakstīja visu noslepkavoto vārdus, uzdodot tos par nogalinātiem “bandītiem”. Un tā iespēju robežās situācija tiks restaurēta pa konkrētiem pagastiem.

ČEKAS TERORS BALTINAVAS PAGASTĀ

Baltinavas pagasta NKVD nodaļa atradās pašā Baltinavas centrā pie centrālā laukuma. Laukuma malā bija aptiekas māja, kurai aizmugurē pieklāvās Latgalei tipiska garena vienstāva koka māja. Šajā ēkā oficiāli izvietojās vietējā milicija, bet faktiskie saimnieki bija pagasta NKVD OBB (*Otdel po bor'be s banditizmom* – Bandītisma apkarošanas nodaļa) nodaļa. Tās priekšnieks bija kapteinis Ivans Minosjans. Bez viņa NKVD OBB nodaļā strādāja operatīvie pilnvarotie leitnants Jurijs Judajevs un jaunākais leitnants Anatolijs Fomičevs un pilnvarotie Aleksandrs Mihelsons un Pāvels Mihailovs. Bez šiem NKVD OBB nodaļas darbiniekiem pagastā atradās arī NKVD OBHSS operatīvais pilnvarotais jaunākais leitnants Nikolajs Koševarovs.¹¹ Pastāvīgi šeit uzturējās arī NKVD karaspēka vienība vismaz vada lielumā.

Apvienotajā milicijas un NKVD ēkā bija iekārtotas divas telpas aizturēto ieslodzīšanai. Pirmā bija pieliekamais – neliela telpa ar mazu restotu lodziņu, kurā parasti bija sadzīti tik daudzi cilvēki, ka visiem pat nepietika vietas, lai apsēstos, par gulēšanu nemaz nerunājot. Bet tie aizturētie, kas nokļuva šajā telpā, varēja būt laimīgi. Otra telpa, kura tika izmantota cietuma vajadzībām, bija pagrabs zem ēkas, kurā varēja nokļūt caur lūku koridora grīdā. Tur nebija logu un līdz ar to arī ventilācijas: pastāvīgi trūka gaisa, bet zem kājām šļakstēja netīrs dubļains ūdens, jo 1945. gada lietainās vasaras un rudens dēļ pagrabā pastāvīgi sūcās iekšā gruntsūdeņi.¹²

Kapteinis Minosjans Baltinavas pagastā rīkojās ar īstenu aziātisku nežēlību un brutalitāti. 9. septembrī pie Baltinavas pagasta Grūšļevas ciema čekistiem izdevās aizturēt divus nelegālistus –

Sarkanarmijas dezertierus Staņislavu Vizuli un Alfonu Keišu, kurus nogādāja Baltinavas milicijas ēkā. Turp tikai aizvesti arī abu gūstekņu atbalstītāji: Visuļa sieva Anna, kura bija grūtniecības pēdējā mēnesī, viņas 14 gadus vecā māsa Marija, kā arī Jezups Zeļcs un viņa meita Ieva.¹³

Sākās brutālas un nežēlīgas pratināšanas. Grūtnieci Annu Vizuli sita un spārdīja līdz bezsamaņai tik nežēlīgi, ka pēc samaņas zaudēšanas, kad viņu pa trepēm vilka lejā uz pagrabu, sākās spontānais aborts un piedzima nedzīvs bērniņš.¹⁴ Pēc tam turpat milicijas ēkā čekists Mihelsons asiņojošo un pusdzīvo Annu Vizuli nošāva.¹⁵ Nogalinātās sievietes liķi iznesa laukā un nosvieda publiskai apskatei un iedzīvotāju iebiedēšanai Baltinavas centrālajā laukumā. Pēc laiciņa viņas liķi no iedzīvotāju acīm aizvāca. Vēlāk suņu un putnu apgrauzto liķi atrada Punciļevas grantsbedrēs.¹⁶ Čekisti pat nebija papūlējušies to aprakt.

Savukārt Annas māsu, tikai 14 gadus veco Mariju Vizuli pratināšanās regulāri izvaroja pats pagasta NKVD priekšnieks kapteinis Minosjans, bet pēc tam visa pārējā čekistu banda. Beigās nošautās meitenes liķis arī gulēja blakus mātai Baltinavas centrālajā laukumā.¹⁷

No visiem šiem arestētajiem dzīva palika tikai Ieva Zeļča, kurai nācās pieredzēt, kā sašauto un mirstošo tēvu Jezupu Zeļču, aiz kājām piesietu pie ratiem, velk pa Baltinavas ielām. Arī viņa liķi pēc tam nometa centrālajā laukumā.¹⁸ Savukārt sagūstītos Staņislavu Vizuli un Alfonu Keišu pēc gandrīz divu nedēļu pratināšanām 20. septembrī aizveda uz mežu Blauzgovas pusē un nošāva.¹⁹

Naktī uz 16. septembri pēc kapteiņa Minosjana pavēles notika Baltinavas milicijas nodaļas aresta telpu “tīrīšana”, jo pagrabs bija pārpildīts ar cilvēkiem. Tāpēc NKVD karaspēka karavīri sešus ieslodzītos: Staņislavu Usānu, Ādamu Skangali, Dmitriju Jermacānu, Kārli Rezetu, Antonu Krezetu un vienu cilvēku, kura personība netika noskaidrota, aizveda uz mežu 5 km attālumā no pagasta centra, kur NKVD darbinieki Fomičevs, Mihailovs, Koševarovs un Judajevs visus nošāva, un karavīri pēc tam apraka liķus.²⁰ Nav īsti skaidrs, kas bija šie upuri. Pilnīgi noteikti, ka tie nebija partizāni. Visticamāk tie bija Baltinavas pagasta teritorijā aizturēti tā sauktie “aizdomīgie” – cilvēki, kuriem kaut kas nebija kārtībā ar dokumentiem.

18. septembrī operācijas laikā Baltinavas pagastā, kurā piedalījās NKVD darbinieki un karaspēks, aizturēja trīs cilvēkus, kuri nevarēja uzrādīt dokumentus. Čekisti pat necentās noskaidrot aizturēto identitāti. Atskaitēs priekšniecībai viens ir nodēvēts par Jezupu Vancānu, otrs par Bronislavu Vaņču, bet trešā vārds nav minēts. Operācijas vadītājs kapteinis Minošjans visus trīs pavēlēja turpat uz vietas nošaut.²¹ Arī šie bojāgājušie noteikti nebija partizāni.

Otrā dienā – 19. septembrī pēc Minošjana pavēles nošāva legalizēties atnākušo nelegālistu Staņislavu Ločmeli un viņu uz NKVD nodaļu atvedušo brāli Franci. Pēc tam pratināšanās čekisti smagi sasita abu nogalināto brāļu tēvu Meikuli Ločmeli.²²

Tajā pašā dienā NKVD karaspēka vienība, kuru vadīja jaunākais leitnants Fomičevs, operācijas laikā Baltinavas–Tilžas pagastu robežas rajonā mežā netālu no Krutavas ciema aizturēja Domeniku Mežalu un viņa dēlu Mateušu, kurus abus turpat uz vietas nošāva.²³ Grūti pateikt, kāpēc šie cilvēki tieši tobrīd atradās mežā – varbūt meklēja malku vai kokus kādām citām vajadzībām. Savukārt 26. septembrī Baltinavas čekisti nošāva Bronislavu Ločmeli.²⁴

2. oktobrī pie Baltinavas pagasta Štikunavas ciema čekistu slēpnis nogalināja divus cilvēkus. Vienu no tiem atpazīna kā vietējo krievu sādžinieku Jakovu Lubaņu, bet otrs palika neatpazīts.²⁵ Ja arī kāds pazina, baidījās teikt. Bet atkal tie nebija nekādi partizāni. 7. oktobrī Melngaiļu ciemā tika nošauts Staņislavs Ločmelis no “Jaunliepu” mājām.²⁶ Bez tam Baltinavas čekisti NKVD ēkā nogalināja vēl vienu aizturēto cilvēku ar uzvārdu Laptevš, arī visticamāk vietējo krievu.²⁷

Spriežot pēc NKVD atskaitēm priekšniecībai, 12. oktobrī Baltinavas pagastā čekisti ir nošāvuši “bandītu” Platonu Ļeļevu.²⁸ Taču tajā pašā dienā kā “miris no ievainojuma” Baltinavas katoļu baznīcas miršanas reģistrā ir atzīmēts Upmales ciema zemnieks Ādams Ļeļš.²⁹ Ir pamatotas aizdomas, ka tā ir viena un tā pati persona. Atšķirīgie vārdi un nedaudz līdzīgie uzvārdi tikai parāda to, cik maz čekistiem tobrīd rūpēja noskaidrot nogalinātā cilvēka patieso personību.

Bez tam šajā laikā tika noslepkavoti vēl vairāki baltinavieši Deņicavas pusē un nodedzinātas vairākas mājas, ko visticamāk arī bija izdarījuši čekisti. Tika nošauts “Kļaviņu” māju saimnieks

Voldemārs Kļaviņš. Viņš kādu laiku bēguļoja no mobilizācijas Sarkanajā armijā, tad legalizējās, bet pēcāk viņu atrada nogalinātu.³⁰

Netālu no “Kļaviņiem” atradās “Otlanu” mājas, kurās dzīvoja krievu ģimene Konstantīnovi. Viņu dēlu vācieši bija mobilizējuši latviešu leģionā, kur viņš pazuda bez vēsts. Čekisti tam neticēja. Kādā reizē paveco saimnieku Vasīliju Konstantīnovu aizveda uz mežmalu un sāka nežēlīgi sist, pieprasot uzrādīt, kur slēpjas dēls. Tad kāds izprovocēja vājredzīgo vecīti, pačukstot: “Vecīt, tu bēdz, tāpat tevi nosītīs.” Konstantīnovs bēga uz māju pusi. Tad no ieročiem atklāja uguni. Vasīlijs Konstantīnovs bija ložu sakapāts kā siets.³¹

Aiz “Otlaniem” atradās bijušā aizsargu virsleitnanta Jāņa Ozola mājas un tām blakus – Špoģu mājas. Jānis Ozols kopā ar citiem partizāniem slēpās Tilžas pagasta Lutinānu purvā. Kādā reizē tika saņemtas “ticamas” ziņas par konkrētu laiku, kad viņš ieradīsies savās mājās. Čekisti ierīkoja slēpni, bet bez rezultātiem. Nosaluši un nikni par neveiksmēm, viņi gan Ozola, gan blakus esošās Špoģu mājas nodedzināja.³²

Dažādas provokācijas čekisti mēģināja veikt ar vietējo istrebīķeļu atbalstu, cenšoties noskaidrot tos iedzīvotājus, kuri būtu gatavi sniegt atbalstu partizāniem. Bars bruņotu sarkano, tēlojot nacionālos partizānus, Zeļču ciemā iegāja “Sukuļu” mājās un saimniekam (uzvārds diemžēl cilvēku atmiņā vairs nav saglabājies) pieprasīja viņus paēdināt. Kad viņi bija paēduši, barvedis jautāja: “Vai citreiz, kad naktī iegriezīsimies, ēst dosi?” Zemnieks, bailēs drebēdams, apsolījās. Turpat istabā čekisti saimnieku arī nošāva.³³

Tādējādi Baltinavas pagastā čekisti viena mēneša laikā noslepkavoja 27 iedzīvotājus, kuru vidū nebija neviena partizāna un bija tikai trīs neapbruņoti nelegālisti.

PARTIZĀNU UZBRUKUMS TILŽAS PAGASTA VADĪBAI UN ČEKAS ATRIEBĪBA IEDZĪVOTĀJIEM

Kopumā Abrenes apriņķī 1945. gada rudenī partizāni pieturējās pie nogaidošas taktikas un aktīvus uzbrukumus neveica. Izņēmums bija 20. septembrī Jezupa Medņa (“Zvejnieka”) grupas uzbrukums no slēpņa, kurā tika nogalināti Tilžas pagasta izpildkomitejas priekšsēdētāja vietnieks un Kara galda priekšnieks Jānis

Zvaigzne, Viļakas apriņķa kompartijas komitejas pilnvarotais sagādes aģents Alfrēds Grasis un viņus apsargājušais Tilžas istrebīķeļš Jānis Sarkanābols.³⁴ Pēc uzbrukuma partizāni devās uz kaimiņu pagastu – Baltinavu, lai nogaidītu, kā savā dienasgrāmatā rakstīja viens no uzbrukuma dalībniekiem partizāns Alberts Pūce, “kamēr pa Tilžu beigs smirdēt Zvaigzne”.³⁵

Diemžēl iedzīvotājiem šī “Zvaigznes smirdēšana” nemaz tik uzjautriņoša nešķīta. Tilžā rīkojās vietējais NKVD nodaļas priekšnieks Mihelsons ar savu čekistu komandu. Viņam kā īpaši uzticams izpalīgs kalpoja istrebīķeļu komandieris Pēteris Melnis. Pāris dienu laikā Tilžas pagastā tika arestēti 47 iedzīvotāji. Pirmais upuris bija šķūtniece Borbala Zeļča, kura partizānu uzbrukumā bija palikusi dzīva.³⁶ Pratināšanā viņa tika nosista, jo čekisti acīmredzot uzskatīja, ka tieši Zeļča ir vainīga kā partizānu ziņotāja.

Pēc tam 22. septembrī no arestēto vidus čekisti izlasīja piecus īpaši aizdomīgos cilvēkus un tos nošāva. Nošauto vidū bija Pēteris Rubīns un Kārlis Jaužijs.³⁷ Vēl trīs bojāgājušo personības čekisti savās atskaitēs neuzrāda. Upuru liķus čekisti noslicināja Akuča purvā.

1. oktobrī Pētera Meļņa vadītie istrebīķeļi veica atriebības operāciju, kurā tika slepkavoti legalizējušies partizāni un viņu ģimenes locekļi. Maigučos tika nošauts Jezups Akmentiņš. Savukārt Akmentiņa māti un māsu arestēja un it kā veda uz Tilžu. Taču netālaļajā mežā abas sievietes tika nošautas.³⁸ Spriežot pēc čekas datiem, tajā pašā dienā nošauti arī legalizējušies partizāni Andrejs Akmentiņš un Fridrihs Zeļčs.³⁹

Legalizējušos partizānu nošaušana, lai pēc tam tos uzdotu par nogalinātiem “bandītiem”, bija samērā izplatīta prakse. Taču ne vienmēr čekistiem veicās. Runcenē, jau vedot uz mežu, no nošaušanas izbēga Pēteris Pujāts, kuram atkal nācās atgriezties partizānu grupā.⁴⁰

1945. gada rudenī, datums nav precīzi zināms, čekisti turpat Runcenē nošāva savā mājīnā nelegāli dzīvojošo Aleksi Pugaci. Viņš jau gadu bija slēpies istabā zem gultas ierīkotā pagrīdes bunkurā. Čekisti slēptuvi atrada un turpat mājās sievas acu priekšā gūstekni nošāva.⁴¹ Tieši tāpat pilnīgi bez jebkāda pamatojuma Runcenē nošāva Ādamu Purviņu, kuram vispār nebija nekāda sakara ar partizāniem.⁴² 3. oktobrī Tilžas pagasta Krampiņu galā tika nošauts

“Pituļu” māju iedzīvotājs Celmukalns.⁴³ Savukārt 4. oktobrī Tilžas pagastā tika arestēti divi cilvēki – Antons Žogots no “Vecrubīniem” un Jānis Ernīns no “Vecsaliņām”.⁴⁴ Pēc aresta abi pazuda bez vēsts. Nosisti pratināšanās, nošauti?

Tātad Tilžas pagastā, atriebjoties par partizānu uzbrukumu, sarkanie nogalināja 16 civiliedzīvotājus.

ČEKAS TERORS ŠĶILBĒNU PAGASTĀ

Savukārt Šķilbēnu pagastā ārdījās NKVD nodaļa tās priekšnieka Nikolaja Traščenoka vadībā, tai piepalīdzēja pārsvarā no vietējiem pagasta krieviem savākta istrebīķeļu banda. Kā jau iepriekš minēts, 15. septembrī šī istrebīķeļu banda Traščenoka vadībā Šķilbēnu pagastā nogalināja no darba dienesta dezertējušo zemnieku Tadeušu Bukšu, kurš bija devies mājās, lai palīdzētu sievai un pieciem mazgadīgajiem bērniem tikt galā ar rudens lauku darbiem. Pēc Bukša slepkavības čekisti atskaitēs priekšniecībai viņu uzdeva par “Ciniša” bandītu formējuma bandas” vadoni.⁴⁵

Tikpat ciniski viņi rikojās arī tālāk. Šķilbēnu pagasta Loginu ciemā septembra beigās palīdzēt vecākiem lauku darbos ieradās Malnavas lauksaimniecības tehnikuma audzēknis Vladislavs Logins, kurš 1945. gada sākumā dažus mēnešus bija izvairījies no mobilizācijas Sarkanajā armijā, bet jau 1945. gada vasarā legalizējies un devies mācīties uz Malnavu. 28. septembrī Šķilbēnu pagasta NKVD priekšnieka Traščenoka vadītie čekisti un istrebīķeļi sārīkoja operāciju, kuras laikā Loginu ciemā tika nodedzinātas divas mājas un aizturēts Vladislavs Logins. Viņu aizveda uz Balkanu kalniem un pēc spīdzināšanas nošāva.⁴⁶

Savukārt atskaitēs priekšniecībai Abrenes apriņķa čekisti rakstīja: “28. septembrī 1945. gadā Šķilbēnu pagasta Logino sādžas rajonā apriņķa NKVD daļa veica operāciju vadoņa “CIŅA” bandas likvidācijai. Tās rezultātā nogalināts bandīts LOGINS Vladislavs Antonovičs, 1927. g., segvārds “KRŪMIŅŠ”, kurš bija viens no bandas “CIŅA” vadītājiem.”⁴⁷ Tātad nošauto Malnavas skolnieku čekisti atskaitēs uzdeva par “bandas” vadoni.

2. oktobrī Šķilbēnu pagasta Bēliņu ciemā kartupeļu ņemšanas talkas laikā istrebīķeļi Traščenoka vadībā arestēja legalizējušos par-

tizānu Aloizu Loginu un kritušā partizāna Jēzupa Slišāna (“Sudrabiņa”) māsu Barbalu Slišāni. Abus turpat netālu no Bēliņiem ievada mežā un pēc spīdzināšanas nošāva.⁴⁸

Pēc šīs slepkavības sastādītajā atskaitē priekšniecībai čekisti pārspēja paši sevi. LPSR vadība saņēma šādu ziņojumu: “Šķilbēnu pagasta Bēliņu sādžas rajonā ar istrebiķeļu bataljona kaujinieku piedalīšanos tika veikta operācija, kuras rezultātā tika nogalināti divi “CIŅA” bandas bandīti: SLIŠANS Barbons Staņislavovičs ar segvārdu “MIRZA” no Šķilbēnu pagasta Bēliņiem un LOGINS Aloizs Donatovičs, 1918. g., ar segvārdu “ŽOGOTS” no Šķilbēnu pagasta Gabačevo sādžas, bijušais policists.”⁴⁹ Tātad nogalinātā meitene Barbala Slišāne atskaitē tika uzrādīta kā nogalināts “bandīts” Barbons Slišāns. Šķiet, ka, rakstot šo atskaiti, čekisti par saviem upuriem ir vienkārši nīrgājušies.

Taču Traščenoka vadītās čekistu bandas upuru bija daudz vairāk. Diemžēl šobrīd informāciju par tiem iegūt kļūst arvien grūtāk, jo vecākā paaudze aiziet mūžībā, tā arī nespējot pārvarēt bailes un sākt runāt. Vēl ir zināms, ka apmēram septembra vidū tika apcietināts bijušais Šķilbēnu pagasta valdes darbinieks Bārtuļš Šakins, kuru pēc tam it kā bēgšanas mēģinājuma laikā nošāva.⁵⁰ Savukārt oktobrī vai novembrī Traščenoks Rekavā NKVD ēkas pagalmā pašrocīgi nošāva arestēto Sarkanās armijas dezertieri Bronislavu Vancānu. Apkārtējo māju iedzīvotāji vēl dzirdējuši, kā Vancāns lūdzies, lai viņu atstāj dzīvu.⁵¹

Bez slepkavošanas Traščenoka čekisti un istrebiķeļi arī izlaupīja un nodedzināja vairākas arestēto iedzīvotāju mājas. 13. oktobrī tika arestēta Kozlovas iedzīvotāja Helēna Logina. Viņas meita Bronislava Logina 1990. gadā rehabilitācijas lūgumā rakstīja: “Pēc mātes aizvešanas mūsu mājas tika nodedzinātas, kaimiņi stāstīja, ka to esot izdarījis milicijas priekšnieks Treščenko. Visu, kas mājās esot bijis labāks, paņēmis sev. Aizvedis arī mūsu zirgu un govī. Es un brālis pēc mātes aizvešanas slēpāmies mežā.”⁵² Cik bija šādu gadījumu, šobrīd vairs noskaidrot nav iespējams.

18. oktobrī Šķilbēnu pagasta Dukaļevā aiz Agates Loginas mājām bunkurā Rikas upītes krastā čekistiem izdevās sagūstīt divus partizānus – viņas dēlu Henrihu Loginu un vācieti Eduardu Steidlu-Šteigeru. Sagūstīto vācieti kā vērtīgāko gūstekni nosūtīja

tālāk uz Viļaku, bet ar Loginu izrēķinājās turpat Egļevas ciema padomes mājā. Pēc spīdzināšanas viņu ar salauztām rokām un kājām izmeta ciema padomes mājas ābeļdārzā nomirt. Apkārtējie iedzīvotāji pusi nakts klausījušies upura vaidos. Otrā dienā čekistu operācija turpinājās. Vēlreiz ieradušies Dukaļevā, čekisti nošāva mirušā partizāna māti Agati Loginu un nodedzināja viņas māju.⁵³

Šķilbēnos par šā sarkanā terora viņa upuriem mēneša laikā bija kļuvuši vismaz astoņi iedzīvotāji, kā arī tika nodedzinātas vismaz četras mājas.

ČEKAS TERORS VIĻAKĀ, BALVOS UN APKĀRTĒJOS PAGASTOS

Viļakā atradās Abrenes apriņķa NKVD nodaļas vadība. Priekšnieks bija jau pieminētais no Kaukāza iebraukušais speciālists kapteinis Pjotrs Pipo. Viļakā līdz ar to nonāca pagastos arestētie cilvēki, kuriem šeit veica pirmās nopratināšanas, lai izsistu turpmākajam operatīvajam darbam nepieciešamo informāciju. Tādēļ tika lietotas visbrutālākās nopratināšanas metodes. Šajā jomā viens no galvenajiem speciālistiem bija čekists Pliners, kura oficiālais amats skaitījās tulks, bet faktiskais – spīdzinātājs.

Ir vairākas liecības par to, ka Viļakas čekisti pat bija uzkonstruējuši spīdzināšanas ierīci, kuru bijušie ieslodzītie atceras kā elektrisko krēslu. Upuris tika piesiets pie krēsla un pēc tam spīdzināts ar elektrību. Šādā veidā tika spīdzināta baltinaviete Magdalēna Jurāne, kuras vīrs leģionārs kara laikā bija nonācis Rietumos, bet čekisti uzskatīja, ka viņš slēpjas vietējā mežā.⁵⁴ Tāpat ir liecības, ka līdzīgā veidā uz elektriskā krēsla, čekistiem pārceņšoties, ir gājis bojā legalizējies partizāns Staņislavs Lapšāns.⁵⁵

Par izrēķināšanos ar gūstekņiem liecina arī šāds ieraksts kartotēkā: “Začs Staņislavs Antona d. (1912) – dzimis Balvu pag. Lāču gabalu sādžā. Slavinska bandas dalībnieks. Ievainots un aizturēts operācijas laikā 30.09.45. Rugāju pag. Bukšānu rajonā. Nogalināts operācijas laikā 04.10.45.”⁵⁶

Notikumi risinājušies šādi: 30. septembrī partizāni Bronislavs Garais kopā ar Staņislavu Začu iegājuši Rugāju pagasta Bukšānos kādās mājās dzert alu, kur abi aplenkti. Apšaudē Garais tika noga-

lināts uz vietas, bet ievainotais Začs centies paslēpties, ielecot akā. Taču pēc zemē notecējušajām asinīm viņš tika izsekots, atrasts un sagūstīts. Šajā sadursmē bojā gāja partizāna Garā māsa Lidija Garā. Visticamāk, ka viņa nogalināta apzināti, jo vēlāk atskaitēs čekisti viņu pieskaitīja pie nogalinātajiem “bandītiem”. Taču arī sagūstītajam Začam ilgi dzīvot vairs nebija atlicis. 4. oktobrī viņš tika vests uz mežu, lai uzrādītu pārējo bandītu atrašanās vietas, taču gūsteknis vai nu tās nezināja, vai arī atteicās uzrādīt. Rezultātā čekisti viņa galvu triekuši pret koku tik stipri, ka sadragājuši galvaskausu. Smadzenes pašķīdušas no galvas laukā. Nelaimīgais gūsteknis turpat arī nomiris.⁵⁷

Balvu pagastā pilsētas tuvumā slēpās divi neapbruņoti vietējie vīri, kuri bija izvairījušies no mobilizācijas, – Henrihs Pošeika (1923) un Ādolfs Bušs. Abi klusi dzīvoja un pateicībā par atbalstu palīdzēja vietējiem iedzīvotājiem dažādos darbos. 1945. gada 11. oktobrī abi Pošeikas mājās “Ērgļos” Pērkones ezera krastā laboja pagrabu, kad mājā iebruka Balvu čekisti un istrebīķeļi. Bušs un Pošeika tika saķerti, ievesti turpat pagrabā un nopratināti. Pēc tam pa vienam izveda laukā un nošāva. Šāvēji bija Balvu čekisti Trupins un Kirjanovs. Pēc tam visas “Ērgļu” māju ēkas nodedzināja, bet nošautos aizveda uz Balvu tirgus laukumu, kur viņu liķus uz vairākām dienām atstāja iedzīvotāju iebiedēšanai. Savukārt Rīgā NKVD priekšniecība saņēma ziņojumu, ka Balvu pagastā iznīcināta Pošeiko banda. Vēlāk viens no šāvējiem – čekists Kirjanovs Balvos dzērumā noslika kanalizācijas akā.⁵⁸

Naktī uz 15. oktobri Viļakas sarkanie sarīkoja brutālu izrēķināšanos ar Viļakas pagasta Lugu ciema partizānu grupas komandiera Ernesta Nāgeļa (“Lejnieka”) ģimeni. Ielauzušies viņa tēva mājās, uzbrucēji nošāva komandiera māsas Minnu un Karlīnu Nāgeles un mājas nodedzināja.⁵⁹ Iespējams, čekistiem bija kāda informācija, ka mājās varētu atrasties pats partizānu grupas komandieris, taču, kad partizāns netika atrasts, izrēķinājās ar viņa tuviniekiem.⁶⁰

Par to, ka izrēķināšanās ar partizānu tuviniekiem tolaik bija ierasta čekas rīcība, liecina arī novadpētnieka Zigfrīda Berķa atmiņas. Viņš bija liecinieks tam, kā Balvu čekisti izrēķinājās ar kaujā nogalināto partizānu Batraku vecākiem. Notikums risinājies Balvu pagasta Lemešavas tuvumā. Berķis atceras:

“Es biju puisēlis četrpadsmit gadu [...] 1945. gada rudenī es ganu aitas un govus man tur bija. Netālu bija mežs. Tur iebrauca ļetučka [kravas automašīna, kurai kravas kastes vietā uzstādīts slēgts metāla dzīvojamais vagoniņš. – Z. T.]. Tālu no manis nebija. Varbūt kādu puskilometru. Iebrauca mežā. Tad sekoja šāvieni un karavīri ķēdē skrien no meža laukā. Daudz to karavīru nebija. Kādi astoņi.

Kad karavīri aizbrauca, es gribu paskatīties, kas tur noticis. Pieeju tai vietai klāt. Tur guļ vecenīte un vecītis. Nošauti. Tādā vecā kara laika vācu tranšējā. Es uzreiz aizskrēju uz mājām un atvedu savu tēvu. Stāstīju par šaušanu. Bija mans tēvs un vēl viens kaimiņš. Viņi liķus apskatīja, un izrādījās, ka viņiem pat pases bija klāt. Tie bija Batraki. Partizānu vecāki. Mēs viņus apglabājām.”⁶¹

Cik bija šādas apzinātas slepkavības, cik cilvēki tika nosisti pratināšanās gan uz vietām pagastos, gan apriņķa centrā Viļakā? Šobrīd kļūst arvien grūtāk noskaidrot, jo vecākā paaudze, kura to pieredzēja, aiz bailēm klusēja un tagad aiziet mūžībā. Paliek vienīgi dokumentos atrodamas neskaidrības, piemēram, šāds kartotēkas ieraksts no Viļakas pagasta: “Vīksniņš Jānis Sprīča d. (1903) – dzīvoja Abrenes apr. Vecumu s. Slišana bandas dalībnieks. Sagūstīja izlūkošanas–meklēšanas grupa 01.10.45. pie Vecumu stacijas. Nogalināts bēgot 02.10.45.”⁶² Visticamāk, cilvēks pratināšanā tika vienkārši nosists. Turklāt jāpiebilst, ka šāda persona partizānos nekad nav darbojusies, kas nozīmē, ka čekisti “uz vietām” atkal kārtējo reizi ir nodarbojušies ar melošanu augstākajai priekšniecībai par sasniegumiem “bandītisma” apkarošanā. Viļakas čekā spīdzināšanas rezultātā tika nosists arī baltinavietis Francis Dauksts, kura divi dēli bija partizāni.⁶³

Tolaik 1945. gada nogalē un 1946. gada sākumā, kad partizānu kustība bija īpaši spēcīga un čekisti bez karaspēka atbalsta ārpus apdzīvotām vietām rādīties baidījās, pratināšanās Viļakas čekā nogalināto cilvēku liķi tika rakti turpat Viļakas pilsētas teritorijā. Viena no šādām vietām bija pilsētiņas nomalē pie Pils un Parka ielas krustojuma esošā ar nelielām priedītēm apaugušā pakalnā, kur vēlāk padomju laikā ierīkoja benzintanku. Netālu nelielā mājīnā dzīvoja vietējo igauņu Keivu ģimene. Vanda Baklagina atceras, kā istrebīķeļi nākuši pie viņas mātes un regulāri prasījuši lāpstu, ar ko liķus aprakt, jo pašiem pat tāda nav bijusi:

“Te jau viņi regulāri tās lāpstas ņēma un ar asinīm atnesa atpakaļ. Viņi vienmēr nāca pēc tām lāpstām vēlu vakaros. Es jau viņiem nerādījos, ar tiem mana mamma runāja. Viņa tad vēlāk gāja skatīties, kur atkal rakts. Parasti tur kalniņā. Kad viss palika kluss, viņa paņēma lukturi un gāja skatīties. Es spilgti atceros vienu tādu gadījumu, kad viņa stāstīja un raudāja, kad bija ar gaišiem matiem un zilām acīm skaists vīrietis tikai tā drusku aizrakts ciet. Tad vēl viņa gāja un viņam klāja virsū drēbi un uzraka smilti, lai suņi neizvazā un neaiznes. Es jau nezinu, cik viņa tur viena varēja viņu dziļi ierakt. Tādu bija ne viens vien gadījums.

Tos cilvēkus pratināšanās nosita čekā tepat Viļākā. Tur krievu virsnieki strādāja, bet sitēji bija paši vietējie. Tie, kas bija nostājušies krievu pusē, tie jau zināja, kuri ir pretim un kurus vajag likvidēt. Tie, kuri tos liķus raka, arī bija vietējie. Tādi puišēļi salasīti. Istrebki saucās. Tie vienmēr nāca vēlu vakarā pa tumsu. Tad bija tā darīšana. Ņēma divas lāpstas. Pirmās pazuda. Tad mamma nokliecda, lai lāpstas atnes atpakaļ. Tad nesa tās asiņainās un smilšainās lāpstas atpakaļ. Vot tā bija.”⁶⁴

Tādējādi Abrenes apriņķa čekisti ar īsteni komunistisku degsmi bija ķērušies pie savas tiešās priekšniecības – PSRS NKGB *narkoma* vietnieka Kobulova, LPSR NKGB *narkoma* Novika un LPSR NKVD *narkoma* Eglīša kopīgās pavēles pildīšanas un laikā no 1945. gada septembra vidus līdz oktobra vidum nošāva vismaz 60 ne pie kā nevainīgus iedzīvotājus, uzdodot viņus par “bandītiem”. Pēc smagā darba čekisti ar tīru sirdsapziņu un labi padarīta darba apziņu gaidīja no priekšniecības uzslavas, prēmijas un paaugstinājumus.

KOMUNISTISKĀ PARTIJA IEJAUCAS ČEKAS DARBĀ. ĪPAŠI UZCĪTĪGO ČEKISTU ARESTI

Taču politiskā priekšniecība – komunistiskās partijas vadība par notiekošo nemaz nebija sajūsmā, jo ļoti labi apzinājās, ka šāds terors vairo pretpadomju noskaņojumu. LK(b)P CK pacietības mērs bija pilns, un 20. oktobrī CK 1. sekretārs Jānis Kalnbērziņš nosūtīja pilnīgi slepenu vēstuli visiem apriņķu, pilsētu un rajonu partijas komiteju pirmajiem sekretāriem “par steidzamu un stingru pasākumu veikšanu cīņā ar sociālistiskās likumības pārkāpējiem”.

Šajā sešas lapas garajā LK(b)P CK 1. sekretāra vēstulē minētie fakti un izdarītie secinājumi bija tik atklāti un tieši, ka pat pats J. Kalnbērziņš baidījās no to nonākšanas plašāka cilvēku loka rīcībā. Tāpēc vēstulei bija dots statuss “Pilnīgi slepeni”. Vēstule bija pavairota 42 eksemplāros. Ar vēstules saturu drīkstēja iepazīties ļoti ierobežots cilvēku skaits – tikai komunistiskās partijas apriņķu un pilsētu komiteju vadība, apriņķu un pilsētu izpildkomiteju priekšsēdētāji un viņu vietnieki, apriņķu NKVD un NKGB nodaļu priekšnieki, kara komisariātu priekšnieki un pastāvīgās dislokācijas vietās izvietoto Sarkanās armijas daļu komandieri. Pēc iepazīšanās ar vēstules saturu tā 10 dienu laikā bija jānogādā atpakaļ LK(b)P CK Sevišķajā sektorā, kur atstāja tikai vienu eksemplāru, bet pārējos iznīcināja.

Vēstulē tika konstatēts, ka LK(b)P CK kopā ar LPSR *Sovnar-komu* vēl 1945. gada 26. aprīlī ir pieņēmusi īpašu lēmumu par “sociālistiskās likumības rupju pārkāpumu faktiem republikā”. Taču šis lēmums netiek pildīts. Visos apriņķos ir konstatējami nelikumīgi aresti, kratīšanas, sišanas un slepkavības. Vēstulē minēti konkrēti pārkāpumi no daudziem Latvijas pagastiem un pilsētām.

Tāpēc, “piešķirot nopietnu politisku nozīmi jautājumam par cīņu pret sociālistiskās likumības pārkāpējiem”, LK(b)P CK neka vējoties pieprasīja “veikt pašus stingrākos pasākumus padomju likumības pārkāpumu izbeigšanai, atmaskot padomju likumības pārkāpējus kā tādus, kas darbojas ienaidnieku labā, lai diskreditētu padomju varu tautas acīs, atcelt viņus no darba, izslēgt no partijas un nodot tiesai neatkarīgi no ieņemamā amata”.

Tā nu visgodprātīgākie un centīgākie čekisti pēkšņi bija nokļuvuši neapskaužamā situācijā, jo no viņiem tika prasītas nesavienojamas lietas – no vienas puses, viņu priekšniecība bija pieprasījusi “nesaudzīgu cīņu pret padomju varas ienaidniekiem”, bet, no otras puses, komunistiskā partija pieprasīja “sociālistiskās likumības ievērošanu”.

Šoreiz uzvarēja komunistiskās partijas viedoklis. 23. oktobrī Abrenes apriņķī tika arestēti vairāki augsti stāvoši čekas virsnieki: apriņķa NKVD nodaļas priekšnieks kapteinis Pjotrs Pipo, Baltinavas NKVD nodaļas priekšnieks kapteinis Ivans Minosjans un Baltinavas nodaļas darbinieki jaunākais leitnants Anatolijs Fomičevs

un Aleksandrs Mihelsons. Nedaudz vēlāk, 16. novembrī, arestēja arī pārējos Baltinavas čekistus – leitnantu Juriju Judajevu, jaunāko leitnantu Nikolaju Koševarovu un Pāvelu Mihailovu. 1946. gada 28. janvārī NKVD Kara tribunāls viņiem piesprieda dažādus soda mērus: no 10+5 gadiem līdz 6+3 gadiem – attiecīgi ieslodzījumā un tiesību zaudēšanu.⁶⁵

Tādējādi Viļakas apriņķī gandrīz vienlaikus bija arestēti septiņi čekas darbinieki, kas, šķiet, ir ļoti liels skaits. Taču, no otras puses, tie jau nebūt nebija vienīgie čekas slepkavas un sadisti, bet gan varbūt nedaudz pārcentīgāki kā pārējie. Turpat blakus Šķilbēnu pagastā netika sodīts un turpināja darboties brutālais sadists Nikolajs Traščenoks, bet Tilžā – Nikolajs Beleborodovs un Pēteris Melnis, kā arī Viļakā tulks un spīdzinātājs Pliners un daudzi citi sīkāk ierindas čekisti. Nekādu citu īpaši veiksmīgāku metožu par brutalitāti un sadismu cīņā pret bruņoto pretošanās kustību un tās atbalstītājiem čekistiem nemaz nebija.

SAĪSINĀJUMI

- KGB – *Komitet gosudarstvennoi bezopasnosti* – Valsts drošības komiteja, VDK
 LK(b)P CK – Latvijas Komunistiskās (boļševiku) partijas Centrālā komiteja
 LPSR – Latvijas Padomju Sociālistiskā Republika
 NKGB – *Narodnyi komisariat gosudarstvennoi bezopasnosti* – Valsts drošības tautas komisariāts, VDTK
 NKVD – *Narodnyi komisariat vnutrennikh del* – Iekšlietu tautas komisariāts, IetK
 OBHSS – *Otdel po bor'be c khishcheniami sotsialisticheskoj sobstvennosti* – Sociālistiskā īpašuma izlaupīšanas apkarošanas nodaļa
 PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

ATSAUCES

- ¹ Francis Dukovskis (1993). Uzticīgi tautai un Tēvzemei. No: *Uz ežiņas galvu liku*, 1. grāmata. Rīga: Daugava, 90.–100. lpp.; Pēteris Keišs (2004). *Kur ilgu dzērve brien...: Baltinaviešu piemiņai*. 2. papildinātais izdevums. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība; Pēteris Keišs (2006). *...te maldu putni kliedz: Baltinaviešu piemiņai*. Rēzekne: Latgales Kultūras centra izdevniecība; Valerjans Rundzāns (1995). *Mani Ūlasi vēl dzīvo...* Balvi: Nacionālo Daugavas vanagu Balvu nodaļas izdevums; Inese Dreimane (2006). *Nacionālie partizāni Ziemeļlatgales iedzīvotāju atmiņās*. No: Rudīte Viksne

- (sast.). *Nacionālā pretošanās komunistiskajiem režīmiem Austrumeiropā pēc Otrā pasaules kara*. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 17. sēj.). Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 178.–190. lpp.; Novadpētnieka Z. Berķa savāktā informācija autora arhīvā.
- ² L. Supes atmiņas, pierakstītas 2003. gada jūlijā. Autora arhīvs.
- ³ *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs* (turpmāk: LVA), 1825–2, Kartotēka. Sadaļa “Partizānu rādītājs”.
- ⁴ Heinrihs Strods (1996). *Latvijas nacionālo partizānu karš 1944–1956*. Rīga: Preses nams, 285. lpp.
- ⁵ LVA, 1822–1–244 (LPSR IeTK direktīvas), 40. lp.
- ⁶ Turpat, 41. lp.
- ⁷ Turpat.
- ⁸ Saimons Sebags Montefjore (2004). *Staļins: Sarkanā cara galms*. Rīga: Atēna, 304. lpp.
- ⁹ LVA, 1822–1–244 (LPSR IeTK direktīvas), 40. lp.
- ¹⁰ Turpat, 41. lp.
- ¹¹ *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2004: Cīņa par Baltiju* (2005). Rīga: Latvijas 50 gadu okupācijas muzeja fonds, 225. lpp.
- ¹² Keišs. *Kur ilgu dzērve brien...*, 185. lpp.
- ¹³ LVA, 1825–2, Kartotēka. Sadaļa “Partizānu rādītājs”; Keišs. *Kur ilgu dzērve brien...*, 185.–190. lpp.
- ¹⁴ Keišs. *Kur ilgu dzērve brien...*, 185.–186. lpp.
- ¹⁵ *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2004*, 225. lpp.
- ¹⁶ Keišs. *Kur ilgu dzērve brien...*, 190. lpp.
- ¹⁷ Turpat, 188. lpp.
- ¹⁸ Turpat.
- ¹⁹ LVA, 270–1c–126 (LPSR NKVD informatīvie ziņojumi...), 43. lp.; *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2004*, 225. lpp.
- ²⁰ LVA, 270–1c–125 (LPSR NKVD informatīvie ziņojumi par bandītisma izpaušmēm LPSR teritorijā un specziņojumi par negadījumiem un noziegumiem 30.04.1945.–22.09.1945.), 219. lp.; *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2004*, 225. lpp.
- ²¹ LVA, 270–1c–126 (LPSR NKVD informatīvie ziņojumi...), 39. lp.; *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2004*, 225. lpp.; LVA, 1825–2, Kartotēka. Sadaļa “Partizānu rādītājs”.
- ²² LVA, 270–1c–126 (LPSR NKVD informatīvie ziņojumi...), 41. lp.; *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2004*, 225. lpp.; LVA, 1825–2, Kartotēka. Sadaļa “Partizānu rādītājs”.
- ²³ LVA, 270–1c–126 (LPSR NKVD informatīvie ziņojumi...), 41. lp.; *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2004*, 225. lpp.; LVA, 1825–2, Kartotēka. Sadaļa “Partizānu rādītājs”.
- ²⁴ LVA, 270–1c–126 (LPSR NKVD informatīvie ziņojumi...), 51. lp.
- ²⁵ Turpat, 79.–80. lp.
- ²⁶ Turpat, 97. lp.

- ²⁷ *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2004*, 225. lpp.
- ²⁸ LVA, 270–1c–126 (LPSR NKVD informatīvie ziņojumi...), 106. lp.
- ²⁹ Baltinavas Romas katoļu baznīcas Miršanas reģistrs, iesākts 10.V.45. Glabājas Baltinavas Romas katoļu baznīcas draudzes mājā.
- ³⁰ Keišs. *Kur ilgu dzērve brien...*, 182.–183. lpp.
- ³¹ Turpat, 183. lpp.
- ³² Turpat.
- ³³ Turpat, 184. lpp.
- ³⁴ LVA, 1825–2, Kartotēka. Sadaļa “No partizāniem cietušie”.
- ³⁵ Partizāna Alberta Pūces dienasgrāmata, 7. burtņīca. Oriģināls atrodas autora arhīvā.
- ³⁶ Fond “Istoricheskaia pamiat”. Zhertvy natsionalisticheskogo terrora v zpadnykh regionakh SSSR. Poisk po naselennomu punktu – teritoriiia Tiltzhenskoj volosti, hutor Aisani. Pieejams: <http://lists.historyfoundation.ru/search.php?mode=location®ion=4&obl=15&district=47&place=%F2%E5%F0%F0%E8%F2%EE%F0%E8%FF+%D2%FB%EB%E6%E5%ED%F1%EA%EE%E9+%E2%EE%EB%EE%F1%F2%E8> (skatīts 16.12.2016.).
- ³⁷ LVA, 270–1c–126 (LPSR NKVD informatīvie ziņojumi...), 46. lp.
- ³⁸ Z. Berķa savāktā informācija autora arhīvā.
- ³⁹ LVA, 270–1c–126 (LPSR NKVD informatīvie ziņojumi...), 77.–78. lp.
- ⁴⁰ A. Zeļča atmiņas, pierakstītas 2007. gadā. Autora arhīvs.
- ⁴¹ Jānis Barkovskis (2002). *Zaļo cietokšņu varoņu piemiņai*. Balvi, 69. lpp.
- ⁴² A. Zeļča atmiņas, pierakstītas 2007. gadā. Autora arhīvs
- ⁴³ LVA, 270–1c–126 (LPSR NKVD informatīvie ziņojumi...), 83. lp.
- ⁴⁴ Turpat, 95. lp.
- ⁴⁵ LVA, 1825–2, Kartotēka. Sadaļa “Partizānu rādītājs”.
- ⁴⁶ Donats Greizis (2001). *Karš, par kuru klusēja: Vēsturisks stāstījums*. Rīga: Solvita, 267. lpp.
- ⁴⁷ LVA, 270–1c–126 (LPSR NKVD informatīvie ziņojumi...), 75. lp.
- ⁴⁸ Z. Berķa savāktā informācija autora arhīvā.
- ⁴⁹ LVA, 270–1c–126 (LPSR NKVD informatīvie ziņojumi...), 79.–80. lp.
- ⁵⁰ L. Supes atmiņas, pierakstītas 2003. gada jūlijā. Autora arhīvs.
- ⁵¹ Greizis. *Karš, par kuru klusēja*, 267. lpp.
- ⁵² LVA, 1986–1–Roginska Franča lieta Nr. 16998, 229. lp.
- ⁵³ LVA, 1825–2, Kartotēka. Sadaļa “Partizānu rādītājs”; Z. Berķa savāktā informācija autora arhīvā.
- ⁵⁴ Keišs. *Kur ilgu dzērve brien...*, 161.–162. lpp.
- ⁵⁵ Z. Berķa savāktā informācija autora arhīvā.
- ⁵⁶ LVA, 1825–2, Kartotēka. Sadaļa “Partizānu rādītājs”.
- ⁵⁷ LVA, 1825–2, Kartotēka. Sadaļa “Partizānu rādītājs”; Z. Berķa savāktā informācija autora arhīvā.
- ⁵⁸ Turpat.
- ⁵⁹ LVA, 1825–2, Kartotēka. Sadaļa “Partizānu rādītājs”.
- ⁶⁰ L. Augustānes atmiņas. Pierakstītas 2002. gadā. Autora arhīvs.

- ⁶¹ Z. Berķa atmiņas. Pierakstītas 2011. gadā. Autora arhīvs.
⁶² LVA, 1825–2, Kartotēka. Sadaļa “Partizānu rādītājs”.
⁶³ Keišs. *...te maldu putni klie dz*, 91. lpp.
⁶⁴ V. Kolotiļinas atmiņas. Pierakstītas 2012. gadā. Autora arhīvs.
⁶⁵ *Latvijas Okupācijas muzeja gadagrāmata 2004*, 226. lpp.

MURDERS OF CIVILIANS IN ABRENE DISTRICT PERFORMED BY SOVIET SECURITY SERVICES, IN SEPTEMBER AND OCTOBER 1945

Zigmārs Turčinskis

Mg. hist., historian, researcher, Department of 20th Century Research, Institute of the History of Latvia, University of Latvia.

Research interests: armed resistance to the Soviet occupation, 1944–1956. Currently working on the book *Struggles of National Partisans in Northern Latgale, 1944–1956*.

In the autumn of 1945, in the territory of Latvia repressions of the occupation regime were intensified focusing on murdering and terrorising civilians. The administration of the People's Commissariat for Internal Affairs (NKVD) in Moscow had demanded “ruthless struggle against the enemies of the Soviet power”. People were murdered based on the least suspicion. Reports by chekists on the numbers of “bandits” killed on a daily basis streamed from NKVD units of civil parishes to district departments and further on to Riga.

Key words: Soviet occupation, repressions, terror, resistance movement, national partisans.

Summary

In the autumn of 1945, in the territory of Latvia repressions of the occupation regime were intensified focusing on murdering and terrorising civilians. The reason for this outburst of brutality was the reprimand received by the Latvian SSR NKVD and NKGB from the Moscow administration. Occupants had made efforts to extinguish the resistance movement throughout the summer of 1945, making use of the regular army units that swept the Latvian forests systematically in the course of several months. However, until August they had still failed to reach any noteworthy success.

Therefore, in order to clarify the reasons for the unsatisfactory results in the struggle against “bandits”, Lieutenant-General Leontiev, head of the USSR NKVD GUBB (Main Directorate for the Struggle Against Banditry) arrived in Riga in mid-August. He concluded that officials of NKVD had relied merely on army’s support and had not performed operative actions in order to find and extinguish the national partisan units. As a result, the sweeping of forests realised by the troops had failed. Such unpromising conclusions having been made, Riga saw the arrival, at the end of August, of a yet higher Cheka official, Colonel-General Bogdan Kobulov, first deputy of Vsevolod Merkulov, People’s Commissar of the USSR NKVD. Both Cheka officials of the Latvian SSR, head of NKVD Augusts Eglītis and head of NKGB Alfons Noviks, were heavily scolded. After that, Kobulov together with both of them elaborated a new strategy for struggle against “nationalist underground and its armed gangs”. Their jointly signed “Order on the Latvian SSR NKVD and NKGB for the year 1945, No. 00113/0016” was dated from 1 September 1945. In accordance with this order the territory of Latvia was divided into three NKVD – NKGB operative sectors. Similarly, Lithuania had been divided into 10 such sectors. Each sector was attached two regiments of NKVD Internal Troops. The Cheka staff was demanded to realise “ruthless struggle against the enemies of the Soviet power”.

Starting from early September until the second half of October, a wave of brutal murders rolled over Latvia. People were murdered based on the least suspicion. Chekists shot both the deserters from the Red Army who had arrived to become legal, and also their family members. Even people whose documents were not in good order, were shot. All of them were declared as “bandits”. Reports by chekists on the numbers of “bandits” killed on a daily basis streamed from NKVD units of civil parishes to district departments and further on to Riga.

This article focuses on murders performed by Cheka in a definite administrative territory of Latvia – Abrene (after 12 October 1945 re-named as Viļaka) District. The main directions of repressions in each civil parish are analysed and the main actors and their supporters are mentioned. Also, as far as possible, their victims have been listed including the circumstances of their death within this time period, in September and October. In total, at that time chekists murdered at least 60 persons in Abrene (Viļaka) District. The most active were the officials of NKVD unit of Baltinava civil parish of Abrene District who shot even 27 persons.

The brutality of the Cheka shocked even the leadership of the Communist Party (CP) in whose favour the actions were performed. On 20 October 1945, Jānis Kalnbērziņš, the First Secretary of the Central Committee of the Latvian Communist (Bolshevik) Party, sent a highly secret letter to all leaders of CP district and town committees, to chairmen and deputy chairmen of executive committees of districts and towns, to heads of district NKVD and NKGB departments, to heads of military commissariats and commanders of Red Army units stationed in places of permanent dislocation. In this letter murders performed by NKVD and NKGB were called “gross violations of socialist lawfulness in the Republic”. After brief disagreements, in November 1945, the viewpoint of the Communist Party won, and arrests of the most zealous district-level Cheka’s workers of the NKVD and NKGB were made in Latvia. In Abrene (Viļaka) District seven NKVD and NKGB officers were arrested, including all operative staff members of Baltinava civil parish. This time they were granted prison sentences instead of orders. In a totalitarian system, there is less than one step between the award and punishment.

NACIONĀLKOMUNISMS LATVIJĀ (20. GADSIMTA 50. GADI) – DAŽAS PĒTNIECĪBAS PROBLĒMAS*

Daina Bleiere

Dr. hist., Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta vadošā pētniece, Rīgas Stradiņa universitātes Politikas zinātnes katedras asociētā profesore.

Pētnieciskās intereses: Latvijas 20. gadsimta vēsture, padomju režīma ietekme uz Latvijas sabiedrību.

Raksta mērķis ir identificēt problēmas, kas ir būtiskas, bet vienlaikus diskutējamas un nepietiekami izpētītas jautājumā par nacionālkomunistu darbību Latvijā, balstoties uz arhīvu materiālu, atmiņu un jaunākās Latvijas un ārzemju vēstures literatūras kritisku analīzi. Neskatoties uz visai plašo jautājuma historiogrāfiju, joprojām ir vairākas diskutējamas problēmas: centra un perifērijas attiecības PSRS, kuru kontekstā izveidojās nacionālkomunisma problēma Latvijā; vai nacionālkomunisti bija noteikta frakcija LKP; kāda bija Eduarda Berklava loma; vai pastāvēja noteikta nacionālkomunistu ekonomiskā programma?

Atslēgas vārdi: nacionālkomunisms, autonomisms, lokālisms.

IEVADS

Latvijas padomju politiskās elites darbību 20. gadsimta 50. gadu otrajā pusē vēstures literatūrā dēvē par nacionālkomunismu. Šis termins nav precīzs, jo parasti ar to apzīmē komunistiskās iekārtas “nacionālos”, no Padomju Savienības atšķirīgos variantus, kas 50.–80. gados pastāvēja tādās formāli neatkarīgās valstīs kā Dienvidslāvija, Polija, Rumānija u.c. Padomju Savienības republikās nebija iespējams radīt kaut kādas savas komunisma versijas, savu ceļu uz komunismu, šeit runa bija par republikas īpatnību respektēšanu un par tās vadības lielāku autonomiju un tiesībām, respektīvi,

* Raksts izstrādāts pētniecības programmas “Latvijas teritorija kā dažādu kultūrtelpu, reliģiju, politisko, sociālo un ekonomisko interešu saskarsmes zona no aizvēstures līdz mūsdienām” ietvaros.

precīzāk būtu runāt par autonomismu¹ vai lokālismu (krieviski – *mestnichestvo*). Daži autori tomēr uzskata, ka Baltijas republikās notikušie procesi bija kaut kas vairāk nekā vietējo interešu aizstāvēšana, t.i., lokālisms, ka tas bija “mazs solītis nacionālkomunisma virzienā”² tieši tādēļ, ka republiku vadība pievērsa lielāku uzmanību pamatnācijas interešu aizsardzībai. Saistību starp lokālismu un nacionālismu ļoti precīzi ir definējuši Marks Beisingers (*Beisinger*) un Ļubomirs Haida (*Hajda*). Viņu skatījumā nacionālisms ir nacionāla kustība, bet lokālisms – administratīva, birokrātiska tendence pārdalīt resursus par labu savai administratīvajai vienībai. Taču “nacionālisms krustojas ar lokālismu, kad administratīvās vienības intereses sāk identificēt ar tajā dzīvojošas noteiktas nacionālas grupas interesēm. Padomju [Savienības] gadījumā federālā administratīvā struktūra un nacionālo grupu koncentrācija savās administratīvajās vienībās noveda pie tā, ka resursu pārdales krīzes neizbēgami noveda pie nacionālām krīzēm.”³ Tieši šis resursu pārdales moments atšķir nacionālkomunismu formāli neatkarīgajās Austrumeiropas valstīs no PSRS republikām. Tomēr, lai arī neprecīzs, termins “nacionālkomunisms” jau kopš 50. gadu otrās puses ir iesakņojies vēstures literatūrā, aplūkojot padomju republiku reakciju uz Ņikitas Hruščova centieniem sabalansēt centralizāciju ar vietējām interesēm 50. gadu otrajā pusē un 60. gadu sākumā, tajā skaitā arī Latvijā.

Tieši šis “centra” un “perifērijas” attiecību aspekts ir piesaistījis un piesaista latviešu nacionālkomunismam daudzu ārzemju pētnieku uzmanību. Būtībā nacionālkomunisms ir viens no nedaudziem Latvijas padomju perioda vēstures jautājumiem, kas ir izpelnījies pastāvīgu un nezūdošu ārzemju pētnieku uzmanību.⁴ Nenoliedzami, tas piesaista uzmanību arī Latvijā, kur par šo jautājumu ir ļoti daudz kā populāru, tā arī akadēmisku publikāciju.⁵ Tomēr Latvijas (un Baltijas kopumā) vēstures kontekstā izvirzās jautājums: kā mēs varam okupācijas diskursa ietvaros vērtēt nacionālkomunistu darbību? Kas viņi bija – kolaboracionisti, kas neveiksmīgi mēģināja uzlabot padomju sistēmas darbību republikā, lai padarītu to pievilcīgāku latviešiem, vai arī cīnījās pret padomju režīmu? Kopš 1988. gada, kad parādījās pirmās publikācijas un atmiņas par nacionālkomunistiem un viņu sagrāvi 1959. gadā, inter-

pretāciju trajektorija ir virzījusies no “labā komunistu” tēla līdz nevardarbīgās pretošanās dalībniekiem.⁶ Jau minētās lokālisma un nacionālisma saistības ietvaros nacionālisma komponentam tiek veltīta daudz lielāka vērība nekā resursu pārdales konfliktiem. Latvijas vēsturnieku pētījumos salīdzinājumā ar ārzemju vēsturnieku darbiem mazāka uzmanība tiek pievērsta centra un perifērijas attiecību problēmai, nacionālkommunistu darbība tiek aplūkota kā izolēts fenomens, nevis kā Padomju Savienības politiskās un ekonomiskās centralizācijas neizbēgams blakusprodukts.

Neskatoties uz samērā lielo pētījumu skaitu, nacionālkommunisma izpētē joprojām ir daudz pietiekami nenoskaidrotu un diskutablu jautājumu. Vai nacionālkommunisti bija noteikta grupa, frakcija, kuru vienoja kopīgi mērķi? Šādu viedokli aizstāv Maikls Loders (*Loader*). Nacionālkommunisti viņa skatījumā bija “noteikta **frakcija** [Latvijas] vadībā”, definējot frakciju kā “neapstrīdamu sabiedrotu politisku bloku ar identificējamu sastāvu, vadību, mērķiem un ideoloģiju”, lai gan viņš atzīst, ka nacionālkommunistiem nebija vienota plāna, kā sasniegt savus mērķus.⁷ Jāuzsver, ka šā raksta autori M. Loderu argumenti par to, ka nacionālkommunisti bija frakcija LKP ietvaros, nepārliecina un rada vairāk jautājumu nekā atbilžu. Vai viņiem bija noteikta darbības programma, un, ja bija, tad kādi bija tās galvenie postulāti? Kāda bija Eduarda Berklava loma, vai viņš bija nacionālkommunistu vadošā figūra? Vai nacionālkommunisti bija vairāk nacionālisti vai komunisti? Zināmā mērā nespēju pārliecināties atbildēt uz šiem jautājumiem nosaka avotu bāze, tas, ka vēsturnieki savu analīzi balsta pārsvarā uz vieniem un tiem pašiem arhīvu dokumentiem un atmiņām, kas lielā mērā uzspiež noteiktu naratīvu. Piemēram, tas, ka E. Berklavs kļuva par galveno apsūdzēto 1959. gada 7.–8. jūlija plēnumā, liek izdarīt secinājumu, ka viņš bija nacionālkommunistu vadošā figūra. Tomēr var uzdot jautājumu: vai galvenā “grēkāža” izvēli nevarēja noteikt citi faktori – konkurence par vietu Padomju Latvijas “Olimpā”, personīgās īpašības, konflikti ar apsūdzību autoriem u.tml.? Katrā ziņā E. Berklava centrālā loma ir hipotēze, kas būtu jāpierāda, bet nekādā ziņā ne pašsaprotams fakts. Tādēļ daudzi jautājumi būtībā prasa padziļinātu pētniecību un avotu bāzes paplašināšanu. Šajā rakstā nav mēģināts atrast atbildes uz visiem nosauktajiem jautājumiem, tas

arī nav iespējams, jo katrs no tiem prasa atsevišķu pētījumu. Raksta mērķis ir identificēt nepietiekami izpētītās problēmas.

CENTRA UN PERIFĒRIJAS ATTIECĪBAS KĀ NACIONĀLKOMUNISMA CĒLONIS

Latviešu nacionālkommunisms ir piesaistījis vērā ņemamu ārzemju pētnieku uzmanību nevis pats par sevi, bet gan problēmas konteksta dēļ, jo tas parāda konfliktu, kas bija ielikts jau pašā valsts uzbūvē. Formāli tā bija neatkarīgu republiku apvienība, bet faktiski impēriska struktūra, kurā "centra" absolūta prioritāte bija republiku resursu izmantošana primāri vissavienības interešu īstenošanai un republikas tika stingri kontrolētas. Tādēļ Maskava vienmēr bija tendēta uz stingru pārvaldes centralizāciju. Centralizācija un kontrole apogeju sasniedza pēc Otrā pasaules kara, kad republiku pilnvaras tika ārkārtīgi stipri ierobežotas un tās patstāvīgi nevarēja risināt gandrīz nekādus jautājumus, it sevišķi saistībā ar budžeta līdzekļu izmantošanu un kapitālieguldījumiem. Administratīvā un ekonomiskā centralizācija un republiku vajadzību ignorēšana bija laba augsne nacionālismam, ko pastiprināja tas, ka pēc kara par PSRS politiskas konsolidācijas instrumentu kļuva krievu nacionālisms.

Propaganda uzsvēra krievu kultūras pārākumu pār nacionālo republiku pamatnāciju kultūrām, krievu nācijas vadošo lomu valsts dzīvē. Tas viss izpaudās praktiskajā politikā kā krievu valodas lomas palielināšana nacionālo republiku administratīvajā lietvedībā un izglītības sistēmā, kā arī citu tautību (pārsvārā krievu) kadru iepludināšanā nacionālajās republikās. Šī situācija radīja neapmierinātību visās republikās, bet it īpaši Baltijā, kur republiku pamatnāciju nacionālā pašapziņa bija pietiekami attīstīta un apgalvojumi par krievu nācijas un tās kultūras pārākumu tika uztverti kā uzbrukums igauņu, latviešu un lietuviešu nacionālajai identitātei. Inkorporācija PSRS sastāvā bija notikusi tikai pirms dažiem gadiem un bija atnesusi nevis mieru un pārticību, bet karu, represijas un dzīves līmeņa krasu pazemināšanos. Padomju varas leģitimitātei neticēja lielākā daļa iedzīvotāju, to skaitā nereti arī aktīvi kolaboracionisti. Šādā situācijā neizbēgama bija arī pretestība režī-

mam, kuru līdz Staļina nāvei tā arī nebija izdevies pilnībā iznīcināt, neskatoties uz ievērojamiem resursiem, kas tika izmantoti cīņā ar nelegālistiem.

PSRS vadība apzinājās šo problēmu eksistenci un pēc Staļina nāves mēģināja tās risināt, taču tai nebija nekādu skaidru receptu. Pirmais bija toreizējā iekšlietu ministra Lavrentija Berijas mēģinājums elastīgāk risināt jautājumu par padomju režīma leģitimitāti teritorijās, kas bija nonākušas PSRS sastāvā Molotova–Ribentropa pakta rezultātā, krasi mainot politiku, lai paaugstinātu padomju režīma leģitimitāti un izbeigtu bruņoto pretestību. Galvenajos vilcienos šī politika paredzēja pārtraukt nepamatotas un masveida represijas, būtiski izmainīt vadošo kadru sastāvu, izvirzot nacionālos kadrus, lietvedību kārtot nacionālajās valodās, kā arī būtiski mainīt politiku attiecībā pret kolhoziem.⁸ 1953. gada 26. maijā Padomju Savienības Komunistiskās partijas Centrālās komitejas (PSKP CK) Prezidijs pēc L. Berijas iniciatīvas pieņēma lēmumus par stāvokli Ukrainas rietumu apgabalos un Lietuvā, bet 12. jūnijā – par stāvokli Baltkrievijas rietumu apgabalos.⁹ Tajā pašā dienā lēmumu, kas faktiski bija uzrakstīts, par pamatu ņemot Lietuvas lēmumu, pieņēma arī par Latviju. Līdzīgi lēmumi tika gatavoti arī par Igauniju un Moldāviju. Lai gan ilgu laiku tika uzskatīts, ka lēmums par Latviju nav bijis pieņemts, bet pastāv tika Ņ. Hruščova 11. jūnijā parakstīts ziņojums par stāvokli Latvijas PSR, J. Kalnbērziņš Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās komitejas (LKP CK) plēnumā, kas notika 22.–23. jūnijā, skaidri norādīja, 12. jūnijā PSKP CK Prezidijs ir izskatījis “Latvijas PSR jautājumus” un pieņēmis lēmumu, turklāt viņš nolasiya tā nolemjošo daļu, kas sastāvēja no sešiem punktiem, un paziņoja, ka Prezidijs ir noteicis, ka lēmums par trūkumiem Lietuvā ir pilnībā attiecināms arī uz Latviju.¹⁰ Par to, ka šāds lēmums ir bijis, PSKP CK plēnumā 1953. gada 2. jūlijā pieminēja arī Ņ. Hruščovs.¹¹ Plēnuma Latvijā notika trīs dienas pēc L. Berijas aresta, bet jau 2.–7. jūlijā PSKP CK plēnumā minētie lēmumi tika nosodīti kā kaitīgi. Lēmums par Latviju šķietami izgaiss, acīmredzot tādēļ, ka to bija gatavojis nevis L. Berija, bet gan pats Ņ. Hruščovs.

Plēnuma atstāja nopietnu ietekmi uz Latvijas nomenklatūru tādā ziņā, ka pirmo reizi samērā atklāti tika runāts un nosaukti

skaitļi par politisko represiju apmēriem pēckara gados, kā arī minēti fakti par kadru nacionālo sastāvu republikā, kas liecināja, piemēram, ka Iekšlietu ministrijā vadošo darbinieku vidū bija tikai 15 procenti latviešu, starp rajonu un pilsētu iekšlietu nodaļu vadītājiem – tikai 7 procenti, bet LKP CK aparātā – tikai 42 procenti, zems latviešu īpatsvars bija arī citās jomās.¹² Par republikas vadības centību Maskavas norādījumu izpildē liecina tas, ka īsajā laika posmā kopš 26. maija lēmumiem par Ukrainu un Lietuvu bija notikusi vērīenīga kadru nomainīšana Iekšlietu ministrijā, kur vadošo darbinieku vidū jau 98 procenti bija latvieši, bet no 63 pilsētu un rajonu iekšlietu nodaļu priekšniekiem 61 bija latvietis, latviešu īpatsvars palielinājies arī starp CK nodaļu vadītājiem un viņu vietniekiem.¹³ Taču tas tika panākts tīri mehāniski – ieceļot vadošos amatos latviešus, kuri ne pēc dienesta pakāpes, ne darba pieredzes faktiski neatbilda prasībām. Vienlaikus tika atzīts, ka latviešu īpatsvars republikas partijas organizācijā (29,2 procenti), bet it sevišķi Rīgā (20,4 procenti) un Jelgavā (21 procenti)¹⁴ ir ļoti zems, tādēļ vadošo kadru nomainīšana ar latviešiem daudzos gadījumos nebija iespējama. Lai gan pēc L. Berijas aresta viņa politika tika nosodīta un iecerēto pasākumu īstenošana apturēta, nacionālais jautājums un spriedze, kuru tas radīja, nekur nepazuda. Tomēr 1953. gada plēnums un ar to saistītie notikumi bija arī ļoti traumatiski Latvijas PSR valdošajai elitei, jo izrādījās, ka lēmumi, kas tika pieņemti pēc Maskavas pieprasījuma, bijuši kļūdaini un lielā centība kadru nomainīšanai izrādījies ne tikai nevajadzīga, bet savā ziņā pat kaitīga, taču par to nedrīkstēja skaļi runāt.

Būtiskāka nozīme un ietekme uz republikas varas iestādēm bija republiku pilnvaru palielināšanai ekonomikas jomā, kas sākās 1954. gadā. Tā bija nekonsekventa, Maskavai trūka skaidras vīzijas par to, kas īsti būtu jāpanāk un kā jāveido attiecības starp republikām un “centru”. Pirmais solis bija uzņēmumu nodošana no vis-savienības ministrijām republiku ministrijām. Tomēr republikām ar to nepietika, tās prasīja lielākas tiesības. 1955. gada maijā republiku tiesības ekonomikas plānošanas un budžeta sadales jomā tika palielinātas, taču kredīta, piegāžu un cenu politika joprojām pilnībā tika veidota Maskavā, turklāt republikas nevarēja brīvi rīkoties arī jomās, kurās to tiesības bija paplašinātas, jo savi lēmumi

tām bija jāsaskaņo ar atbilstošām vissavienības institūcijām. PSRS vadības skatījumā būtiski bija atbrīvot centrālās iestādes no sīkmainas kontroles, lai tās vairāk uzmanības varētu veltīt attiecīgās nozares politikas veidošanai. Tādēļ republiku varas pieaugums bija neliels, bet “centrs” saglabāja pilnīgu kontroli pār finanšu resursiem, kā arī pār ekonomikas plānošanu.¹⁵ Būtībā “centrs” sagaidīja, ka republikas uzņemsies lielāku atbildību par uzņēmumu ikdienas uzraudzību, bet Maskavas ministrijas un Valsts plāns nodarbosies ar stratēģiskajiem un nozares politikas jautājumiem un lēmumu pieņemšanu. 1956. gadā tika palielināta republiku vadības iesaiste plānošanā. Republikām tika uzdots izstrādāt plāna projektus jomām, kas atradās republikas vai koprepublikāniskajā (t.i., vis-savienības un republikas) pārvaldē, kā arī iesniegt priekšlikumus par vissavienības pakļautības uzņēmumu darbības plānošanu.¹⁶

Lai gan 1957. gada plāna izstrāde republiku līmenī izrādījās neapmierinoša un tika izskatīta iespēja atgriezties pie centralizētas plānošanas, 1957. gada sākumā tika akceptēta gluži pretēja politika – ekonomikas decentralizācija, izveidojot tautas saimniecības padomes (sovnarhozus – saīsinājums no krievu val. *soviet narodnogo khoziaistva*), kam bija jāpārtrauga rūpniecība noteiktā reģionā, Baltijas republiku gadījumā – republikā. Maskava joprojām saglabāja svarīgas ietekmes sviras plānošanas un materiāli tehniskās apgādes, kā arī produkcijas sadales jomā, turklāt tā kontrolēja militārās produkcijas ražošanu, tomēr tautas saimniecības padomju (TSP) pastāvēšana deva iespēju republikas vadībai labāk kontrolēt ekonomiku. Ņ. Hruščova ideja, likvidējot centrālās nozaru ministrijas, bija palielināt vietējo (apgabalu un republikas) partijas orgānu lomu ekonomikas vadībā. Lielākās republikās, kur pastāvēja vairākas TSP, attiecības starp *sovnarhoziem* un republikas vadību nereti bija sarežģītas, turpretī Latvijā kā mazā republikā interešu saskaņošana starp Tautas saimniecības padomi, republikas valdību un LKP CK bija vienkāršāka.

Neskatoties uz decentralizācijas likločiem, kopējā tendence raisīja cerības republikas vadībā, ka tās pilnvaru palielināšana būs noturīga un ka būs iespējams izcīnīt vēl lielākas privilēģijas, vēl jo vairāk tādēļ, ka problēmas bija līdzīgas arī citās republikās un arī to prasības sakrita. Turklāt Ņ. Hruščovs visu laiku uzsvēra, ka ir

nepieciešams attīstīt vietējo iniciatīvu, atklāt vietējās rezerves. Tomēr būtiska nianse bija tā, ka viņa un arī citu PSRS vadības pārstāvju skatījumā bija starpība starp vietējo lokālismu (*mestnichestvo*) apgabalu vai citu subrepublikānisko subjektu līmenī un republiku lokālismu. Ja pirmais savā ziņā bija neizbēgama parādība padomju ekonomiskajā sistēmā, jo vietējie pārvaldes orgāni centās domāt vispirms par savas teritorijas labklājību un interesēm, un to varēja apkarot ar atbilstošām kontroles metodēm republikas līmenī, tad republikas interešu nostādīšana pār vissavienības interesēm bija politiski bīstama un nepieļaujama parādība. Republiku pilnvaru palielināšanu Latvijas vadība uztvēra ļoti pozitīvi un arī mēģināja izmantot savu problēmu risināšanai, taču šķiet, ka tā pietiekami neapzinājās “centra” patieso nostāju. Kā raksta ekonomists Pēteris Gulāns: “Centrs prasīja, lai republika meklētu rezerves un veicinātu tā lēmumu (kā parasti, vienīgi pareizo) izpildi, bet nevis tos patvarīgi korigētu vai liktu tiem šķēršļus.”¹⁷ Tādējādi mēģinājums reformēt ekonomikas vadību, būtībā nemainot “centra” un republiku attiecības, bija viens no konflikta cēloņiem, tomēr tas nebija vienīgais.

Īpaši Latvijas historiogrāfijā pastāv tendence traktēt nacionālkomunisma problēmu kā unikālu, un no šejienes izriet koncentrēšanās pārsvarā tikai uz iekšējiem faktoriem. Taču šī problēma radās noteiktā laikā un noteiktā politiskā kontekstā, kurš ir ārkārtīgi būtisks. Pastāv vairāki aspekti, kam būtu jāvelta daudz vairāk uzmanības. Viens no tiem ir mēģinājumi padarīt efektīvāku valsts un ekonomikas pārvaldes sistēmu pēc J. Staļina nāves un kā šie mēģinājumi atspoguļojās Latvijā. Ļoti nepietiekami ir izpētīta Tautas saimniecības padomes darbība Latvijā un ekonomikas decentralizācija. Līdz šim vienīgais nozīmīgais darbs par šo tēmu ir 1989. gadā publicētā Irēnes Šneideres monogrāfija.¹⁸ Otrs aspekts ir nepieciešamība aplūkot latviešu nacionālkomunismu līdzīgu procesu kontekstā citās PSRS nacionālajās republikās. Nacionālkomunistu sagrašanās 1959. gadā Latvijā bija savā ziņā unikāla visā Padomju Savienības kontekstā, taču iemesli, kas to izsauca, kā arī republikas vadības mēģinājumi risināt republikas problēmas lielā mērā sasaucās ar citu nacionālo republiku vadības politiku.

NACIONĀLKOMUNISTI KĀ FRAKCIJA UN
E. BERKLAVA LOMA

To, ka tieši Latvija kļuva par sodīšanas objektu, noteica republikas iekšējie apstākļi – konflikts starp staļinistiem un liberālkommunistiem republikas vadībā un tā izraisītā cīņa par varu. Bez šaubām, šim konfliktam bija arī paaudžu dimensija – Jānis Kalnberziņš par to, ka “jaunie kadri uzbrūk veciem”, bija sūdzējies Ņ. Hruščovam jau 1956. gadā.¹⁹ Sadalījuma līnija starp “jaunajiem” un “vecajiem” bija visai nosacīta. Tomēr staļinisti bija izteikti pārstāvēti “vecu” vidū, un liberālāka kursa piekritējiem bija lielāks atbalsts starp “jaunajiem”.

Kopumā var teikt, ka nacionālkommunisti bija visai plaša politiskās un ekonomiskās elites daļa, kurā ietilpa komunisti, kas atbalstīja liberalizāciju PSRS kopumā, kā arī uzskatīja, ka Latvijas problēmas labāk saprotamas ir republikas līmeņa nomenklatūrai un šajā līmenī to risināšana varētu būt efektīvāka. Nacionālkommunistu politiskajai elitei bija visai plašs atbalsts latviešu tautības nomenklatūrā un ierindas komunistos, kā arī inteliģencē. Svarīga ietekme uz vietējo komunistu un republikas vadības noskaņojumu un vēlmi kaut ko darīt bija 1956. gada notikumiem Polijā un Ungārijā. Daudzi komunisti labi apzinājās, ka padomju režīms latviešu vidū nav populārs, bruņota pretošanās bija apspiesta tikai nesen, bet tās atdzimšanas iespējamība šķita gluži reāla. Režīma leģitimitātes nodrošināšanā jautājums par to, kas īsti pārvalda republiku – Maskava ar tās atsūtīto ierēdņu palīdzību vai vietējie, kā arī valodas un kultūras diskriminācijas jautājums atkal izvirzījās priekšplānā.

Nereti uzsvars tiek likts uz E. Berklavu un nacionālkommunisti tiek traktēti kā opozīcija, izteikta LKP frakcija, kas grupējās ap viņu, respektīvi, viņš tiek pozicionēts kā šīs grupas vadītājs: “...Latvijā šajā laikā, kuru dēvē par “Hruščova atkusni”, izveidojās spēcīga nacionālkommunistiskā opozīcija, kuru vadīja Eduards Berklavs – Ministru Padomes priekšsēdētāja vietnieks.”²⁰ Dažkārt visa nacionālkommunistu darbība tiek apzīmēta kā “berklavisms”.²¹ Šis priekšstats ir kļuvis tik izplatīts, ka tiek uzskatīts par pašu par sevi saprotamu. Lielā mērā tas balstās uz A. Pelšes un viņa piekritēju argumentiem, kuri runāja par E. Berklavu un citiem apsūdzētajiem kā “grupu”. Taču vai viņi to darīja tādēļ, ka tā patiešām bija

grupa, vai arī tādēļ, ka uzskatīja to par svarīgu argumentu, lai iegūtu Maskavas atļauju galīgi izrēķināties ar saviem pretiniekiem? Var pieļaut, ka pētnieku priekšstatus ir ietekmējis arī tas, ka E. Berklavs bija galvenais uzbrukumu objekts 1959. gada 7.–8. jūlija plēnumā, kā arī viņa turpmākā darbība – 17 komunistu vēstules noorganizēšana, darbība trešās Atmodas laikā un pēc Latvijas neatkarības atgūšanas.

Rūpīgi izlasot dokumentus, rodas zināmas šaubas par to, vai nacionālkomunisti apzinājās sevi kā noteiktu grupu un E. Berklavu kā tās centrālo figūru. Dokumentos, kas saistīti ar nacionālkomunistu sagrāvi, jautājums par viņiem kā par “grupu” pirmo reizi ieskanas dažās runās 1959. gada 7.–8. jūlija plēnumā, bet enerģiskāk tiek izvirzīts jau pēc plēnuma. 1960. gada 12. februārī LKP CK plēnumā Ministru padomes Padomju kontroles komisijas priekšsēdētājs Antons Ozolings jau pieprasīja skaidri un gaiši pateikt, ka grupa bija un ka, pēc viņa domām, šajā grupā bija E. Berklavs, P. Dzērve un E. Mūkins. A. Ozolinga interpretācijā šī “grupa” bija “konsolidējusies” uz ekonomiskas platformas.²² Ideja par grupu diezgan strauji attīstījās. LKP CK biroja lēmumā 1960. gada 6. decembrī un uz to balstītajā Arvida Pelšes 1960. gada 15. decembra vēstulē PSKP Centrālajai komitejai definēts šīs “grupas” sastāvs – Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta direktors Pauls Dzērve, lauksaimniecības ministrs Aleksandrs Ņikonovs, izglītības ministrs, bijušais LKP CK 2. sekretārs Vilis Krūmiņš, bijušais Valsts plāna komisijas priekšsēdētāja vietnieks Elmārs Mūkins, bijušais Latvijas Arodbiedrību centrālās padomes priekšsēdētājs Indriķis Pinksis, bijušais laikraksta “Cīņa” redaktors Pāvils Pizāns, bijušais kultūras ministra vietnieks Pāvels Čerkovskis, bijušais LKP CK Propagandas un aģitācijas nodaļas vadītāja vietnieks Herberts Valters, bijušais Rīgas pilsētas izpildkomitejas priekšsēdētāja vietnieks Viktors Kreituss. A. Pelše lūdza šos cilvēkus pārcelt no Latvijas darbā uz citām republikām. Tas tika pamatots ar to, ka viņi ne tikai neesot atteikušies no saviem agrākajiem uzskatiem, bet arī turpinot “grupēties” un kaitīgi ietekmējot politiski nenobriedušo inteliģences daļu.²³ Viņi visi, izņemot A. Ņikonovu, jau bija atcelti no agrākajiem amatiem, taču A. Pelše un viņa domubiedri acīmredzot vēlējās atbrīvoties no šiem cilvēkiem pavisam. Ļoti iespējams gan,

ka patiesais mērķis bija pieticīgāks – panākt atļauju šo cilvēku galīgai izmešanai no nomenklatūras un viņu karjeras sagraušanai. Faktiski tas arī tika panākts. Lai gan PSKP CK Savienoto republiku partijas orgānu nodaļa nepiekrita priekšlikumam izsūtīt viņus no republikas, tā atļāva pārvietot minētos cilvēkus no Rīgas uz perifēriju, būtībā rīkoties pēc republikas vadības ieskatiem.²⁴ No Latvijas izdevās izdzīt tikai A. Ņikonovu, taču tas notika šķietami brīvprātīgi ilgstošas vajāšanas rezultātā. Tomēr jāuzsver, ka nekādi reāli pierādījumi grupas pastāvēšanai netiek minēti, arī grupas sastāvs dažādos dokumentos tiek definēts atšķirīgi. Būtībā ieskaitīšana E. Berklava “grupā” bija pamats, lai atceltu no amatiem nevēlamos cilvēkus. Taču tā bija tikai viena no apsūdzības motivācijām, turklāt tā parasti netika izvirzīta priekšplānā.

Vienīgās reālās apsūdzības saistībā ar kādas grupas pastāvēšanu tika izvirzītas sakarā ar LKP CK 2. sekretāra Filipa Kašņikova izbalsošanu 1958. gada janvārī LKP 15. kongresā. Balstoties uz šīm apsūdzībām, tika atcelti no amatiem CK Administratīvo un tirdzniecības un finanšu orgānu nodaļas vadītājs Jānis Kacens, CK Lauksaimniecības nodaļas vadītājs Antons Lūriņš un daži citi vadoši darbinieki. Apsūdzības balstījās tikai uz Dagdas rajona partijas komitejas 1. sekretāra Fjodora Titova apgalvojumiem, kurus ir grūti pārbaudīt.²⁵ Tomēr, ja arī F. Kašņikova izbalsošanas organizēšana patiešām bija notikusi, runa ir par vienreizēju akciju. Nevar izslēgt, ka patiešām bija notikusi zināma aģitācija delegātu vidū, jo tik liels balsu skaits “pret” (223 balsis no 653²⁶) bija bezprecedenta gadījums ne tikai Latvijā, bet rets arī visas PSRS mērogā. Tomēr tā varēja būt tieši pret viņu vēsta vienreizēja akcija, kas vēl neliecina par reāla grupējuma pastāvēšanu. Kā liecina V. Krūmiņš, otrs sekretārs bijis “patiešām lāga cilvēks”, bet “bija slikti pildījis savus pienākumus” un tādēļ bijis nepopulārs rajona komiteju sekretāru vidū.²⁷ Ir pamats uzskatīt, ka tieši F. Kašņikova izbalsošana bija tas, kas noskaņoja PSKP CK aparāta darbiniekus²⁸ (vispirms jau Savienoto republiku partijas orgānu nodaļā, no kuras atbildīgo amatpersonu vidus parasti izvirzīja 2. sekretāru kandidatūras) pret Latviju un izprovocēja nacionālkomunistu sagrāvi, lai gan netieši acīmredzot arī Maskavā tika atzīts, ka F. Kašņikovs savā ziņā pats bija vainīgs. Viņam vairs neizdevās atgriezties PSKP CK aparātā

un nācās samierināties ar Vissavienības neklātienes lauksaimniecības institūta direktora posteni.²⁹

Ne PSKP CK brigādes ziņojumā, ne arī šīs brigādes locekļa PSKP CK instruktora K. Ļebedeva referātā LKP CK biroja sēdē 1959. gada 20.–21. jūnijā grupas pastāvēšana netika pieminēta. Tam varētu būt divi izskaidrojumi. Pirmais – šādas grupas nebija, un Maskava neuzskatīja, ka tāda pastāv. Pretējs izskaidrojums – grupa bija, bet Ņ. Hruščovs nevēlējās piešķirt Latvijas gadījumam augstāku statusu un to “kārt pie lielā zvana”, jo frakciju, grupu veidošana PSKP tika uzskatīta par vislielāko grēku, un tādas pastāvēšana Latvijas vadībā pašam Ņ. Hruščovam būtu politiski bīstama, jo liecinātu par opozīciju viņa kursam. Tādēļ bija nolemts atstādīt tikai E. Berklavu, bet pārējos “vainīgos” atcelt no amatiem pakāpeniski. Tomēr pēdējā versija nešķiet pārliecinoša. Dokumenti un laikabiedru liecības rada iespaidu, ka galvenā apsūdzētā izvēli bija noteikusi viņa enerģija un neformālā ietekme LKP CK birojā, kā arī asais raksturs. Tieši E. Berklava temperamentu, karstasinību un pārsteidzību, taču arī principialitāti, aktivitāti un iniciatīvu minētājā biroja sēdē 20. jūnijā runātāji uzsvēra, runājot par E. Berklavu. Vairāki runātāji (V. Lācis, A. Ņikonovs) jutās spiesti pamatot, kāpēc tieši viņš izcelts kā galvenais “grēkāzis”, un viņu izskaidrojums bija tieši aktivitāte un rakstura īpašības.³⁰ Skaidri parādās šķirtne starp E. Berklava “nometni” un viņa pretiniekiem. Pirmie uzsver, ka E. Berklavs ir pieļāvis dažas kļūdas, taču kopumā ir godīgs komunist, turpretim Arvīda Pelšes, Nikolaja Saļejeva, Ādolfa Miglinika runās nepārprotami izpaužas vēlme parādīt, ka viņa darbībā ir vērojamas skaidri izteiktas nacionālisma pazīmes. Tomēr arī viņi šajā notikumā attīstības stadijā E. Berklava darbību vērtē kā individuālu rīcību.

Nevar noliegt – E. Berklavam bija savs tuvāko kolēģu un domubiedru loks. 1959. gada plēnumā un pēc tam cietušo funkcionāru vidū bija daudzi cilvēki, kuri E. Berklavu labi pazina no komunistiskās pagrīdes laikiem, bija kopīgi karojuši vai arī darbojušies Latvijas komjaunatnes vadībā pēc kara. Var pieļaut, ka ar dažiem no viņiem pastāvēja tuvākas draudzības saites. Taču var šaubīties, vai nacionālkomunistu gadījumā vispār pastāvēja skaidri definēts grupējums (frakcija) LKP. Ja pastāvēja grupējums, kas veidojās ap

E. Berklavu, tad tas varēja aptvert “viņa” cilvēkus, kuriem viņš uzticējās un palīdzēja virzīties pa karjeras kāpnēm, kas bija parasta prakse. Taču tas neaptvēra visus, kurus var uzskatīt par nacionālkomunistiem. Nenoliedzami, E. Berklava prioritātes bija saistītas ar nacionālo jautājumu. Tā tas nebija, piemēram, V. Kalpiņam vai K. Ozoliņam, kuriem vairāk interesēja kultūras problēmas, vai, piemēram, A. Ņikonovam, kurš nodarbojās ar lauksaimniecību.

Diemžēl nav pētījumu par to, kā veidojās nacionālkomunistu savstarpējās attiecības, taču var pieļaut, ka drīzāk var runāt par cilvēkiem, kuru viedokļi par to, kādā virzienā būtu jāattīstās republikai, daudzējādā ziņā sakrita (lai gan, iespējams, ne vienmēr). Taču vienlaikus katram bija savs darbības lauks un intereses. Tādēļ varam runāt drīzāk par tendenci, noskaņojumu, kas valdīja pietiekami plašās komunistu aprindās un kuru tādā vai citādā veidā atbalstīja daudzi, to skaitā arī cilvēki, kam E. Berklavs personīgi vai arī viņa darba metodes nepatika. Aplūkojot visu dokumentu masīvu, kurā tiek pieminēta Berklava “grupa”, rodas iespaids, ka tā bija drīzāk virtuāls veidojums, kura mērķis bija kaut kādā ziņā identificēt visus funkcionārus, kuru darbība nepatika A. Pelšem un viņa atbalstītājiem. Var arī izvirzīt jautājumu par to, vai nepastāvēja A. Pelšes “grupa”, jo nacionālkomunistu pretinieku loka centrālās personas ir pietiekami skaidri identificējamas – Roberts Ķīsis, Ādolfs Migliniks, Antons Ozolings, Nikolajs Saļejevs, Augusts Čulītis? Ja nacionālkomunistu kodolu veidoja agrākie pagrīdnieki un komjaunatnes aktīvistu, tad A. Pelšes piekritēju loka kodols bija Krievijas latvieši, ļoti bieži pārkrieivoti un ar spēcīgu staļinisma rūdījumu. Vai A. Pelšes piekritēju izteikumi atspoguļo tikai katra personīgos uzskatus vai arī tika saskaņoti, ir tikpat atklāts jautājums kā tas, vai šāda koordinācija pastāvēja arī starp nacionālkomunistiem.

VAI NACIONĀLKOMUNISTIEM BIJA EKONOMISKĀ PROGRAMMA?

Apsūdzības mēģinājumā īstenot “nacionālo norobežošanos” ekonomikā tiek uztvertas kā reālas nacionālkomunistu ekonomiskas politiskas programmas pastāvēšana. Šādu viedokli aktīvi aizstāv

M. Loders.³¹ Tomēr ir izteikts arī pretējs viedoklis. Tā V. Prigge uzskata, ka nacionālkomunistu ekonomiskā programma acīmredzot neeksistē.³² Nevar apšaubīt, ka Latvijā, tāpat kā citās republikās un reģionos, rūpniecības vadības decentralizācija izraisīja gluži saprotamu vēlēšanos padarīt ražošanu republikas vai attiecīgā reģiona iedzīvotājiem “draudzīgāku”, t.i., ražot vairāk tautas patēriņa preču jeb, runājot padomju ekonomikas terminoloģijā, palielināt “B” grupas preču ražošanu, kam neizbēgami bija jānotiek uz smagās rūpniecības jeb “A” grupas rēķina. Piemēram, Ukrainā 1958. gada tautsaimniecības plāna projektā republikas vadība skaidri artikulēja nepieciešamību izmainīt attiecības starp “A” un “B” grupu, apmierināt iedzīvotāju vajadzības pēc patēriņa precēm, kā arī padarīt ciešākas saites starp republikas rūpniecības uzņēmumiem.³³ Līdzīgi noskaņojumi bija arī citos reģionos, un tie bija pilnīgi saprotami.

Atšķirībā no citiem PSRS reģioniem Latvijā vieglā un pārtikas rūpniecība bija relatīvi attīstīta, taču sociālistiskā industrializācija iepriekšējās divās piecgadēs bija būtiski palielinājusi “A” grupas lomu, atstājot patēriņa preču ražošanu un pārtikas rūpniecību pabērna lomā. Loģiski, ka republikas vadība bija ieinteresēta izmantot decentralizācijas iespējas, lai risinātu problēmas, kas bija svarīgas republikas iedzīvotājiem, vēl jo vairāk tādēļ, ka tās bija saistītas arī ar padomju režīma legitimitātes problēmu. Vēl viens jautājums, kas bija tipisks padomju ekonomikai centralizācijas apstākļos un ar kuru saskārās visi *sovnarhozi*, bija tas, ka rūpniecības uzņēmumi viena reģiona vai republikas ietvaros bija vāji savstarpēji integrēti. Ražošanai nepieciešamie komplektējošie materiāli tika vesti dažkārt tūkstošiem kilometru, lai gan tos varēja ražot vai pat ražoja attiecīgajā reģionā. Latvijas vadība mēģināja risināt minētās problēmas, un tās metodes un pieejas ne ar ko neatšķīrās no tām, kas tika lietotas citās republikās.

Veids, kā problēmas tika risinātas, liek domāt, ka patiesībā noteiktas nacionālkomunistu ekonomiskās programmas nemaz nebija, bija tikai idejas, uz kurām tā varēja balstīties. Zināmā mērā to apstiprina Pļaviņu hidroelektrostacijas (HES) problēmas risināšana 1956.–1959. gadā. Hidroelektrostacijas projektu izstrādāja Maskavā, un sākotnēji tas neizraisīja republikas vadības iebildumus.

Tikai pēc tam, kad 1958. gadā sākās protesta vēstuļu kampaņa, kuras iniciatori bija nacionālkomunistu aprindām tuvi cilvēki, kurus vairāk uztrauca kultūrvēsturiskie zaudējumi, nevis ekonomiskās problēmas, republikas vadība sāka domāt par iespējamajām alternatīvām.³⁴ Radās ideja par termoelektrostaciju (TEC), kuru darbinātu ar dabasgāzi kā alternatīvu Pļaviņu HES. Tomēr šo jautājumu republika nevarēja risināt. Tā varēja lūgt Maskavu iekļaut šādu TEC septiņgadu plānā, turklāt jāņem vērā, ka gāzes vads no Dašavas uz Latviju vēl nebija uzbūvēts. Patiešām, 1958. gada 17. oktobrī kopīgajā LKP CK biroja un Ministru padomes lēmumā ir ierakstīts lūgt Maskavu septiņgades plānā iekļaut ar gāzi darbināmas termoelektrostācijas celtniecību.³⁵ Jautājums acīmredzot nekādi nebija izlemts, jo LKP 16. kongresā 1959. gada 12.–13. janvārī P. Dzērve aicināja ierakstīt lēmumā, ka nepieciešams lūgt Maskavai ierakstīt plānā TEC vai arī Pļaviņu HES.³⁶

Lielākās apsūdzības ekonomikas jomā tika celtas ne tik daudz pret E. Berklavu, cik pret Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta direktora Paulu Dzērvi – par to, ka “kaitīgās” nostādnes par “B” grupas izcelšanu priekšplānā un par republikas ekonomisko vajadzību prioritāti ir tikušas izvirzītas viņa vadītajā institūta izpētes programmā “Latvijas PSR tautas saimniecības attīstības perspektīvas”, kas tika apstiprināta institūta zinātniskajā padomē 1959. gada 6. jūnijā. Tāpat par būtisku P. Dzērves ienaidnieku argumentu kalpoja institūta direktora vietnieka Benjamiņa Treija un lauksaimniecības sektora vadītāja pienākumu izpildītāja Magnusa Kukaiņa pēc LKP CK Lauksaimniecības nodaļas pieprasījuma sastādītās piezīmes “Jautājumā par darbaspēka resursiem Latvijas PSR lauksaimniecībā”, kurās bija norādīts, ka “1965. gadā republikas lauksaimniecības kolhozu sektoram pietrūks aptuveni 29 tūkstošu cilvēku darbaspēka”,³⁷ no kā izrietēja, ka Latvijā vairs nav nekādu iekšēju darbaspēka rezervju rūpniecības ekstensīvai attīstībai. Valsts plāna komisijas priekšsēdētājs Augusts Čulītis aizrunājās pat tiktāl, ka P. Dzērve, I. Pinksis un E. Mūkins, kas pēc E. Berklava ierosinājuma iecelti par Valsts plāna komisijas locekļiem, esot ierosinājuši paaugstināt darba ražīgumu tikai tādēļ, lai nebūtu jāieved darbaspēks no citām republikām, nevis lai paaugstinātu produktivitāti.³⁸ Šķiet, ka A. Čulīša sašutums stipri vien izrietēja no tā, ka

visi trīs nosauktie bija kritizējuši LPSR Valsts plāna sastādīto septiņgades plānu, kas bija izveidots, balstoties uz PSRS Valsts plāna dotajiem kontrolskaitļiem, bet neņemot vērā republikas iespējas un vajadzības. Turklāt P. Dzērve plānu bija kritizējis arī LKP 16. kongresā.³⁹

P. Dzērve tika apsūdzēts arī dažādās citās ideoloģiskās “īaundarībās”; piemēram, ka viņš esot rakstījis par “pārlietu steigu”, veicot kolektivizāciju utt. Sods bija ļoti bargs – viņam atņēma LPSR ZA korespondētājlocekļa nosaukumu, atstādināja no institūta direktora amata un nosūtīja darbā uz Rīgas Autoelektroiekārtu rūpnīcu par ceha ekonomistu. 1961. gada 18. oktobrī viņš gāja bojā autokatastrofā, kuru daudzi uzskata par “mīklainu”.⁴⁰ Izrēķināšanos ar P. Dzērvī acīmredzot noteica vairāki apstākļi – viņš bija strādājis kopā ar E. Berklavu kā komjaunatnes CK sekretārs un tika uzskatīts par viņa domubiedru, turklāt P. Dzērve bija iesaistīts virknē notikumu, kuros izpaudās konflikts starp staļinistiem un liberālkomunistiem, piemēram, diskusijā par jaunlatviešiem u.c. Taču jāuzsver, ka būtu pārsteidzīgi runāt par noteiktu nacionālkomunistu ekonomiskās politikas koncepciju, kuru izstrādājis P. Dzērve.⁴¹ Viņa 1959. gada publikācijas par septiņgadu plāna perspektīvām nesatur nekādas norādes uz to, ka tiktu ieteikta būtiska rūpnieciskās politikas koriģēšana. Uzsvars joprojām likts uz mašīnbūvi, metālapstrādi, elektrotehnisko, radiotehnisko un ķīmijas rūpniecību.⁴² Bija idejas, kas virmoja gaisā un kuras viņš arī bija publiski izteicis, piemēram, ka prioritāte jādod uzņēmumiem, kas ražo produkciju republikas vajadzībām. Taču nav iemesla uzskatīt, ka viņš būtu iestājies par kaut kādu republikas ekonomikas autarķiju, kā apgalvoja viņa oponenti. Uz šo ideju pamata šāda koncepcija varētu rasties, bet 1959. gada vidū tādas acīmredzot vēl nebija. Jāatzīmē, ka pētniecības programma, kura kalpoja par galveno argumentu apsūdzībās pret P. Dzērvī, Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta arhīvā nav atrodamā, un par tās saturu mēs varam spriest tikai pēc jau minētās komisijas izklāsta. Katrā ziņā šis jautājums prasa nopietnus dziļākus pētījumus par Latvijas ekonomiskās politikas veidošanos 50. gadu beigās un 60. gadu sākumā.

SECINĀJUMI

Kopumā var teikt, ka Latvijas vadības politika 1956.–1959. gadā maz atšķīrās no pārējo Baltijas republiku politikas kā valodas, tā arī izglītības un ekonomikas jomā. Daudzējādā ziņā Maskavu situācija Latvijā uztrauca krietni mazāk nekā, piemēram, Lietuvā, kur 1956. gada beigās sakarā ar notikumiem Polijā un Ungārijā bija notikušas protesta akcijas Kauņā un Viļņā.⁴³ 1959. gada 11. maijā PSKP CK darbinieku sastādītā informācijā par darbu ar kadriem Lietuva tika kritizēta daudz vairāk nekā Latvija, un tas arī izpaudās 28. maijā PSKP CK Prezidija lēmumā par darbu ar kadriem Lietuvas PSR.⁴⁴ Par pārējo republiku vadības “nacionālismu” tāpat Maskava saņēma daudzas sūdzības. Var saprast, ka Maskava vēlējās Baltijas (un pie viena arī citām) republikām skaidri novilkt līniju, kuru tās nekādā ziņā nedrīkstēja pārkāpt. Kādēļ tieši Latvija kļuva par vienu no diviem upuriem (līdz ar Azerbaidžānu)?

Acīmredzot to izraisīja vairāki kā ārēji, tā arī iekšēji apstākļi. Ārējs apstākļis bija PSKP CK aparāta un Partijas kontroles komitejas brigādes ziņojums par stāvokli Latvijā. Brigāde bija nosūtīta uz Latviju 1959. gada aprīlī, bet ziņojumu sagatavojusi jūnija sākumā – tas parakstīts 8. jūnijā.⁴⁵ Ņ. Hruščovs to izlasīja tikai 12. jūnijā, pēc tikšanās ar Latvijas vadību, un, spriežot pēc viņa teiktā, tieši tas noteica viņa reakciju, kuru, protams, sūdzībnieku vārdi varēja pastiprināt. 1. jūlija sēdē Ņ. Hruščovs izteica nožēlu, ka brigādes ziņojumu izlasījis tikai pirms pašas aizbraukšanas no Rīgas, ja tas būtu noticis ātrāk, tad iepriekšējās dienas saruna ar Latvijas vadību varētu būt daudz pamatīgāka.⁴⁶ Ziņojumā jau bija formulēti galvenie apsūdzības punkti, kas vēlāk tika izklāstīti J. Kalnbērziņa referātā jūlija slēgtajā plēnumā. Turklāt papildus apstākļi, kas saasināja Ņ. Hruščova uzmanību, bija tas, ka šajā laikā PSKP CK Prezidijs vispār nodarbojās ar jautājumu par darbu ar kadriem republikās. Tomēr šķiet, ka visvairāk viņa viedokli ietekmēja izteiktās apsūdzības par krievu – latviešu valodas nepratēju diskrimināciju un par pierakstīšanās ierobežojumiem krieviem. Pēdējo jautājumu viņš minēja arī savā runā PSKP CK plēnumā 24.–29. jūnijā.⁴⁷ Jāsaka gan, ka pastāv zināmas neskaidrības jautājumā par to, vai brigādes ziņojums bija vienīgais materiāls un vai

tas bija tas, kas tik ļoti sanikvoja Ņ. Hruščovu, ka viņš pirms izlidošanas no Rīgas lidlaukā vārdiski uzbruka E. Berklavam? Kā norāda krievu vēsturniece Jeļena Zubkova, iespējams, ir bijis vēl kāds dokuments, bet tas joprojām nav atrasts.⁴⁸

Tā kā Latvijas jautājumu PSKP CK Prezidijs izskatīja kopā ar ziņojumu par Azerbaidžānu, būtiski ir norādīt uz kopīgo un atšķirīgo apsūdzībās pret abu republiku vadību. Azerbaidžānas gadījumā atšķirībā no Latvijas daudz lielāka uzmanība tika pievērsta sliktajam lauksaimniecības stāvoklim un it sevišķi situācijai ar kokvilnas audzēšanu. Iespējams, lauksaimniecības stāvokļa kritikas galvenais objekts bija republikas kompartijas 1. sekretārs Imams Mustafajevs, kurš bija lauksaimniecības speciālists, bioloģijas zinātņu doktors un akadēmiķis. Vērā ņemams fakts ir tas, ka Maskava Azerbaidžānas gadījumā diezgan skaidri nodalīja lokālismu no nacionālisma. Par lokālisma izpausmi tika uzskatīti iebildumi pret gāzes vada celtniecību uz Tbilisi. Savukārt nacionālisma izpausmes tika saskatītas vairākos jautājumos: 1956. gada likumā, kas noteica azerbaidžāņu valodu par valsts valodu un kura rezultātā tika izvirzītas prasības padarīt azerbaidžāņu valodu par lietvedības valodu visās iestādēs un uzņēmumos, kā arī azerbaidžāņu valodas lietošanu sapulcēs un citos pasākumos arī tad, ja tur piedalījās valodas nepratēji; kadru politikā, t.i., azerbaidžāņu izvirzīšanā vadošos amatos; republikas izglītības likumā nebija ierakstītas vecāku tiesības "brīvprātīgi" izvēlēties apmācības valodu vispārīzglītojošās skolās, kas faktiski nozīmēja atteikšanos no azerbaidžāņu valodas apguves skolās ar krievu mācību valodu.⁴⁹ Kā redzams, nacionālisma izpausmes bija ļoti līdzīgas tām, kas tika fiksētas Latvijas gadījumā, taču Ņ. Hruščova reakcija bija daudz nesavaldīgāka. Viņš nosauca republikas vadības pieeju par "hitlerisku, zooloģisku".⁵⁰ Atbilstoši bija arī administratīvie risinājumi, kas bija kardinālāki nekā Latvijā – 1959. gada 8. jūlijā Baku notika kompartijas CK plēnums, kurā atcēla no amata 1. sekretāru I. Mustafajevu par nespēju pildīt savus pienākumus un izslēdza viņu no Azerbaidžānas KP CK biroja sastāva.⁵¹ Paralēles starp Azerbaidžānas un Latvijas notikumiem liecina, ka Maskavas un nacionālo republiku attiecībās jautājums par nacionālās valodas, kultūras diskrimināciju, kā arī kadru politiku radīja spriedzi tik atšķirīgās

republikās un šīs problēmas risinājumi kā republiku, tā Maskavas līmenī bija savā ziņā stereotipiski, atšķirības bija tīri taktiskas.

PSKP CK Prezidijs 13. jūnijā nolēma nosūtīt ziņojumu uz Rīgu apspriešanai CK birojā, kā arī nosūtīt uz Rīgu CK sekretāru Nuri-dinu Muhitdinovu. 22. jūnijā un 1. jūlijā Prezidijs noklausījās viņa ziņojumu par braucienu uz Latviju. 1. jūlija sēdē piedalījās arī J. Kalnbērziņš, V. Lācis, V. Krūmiņš un K. Ozoliņš.⁵² Latvijas KP CK tika uzdots novērst trūkumus darbā. Jāatzīmē, ka Ņ. Hruščovs ļoti skaidri lika saprast, ka nekāda plaša mēroga un tūlītēja vadošo kadru nomaina nav vēlama,⁵³ un faktiski vadības nomaina notika pēc šīs receptes – pakāpeniski. Kopumā var teikt, ka represijas pret Latvijas nacionālkomunistiem nevarētu notikt, ja tās neatbalstītu Maskava, un to visvairāk satrauca tas, ko tā interpretēja kā nacio-nālisma un lokālisma izpausmes.

Tomēr Latvija nebūtu nokļuvusi Ņ. Hruščova uzmanības cen-trā, ja to nebūtu centušies panākt nacionālkomunistu pretinieki republikas vadībā. Literatūrā tiek izvirzīts arī viedoklis, ka plašās kadru tīrīšanas patiesībā bija Maskavas un Latvijas partijas aparāta saspēle, kas tika īstenota, izmantojot Ņ. Hruščova aizņemtbu ar starptautiskās politikas jautājumiem, tajā skaitā vizītēm ASV un Ķīnā 1959. gada septembrī un oktobra sākumā.⁵⁴

Tomēr ar to bija par maz, lai izraisītu tik būtiskas pārmaiņas republikas varas struktūrās. Galvenais iemesls bija tas, ka E. Ber-klavam un citiem “jaunajiem” bija nāvīgi ienaidnieki republikas vadībā. Viņu motivāciju noteica kā ideoloģiski, tā arī karjeristiski apsvērumi. “Vecie” staļinisti ar dziļu neizpratni un šausmām uz-tvēra reformas un liberalizācijas procesus, kuru rezultātā viņi tika atbīdīti no varas, “jaunie” noniecināja viņu idejas un profesionā-lismu. Sprotams, ka “vecie” meklēja atbalstu Maskavā un bija lai-mīgi to atrast PSKP CK aparātā, kura darbiniekiem pret Latviju bija pretenzijas it sevišķi sakarā ar F. Kašņikova izbalsošanu. Tur-klāt situāciju pasliktināja tas, ka J. Kalnbērziņš kā pirmā republikas amatpersona nespēja efektīvi pildīt bufera lomu starp Maskavu un Rīgu, viņš arī neprata tikt galā ar šķelšanos LKP CK birojā un re-publikas vadībā kopumā. Šo situāciju izmantoja A. Pelše, kurš acīmredzot komunikāciju ar PSKP CK pārbaudes brigādi izman-toja, lai pasniegtu informāciju sev izdevīgā gaismā, un viņam šajā

ziņā palīdzēja arī citi “vecie”. A. Pelšes aktivitāti laikā, kad viņš atradās Rīgā, un arī vēlāk uzsvēra arī N. Muhitdinovs: tieši A. Pelše esot panācis, ka jautājums tika apspriests PSKP CK Prezidija sēdē, motivējot ar to, ka LKP CK birojs nespēj vienoties par lēmuma projektu,⁵⁵ respektīvi, N. Muhitdinovs centās radīt iespaidu, ka tieši A. Pelše ir bijis ieinteresēts jautājuma risināšanā augstākajā – PSKP CK Prezidija līmenī. Ja tas tā bija, tad acīmredzot mērķis bija panākt J. Kalnbērziņa nomaiņu, kas arī izdevās.

Interesanti, ka A. Pelšes kandidatūra uz pirmā sekretāra posteni tiek pieminēta jau PSKP CK Prezidija 22. jūnija sēdē, lai gan vēl vairākus mēnešus jautājums par to, kas nāks J. Kalnbērziņa vietā, it kā nebija izlemts. Var piekrist, ka “struktūra, draugi, sabiedrotie un stratēģija bija tikai A. Pelšem”, bet ne viņa pretiniekiem, turklāt viņš “savā spēlē pret nacionālkomunistiem bija licis tieši uz nacionālismu”.⁵⁶ Tā izrādījās visproduktīvākā stratēģija, jo sīta tajā punktā, kas Maskavai bija visjutīgākais un kurā tās reakciju visvieglāk varēja izraisīt.

Tieši vietējā cīņā par varu noteica to, ka republikas vadības nomaiņa, kas gan notika pakāpeniski un ilgākā laikā – līdz 1962. gadam, bija visai vērienīga. 1959. gada 7.–8. jūlija plēnumā no amata tika atcelts tikai E. Berklavs, viņu nosūtīja uz Vladimiras apgabalu Krievijā par kinofikācijas pārvaldes priekšnieku. Plēnuma lēmumā jau bija iezīmēti galvenie vaininieki: I. Pinksis (viņu, tāpat kā E. Berklavu, jau šajā plēnumā svītvoja no CK biroja sastāva), N. Bisenieks, P. Pizāns, P. Dzērve, P. Čerkovskis, E. Mūkins un V. Kalpiņš. Atbrīvošanās no viņiem notika atšķirīgos tempos, taču viņi nebija vienīgie. Pēc tam, kad 1959. gada novembrī atkāpās Jānis Kalnbērziņš un Vilis Lācis un viņu vietu ieņēma Arvīds Pelše un Jānis Peive, kadru nomaiņa ieguva ļoti plašu raksturu.

Nacionālkomunisma problēmas pētniecībā pēdējos divdesmit gados ļoti daudz ir paveikts, apritē ir nonākuši ļoti daudzi jauni dokumenti, ir daudzas vēra ņemamas akadēmiskas publikācijas. Neskatoties uz to, šajā problēmā ir daudzi joprojām neskaidri jautājumi. Zināmā mērā tas ir saistīts ar to, ka vēl arvien nav pieejami vai atrodami daudzi dokumenti, kas ieviestu lielāku skaidrību. Tomēr tas nav vienīgais izskaidrojums. Pētniecības rezultātā ir iz-

veidojušās diezgan daudzas nobīdes, pieņēmumi ir kļuvuši par pārbaudītiem faktiem u.tml. Lai būtiski pavirzītos uz priekšu šīs problēmas izpētē, ir nepieciešams pārbaudīt jau nostabilizējušos priekšstatus. Tas prasa avotu bāzes padziļināšanu, jaunu hipotēžu izvirzīšanu un pārbaudi.

ATSAUCES

- ¹ Šāds termins 60. gados bieži tika lietots Rietumos. Sk.: Gundar J. King (1965). *Economic Policies in Occupied Latvia: A Manpower Management Study*. Lincoln, Nebr.: Pacific Lutheran University Press, pp. 188–204.
- ² Walter Kemp (1999). *Nationalism and Communism in Eastern Europe and the Soviet Union: A Basic Contradiction?* Houndmills and London; New York: Palgrave Macmillan, p. 128.
- ³ Mark Beissinger, Ljubomir Hajda (1990). Nationalism and reform in Soviet politics. In: Mark Beissinger, Ljubomir Hajda (eds.). *The Nationalities Factor in Soviet Politics and Society*. Boulder, Colo.: Westview Press, p. 310.
- ⁴ Jeremy Smith (2003). Republican authority and Khrushchev's education reform in Estonia and Latvia, 1958–1959. In: Olaf Mertelsmann (ed.). *The Sovietization of the Baltic States, 1940–1956*. Tartu: KLEIO, pp. 237–252; William D. Prigge (2004). The Latvian purges of 1959: a revision study. *Journal of Baltic Studies*, 35 (3), pp. 211–230; William D. Prigge (2015). *Bearslayers: The Rise and Fall of the Latvian National Communists*. New York: Peter Lang; Eric Le Bourhis (2015). *Avec le plan, contre le modèle: urbanisme et changement urbain à Riga en URSS (1945–1990)*. Thèse de doctorat en histoire. Paris: École des hautes études en sciences sociales; Michael Loader (2016). The death of "Socialism with a Latvian Face": The purge of the Latvian national communists, July 1959–1962. *Journal of Baltic Studies*, published online: 17 Oct. 2016, <http://dx.doi.org/10.1080/01629778.2016.1244771>; Michael Loader (2016). The Rebellious Republic: the 1958 Education Reform and Soviet Latvia. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, pp. 113–139.
- ⁵ Ilga Gore (1992). Politiskās norises Latvijā 1953. gada vasarā. *Latvijas Vēsture*, 2, 53.–57. lpp.; Ilga Apine (1994). Latvija un padomju nacionālā politika. *Latvijas Vēsture*, 4, 40.–46. lpp.; Jānis Stradiņš (1998). *Latvijas Zinātņu akadēmija: izcelsme, vēsture, pārvērtības*. Rīga: Zinātne; Ilga Apine (2000). Latviešu nacionālkomunistu politiskās sagrāves nacionālpolitiskie aspekti. *Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1/2, 69.–73. lpp.; Valdis Blūzma, Ojārs Celle, Tālavš Jundzis u.c. (1998). *Latvijas valsts atjaunošana 1986–1993*. Rīga: LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs; Daina Bleiere (2003). Nacionālkomunisms Latvijā. Historiogrāfija. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 110.–129. lpp.; Daina Bleiere (2003). Sabiedrības reakcija uz nacionālkomunisma sagrāvi 1959. gadā: Kārļa Baumaņa un Jāņa Kīna lieta.

- Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 112.–138. lpp.; Daina Bleiere (2008). Latvijas Komunistiskās partijas etniskais sastāvs un nacionālkomunisma problēma 1944.–1965. gadā. No: *Letonikas Otrais kongress. Vēsture un identitāte. Kongresa referāti*. Rīga: Zinātne, 148.–161. lpp.; Jānis Riekstiņš (2008). Latviešu nacionālkomunistu cīņa pret Latvijas kolonizāciju un rusifikāciju. No: Valdis Blūzma, Tālavis Jundzis, Jānis Riekstiņš u.c. *Nevardarbīgā pretošanās: Latvijas neatkarības atgūšanas ceļš (1945–1991)*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 160.–224. lpp.; u.c.
- ⁶ Sk.: Riekstiņš. Latviešu nacionālkomunistu cīņa pret Latvijas kolonizāciju un rusifikāciju.
- ⁷ Michael Loader (2015). *The Thaw in Soviet Latvia National Politics 1953–1959*. A thesis submitted in partial fulfilment of the requirements for the degree Doctor of Philosophy King's College London, Department of History, pp. 92–93. Pieejams: https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/files/52106319/2015_Loader_Michael_1164272_thesis.pdf (skatīts 18.12.2016.).
- ⁸ Tõnu Tannberg (2010). *Politika Moskvā v respublikah Balti v poslevoennye gody (1944–1956)*. *Issledovaniia i dokumenty*. Moskva: ROSSPEN; Fond "Prezidentskii tsentr B. N. Yeltsina", s. 83.
- ⁹ Aleksandr N. Iakovlev (red.) (1999). *Lavrentii Beriia. 1953. Stenogramma iul'skogo plenuma TsK KPSS i drugie dokumenty*. Moskva: Mezhdunarodnyi fond "Demokratiia", s. 46–51, 61.
- ¹⁰ Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas VI plēnuma stenogramma. *Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs* (turpmāk: LVA), PA-101-16-10, 5. lp.
- ¹¹ Iakovlev. *Lavrentii Beriia. 1953*, s. 96.
- ¹² Latvijas Komunistiskās partijas Centrālās Komitejas VI plēnuma stenogramma, 7.–8. lp.
- ¹³ Turpat, 10. lp.
- ¹⁴ Turpat, 11. lp.
- ¹⁵ Nataliya Kibita (2013). *Soviet Economic Management under Khrushchev: The Sovnarkhoz Reform*. London; New York: Routledge, pp. 19–21.
- ¹⁶ Turpat, 29. lpp.
- ¹⁷ Pēteris Guļāns (2008). *Pieredzētais un pārdzīvotais*. Rīga: LZA EI, 52. lpp.
- ¹⁸ Irene R. Shneidere (1989). *Sotsialisticheskaia industrializatsiia v Latvii: khod, itogi, problemi*. Rīga: Zinatne.
- ¹⁹ A. A. Fursenko (gl. red.) (2004). *Prezidium TsK KPSS. 1954–1964. Tchernovye protokol'nye zapisi zasedanii. Stenogrammy. Postanovleniia*. T. 1, 2-oe izd., ispr. i dop. Moskva: ROSSPEN, s. 373.
- ²⁰ Riekstiņš. Latviešu nacionālkomunistu cīņa pret Latvijas kolonizāciju un rusifikāciju, 168. lpp.
- ²¹ Sk.: Uldis Gērmanis (1998). Daži vārdi par autoru. No: Eduards Berklavs. *Zināt un neaizmirst*. Rīga: Preses nams, 9. lpp.: "Piecdesmito gadu nogalē šis apzīmējums parādījās arī ārzemju laikrakstos. Ar to saprata latviešu tautības komunistu ("nacionālkomunistu") grupas pretestību Maskavas orga-

- nizētajam kolonizācijas un krieviskošanas procesam okupētajā Latvijā.” “Berklavisms” ir arī Zigurda Vidiņa 2007. gadā uzņemtās dokumentālās filmas nosaukums.
- ²² Stenogramma XI plenuma Tsentral'nogo Komiteta Kompartii Latvii ot 12 fevralia 1960 goda. LVA, PA-101-23-13, 5. lp.
- ²³ Dokladnaia zapiska TsK KPSS Latvii v TsK KPSS o vyselenii iz respubliki gruppy byvshikh rukovodiashchikh rabotnikov Latvii. V kn.: O. V. Khlevniuk i dr. (sost.) (2009). *Regional'naia politika N. S. Khrushcheva. TsK KPSS i mestnye partiinye komiteti. 1953-1964* gg. Moskva: ROSSPEN, s. 233-234.
- ²⁴ Turpat, 235. lpp.
- ²⁵ LKP CK biroja lēmums 1960. gada 20. jūlijā “O zaiavlenii Lurinia A. A.”. LVA, PA-15500-2-2409, 49.-50. lp.
- ²⁶ LKP 15. kongresa stenogramma. LVA, PA-101-21-1, 16. lp.
- ²⁷ Vilis Krūmiņš (1990). Ilgais ceļš uz demokrātiju. *Padomju Latvijas Komunisti*, 4, 83. lpp.
- ²⁸ Voldemārs Kalpiņš (1988). 1959. gads. Toreiz apsūdzētā liecība. *Cīņa*, 21., 25., 26., 28., 30. aug., 1., 4., 6. sept.
- ²⁹ *Spravochnik po istorii Kommunisticheskoj partii i Sovetskogo Soiuza, 1898-1991*. Pieejams: <http://www.knowbysight.info/KKK/11394.asp> (skatīts 18.12.2016.).
- ³⁰ LKP CK biroja 1959. gada 20.-21. jūnija sēdes stenogramma. LVA, PA-101-22-48a, 125. lp.
- ³¹ Sk.: Loader. *The Thaw in Soviet Latvia National Politics 1953-1959*, pp. 179-204.
- ³² Prigge. *Bearslayers*, p. 216.
- ³³ Kibita. *Soviet Economic Management under Khrushchev*, p. 58.
- ³⁴ Sīkāk par šo jautājumu sk.: Mārtiņš Mintaurs (2013). Ieskats Pļaviņu hidroelektrostacijas tapšanas vēsturē. No: *Atmiņu Daugava*. Biedrība “Koknesei”, 50.-106. lpp.
- ³⁵ LVA, PA-101-21-32, 51. lp.
- ³⁶ LVA, PA-101-22-2, 61. lp.
- ³⁷ LKP CK Zinātnes, skolu un kultūras nodaļas vadītājas L. Lapiņas un vadītājas vietnieka N. Muravjova slepenais ziņojums CK birojam par LPSR ZA Ekonomikas institūta darba pārbaudes rezultātiem 1959. gada 15. decembrī. No: Irēne Šneidere (atb. red.) (2001). *Latvija padomju režīma varā 1945-1986: Dokumentu krājums*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 239. lpp.
- ³⁸ Latvijas KP Centrālās Komitejas VII, slēgtā plēnuma stenogramma 1959. gada 7. un 8. jūlijā. *Padomju Latvijas Komunisti*, 4, 1989, 4-6.
- ³⁹ Sk. LVA, PA-101-22-2, 61.-64. lp.
- ⁴⁰ Stradiņš. *Latvijas Zinātņu akadēmija*, 227. lpp.
- ⁴¹ Sk., piemēram: “Par nacionālkomunistu ideologu daudzi uzskata ekonomistu Paulu Dzērvi, jo viņa vadībā tika formulētas idejas, kas balstījās uz

- uzskatu, ka republikas ekonomikai jādarbojas pirmām kārtām tās iedzīvotāju interesēs.” – Daina Bleiere u.c. (2005). *Latvijas vēsture, 20. gadsimts*. Otrais, papildinātais izdevums. Rīga: Jumava, 360. lpp.; “Pamats šādai, Latvijas interesēm atbilstoši ekonomiskai reformai bija Zinātņu akadēmijas Ekonomikas institūta direktora Paula Dzērves izstrādātā Latvijas lielākas ekonomiskās patstāvības koncepcija.” – Riekstiņš. Latviešu nacionālkomunistu cīņa pret Latvijas kolonizāciju un rusifikāciju, 173. lpp.
- ⁴² Pauls Dzērve (1959). Komunistiskās celtniecības septiņgade. *Karogs*, 1 (1. janvāri); Pauls Dzērve. Pamatā rūpniecība. *Literatūra un Māksla*, 21.03.1959. Sk. arī P. Dzērves runas atreferējumu: Latvijas Komunistiskās partijas ārkārtējais XVI kongress. *Cīņa*, 14.01.1959.
- ⁴³ *Lietuvos Ypatingasis Archyvas (LYA)*, 1771–196–95, 6. lp.; 1771–96–34, 70. lp.
- ⁴⁴ Khlevniuk i dr. *Regional'naiā politika N. S. Khrushcheva*, s. 160–168.
- ⁴⁵ Ziņojums publicēts: Khlevniuk i dr. *Regional'naiā politika N. S. Khrushcheva*, s. 223–232. Latviski PSKP CK brigādes ziņojums publicēts laikrakstā “Padomju Jaunatne” 1990. gada 1. maijā.
- ⁴⁶ Fursenko. *Prezidium TsK KPSS. 1954–1964*, s. 371.
- ⁴⁷ Turpat, 1061. lpp. (48. atsauce).
- ⁴⁸ “Latviiskoe delo” 1959 g. Radio Svoboda, Dokumenti proshlogo. 03.07.2004. Pieejams: archive.svoboda.org/programs/hd/2004/hd.070304.asp (skatīts 18.12.2016.).
- ⁴⁹ Fursenko. *Prezidium TsK KPSS. 1954–1964*, s. 357–370.
- ⁵⁰ Turpat, 367. lpp.
- ⁵¹ Turpat, 1062. lpp., 65. atsauce.
- ⁵² Protokola melnrakstus un 1. jūlija sēdes stenogrammu sk.: Fursenko. *Prezidium TsK KPSS. 1954–1964*, s. 355–382.
- ⁵³ Turpat, 382. lpp.
- ⁵⁴ Geoffrey Swain (2016). *Khrushchev*. New York: Palgrave Macmillan. Arī V. Prigge uzskata, ka E. Berklava atcelšana ir notikusi pretēji Ņ. Hruščova vēlmei, jo A. Pelše, viņa sabiedrotie Latvijā, militāristi un atbalstītāji Maskavā ar sekmīgi manevru palīdzību ir apspēlējuši Ņ. Hruščovu. Sk.: Prigge. *Bearslayers*, p. 113.
- ⁵⁵ 1959. gads Latvijā: skatiens no malas. Intervija ar Nuritdinu Muhitdinovu. *Padomju Latvijas Komunisti*, 5, 1990, 79.–81. lpp.
- ⁵⁶ Sergejs Kruks. Nacionālkomunisms-2. *Providus*, 06.03.2007. Pieejams: <http://providus.lv/article/nacionalkomunisms-2> (skatīts 18.12.2016.).

NATIONAL COMMUNISM IN LATVIA (THE 1950S) –
SOME RESEARCH PROBLEMS*Daina Bleiere*

Dr. hist., senior researcher at the Institute of History of Latvia, University of Latvia; assoc. professor at the Political Science Dpt., Rīga Stradiņš University. Research interests: the Latvian history of the 20th century, impact of the Soviet regime on the society of Latvia.

The purpose of the article is to identify problems essential, though disputable and insufficiently explored concerning National Communists' activities in Latvia, grounding on archive materials, memoirs, and critical analysis of the most recent Latvian and foreign literature on history. Despite the rather wide historiography of the topic, there are several discussable issues: the problem of relations between the centre and the periphery in the USSR, in the context of which the National Communists' problem in Latvia was formed; whether National Communists represented a certain faction in the LCP; what was the role of Eduards Berklavs; did any certain economic programme of National Communists exist?

Key words: National Communism, autonomism, localism.

Summary

Regardless of a large number of studies, many unclear and disputable questions still exist in the research of National Communism. The purpose of the article is to identify insufficiently explored problems.

There is a tendency in the historiography of Latvia, to interpret the National Communism problem as unique, and hence the focus is mainly on internal factors. However, most importantly, this problem occurred in a definite time and within a definite political context. There exist several aspects deserving more attention to be paid to. One of these is related to attempts of making the state and economic administration system more efficient after Stalin's death and the way these attempts were realised in Latvia. One of the most insufficiently explored areas is related to activities of the National Economy Council in Latvia and decentralization of economy. Another one refers to the necessity of revising the Latvian National Communism in the context of similar processes in other national republics of the USSR. Defeat of the National Communists in 1959, in Latvia, in a way was a unique phenomenon in the whole Soviet Union. However, reasons causing it, as well as attempts of the republic's administration to solve republic's problems, to a great

extent were common with the policies of administrations of other national republics.

Quite often an emphasis has been put on E. Berkļavs, and the National Communists have been discussed as an opposition, a certain faction of the Latvian Communist Party (LCP) grouped around him. Namely, he has been positioned as a leader of the above mentioned group. After thorough reading of documents, some doubts occur regarding the fact whether the National Communists acknowledged themselves as a distinct group and E. Berkļavs as its central figure. In the documents referring to defeat of the National Communists, the question about them as a “group” appeared in several speeches, in the plenum of 7–8 July 1959 for the first time, but more vigorously the issue was raised after the plenum. However, no real evidence of the group’s existence was mentioned. In addition, the composition of the group in various documents has been defined differently. In fact, inclusion in E. Berkļavs’ “group” served as grounds to dismiss undesirable people. However, it was just only one cause for prosecution and usually it was not set in the foreground.

Accusations for the attempt to realize “national distinction” in economy were perceived as the existence of a real political economic programme of the National Communists. Unlike in other regions of the USSR, light and food industry in Latvia were rather developed. However, socialistic industrialization in previous two five-year terms had significantly increased the role of the “A” group, leaving production of consumer goods and food industry in the role of a step-child. Logically, the authorities of the Republic were interested to use the opportunities provided by decentralization to solve problems vital for the population of the Republic, moreover, because they were connected with the issue of the Soviet regime’s legitimacy. The way of problem solving suggested that in fact the National Communists had no exact economical programme and that they had just ideas to ground on. On the basis of those ideas such a concept could occur, but, obviously, in the middle of 1959 it did not exist yet. Definitely this question demands more serious and deeper studies about the formation of the Latvian economic policy in the late 1950s and early 1960s.

In general it can be said that the policy of Latvia’s administration during 1956–1959 did not differ significantly from the language, education, and economic policies of other Baltic republics. However, Moscow had received plenty of claims regarding other expressions of the “nationalism” of the Republic’s administration. It was clear that Moscow

wanted to draw a clear line to the Baltic republics (and along with them also to other republics) which they should cross by no means. Why did exactly Latvia become one of the victims (along with Azerbaijan)? Obviously, it was caused by several circumstances, both external and internal. The external one was the report delivered by the CPSU CC apparatus and the brigade of the Party Control Committee about the situation in Latvia, which caused N. Khrushchev's reaction that was apparently expected by the authors of the report.

Latvia would not have got into N. Khrushchev's focus, if opponents of the National Communists in the leadership of the republic were not trying to achieve it. There is a view that a large-scale personnel cleansing that was urged by N. Khrushchev's involvement in the matters of international politics, including his visits to the USA and China in September and beginning of October of 1959, in fact was an interplay among the members of the Party apparatus in Moscow and Latvia.

However, it was not enough to cause significant changes in the power structures of the republic. The main reason was the fact that E. Berklavs and other "youngsters" had fatal enemies among the leadership of the republic. Understandably, the "old" ones were looking for support in Moscow and were happy to find such in the apparatus of the CPSU CC. J. Kalnbērziņš as the highest official of the republic was unable to perform effectively the role of a buffer between Moscow and Riga, and he also was unaware of how to deal with dissent in the Bureau of the LCP CC in particular and in the administration of the republic in general. A. Pelše took advantage of this situation, obviously using communication with the CPSU CC Control brigade to present information in the light that was convenient for him, and he was supported also by other "oldies".

Exactly the local struggle for power determined vast changes in the republic's administration, though it took place gradually and in a longer period of time – till 1962.

During the recent two decades, the research of the National Communism problem has progressed a lot; many new documents and significant academic publications have come into circulation. As a result of the research quite a few offsets occurred; assumptions have become verified facts, etc. In order to move forward significantly in the research of this problem, it is necessary to verify already firmly established notions. This requires deepening of the source database, as well as setting new hypotheses and testing them.

VĒSTURES AVOTI

Ēriks Jēkabsons

1905. GADA REVOLŪCIJA: LATVIEŠU SOCIĀLDEMOKRĀTU PROPAGANDISTES MILDAS KĻAVIŅAS (SALNĀS) DIENASGRĀMATA

1905. gada revolūcija Krievijā bija viens no būtiskākajiem pavērsieniem visas impērijas un arī Latvijas vēsturē. Salīdzinot ar citām Krievijas guberņām, revolūcijas norise visradikālākā bija Baltijas, Lietuvas, Polijas un Aizkaukāza guberņās, resp., tur, kur blakus smagajiem saimnieciskajiem un sociālajiem apstākļiem bija vērojama arī nacionālā apspiešana un dažādi ierobežojumi. Latvijā revolūcija sākās ar demonstrācijas apšaušanu Rīgā Daugavmalā 1905. gada 13. janvārī, sekoja plaša streiku kustība pilsētās, kas pakāpeniski pārauga arī bruņotā cīņā, ieskaitot teroristiska rakstura darbību, turklāt revolucionārā kustība aptvēra arī laukus, tika nodedzinātas vairāk nekā 400 muižas. 1905. gada nogalē norises sasniedza kulmināciju, vairākās vietās sākoties bruņotai sacelšanās kustībai. Varas iestādes reaģēja, ieviešot karastāvokli un nosūtot uz Baltijas guberņām karaspēku kā soda ekspedīcijas. Sākās varas struktūru terors, kura rezultātā saskaņā ar līdz šim historiogrāfijā izskanējušajiem, taču daudzējādā ziņā vēl pārbaudāmiem un precizējamiem datiem ap 4000 Latvijas iedzīvotāju tika nogalināti bez tiesas, 427 – ar karatiesu spriedumiem, apmēram 8000 piesprieda dažāda termiņa cietumsodu, 2652 – ieslodzījumu Sibīrijas katorgā, vēl apmēram 5000 devās politiskajā trimdā uz Rietumvalstīm. Visumā revolucionārā kustība turpinājās vēl 1906. un 1907. gadā.¹ Tomēr revolūcija panāca būtiskas izmaiņas impērijas iekšējā iekārtā, radot aizmetņus demokrātisku brīvību ieviešanai, cita starpā tajā zināmu politisku pieredzi bija guvuši daudzi vēlāki neatkarīgās Latvijas valsts politiskie un sabiedriskie darbinieki, starp kuriem bija arī Voldemārs Salnais un viņa kundze Milda Salnā, dzimusi Kļaviņa.

Milda Kļaviņa dzimusi 1886. gada 1. septembrī Nītaures pagasta “Lejas Savēļos” saimnieka un zemes īpašnieka ģimenē. Uzņēmīgais

tēvs drīz pārcēlās uz Rīgu, kur kopā ar saviem brāļiem atvēra pirmo latviešu klavieru fabriku. Milda mācījās Latviešu labdarības biedrības skolā, pēc tam – prestižajā krievu Lomonosova sieviešu ģimnāzijā.²

Pati Milda Salnā 1966. gadā autobiogrāfijā rakstīja, ka pirmo ievirzienu demokrātiskā ideoloģijā mantoja no Aspazijas un Jāņa Asara priekšlasījumiem Mīlgrāvja “Ziemeļblāzmā”, turklāt “latviskajā Latviešu biedrības skolā izaugusi latviski-nacionālā jutoņa”, pēc pāriešanas 1901. gadā uz “krievisko Lomonosova ģimnāziju, noved pie vairākkārtējiem incidentiem ar līdzskolniecēm krievietēm” (citā reizē pati izteicās – bijusi “kā ezis starp krievu činavnieku meitām”). Rezultātā jaunieie iesaistījās nelegālo sociāldemokrātu jaunatnes pulciņu darbībā Rīgā, turklāt 1904. gadā tajos darbojās samērā liels skaits izglītības iestāžu vecāko klašu dažādu tautību skolēnu. 1905. gada janvārī ģimnāzija tika pabeigta ar labām sekmēm. Sākoties revolūcijai, Milda Kļaviņa un arī Voldemārs Salnais aktīvi iesaistījās tās norisēs Vidzemē (piemēram, 1905. gada 5. jūnijā piedalījās baznīcas demonstrācijā Nītaurē, bet 27. novembrī – mītiņā Cēsīs³) un Rīgā, darbodamies kā Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas propagandisti. Gadījās arī “asāki notikumi”, ko apliecina pašas vēlāk piezīmēs atzīmētais: “1905. g. okt. sākumā piedzīvojums ar “Steņku” (Jānis Liepiņš) un kaujiniekiem Vērmanes dārzā. “Jēpis” ar kaujiniekiem nošauj kazaka zirgu.” Starp citu, minētā epizode avotos atspoguļojas šādi: 1905. gada 16. oktobrī ap diviem dienā streikotāji radīja nekārtības Aleksandra ielā, apturēja važoņus, izsēdināja no tiem braucējus, bojāja pajūgus. Ieradās 9. Jeļizavetogradas dragūnu pulka dragūni, uz viņiem sāka šaut kaujinieki no Vērmanes dārza. Divus dragūnus ievainoja, vienu zirgu nošāva, divus ievainoja. Par to 1907. gada 10. maijā Jāni Dūriņu notiesāja uz 10 gadiem katorgā, Pēteri Baumanu uz 6 gadiem un 8 mēnešiem katorgā.⁴

Sprīžot pēc tālāk publicētās dienasgrāmatas ierakstiem, jaunības radikālisms un Rīgas sociāldemokrātu sabiedrībā valdošais politiskais noskaņojums šajā laikā licis viņai ieņemt diezgan radikālu nostāju attieksmē pret pastāvošo iekārtu un tās izmaiņšanas principiem.

1906. gada janvārī viņa bēga uz Šveici, taču lielā mērā mīlestības dēļ pret “Tomu” (Voldemāru Salno) jau pēc dažiem mēnešiem atgriezās Krievijā un Rīgā, un jūnijā abi apprecējās, bet jūlijā piedzima viņas un Voldemāra Salnā dēls Ģirts, kurš kopā ar brāli auga pie

СВИДѢТЕЛЬСТВО.

Предъявительница сего, дворянка Миллада
Киявине, дочь Кривовиница, одворянина в Имперскіи

Одворянской Имперскіи Импазіи, издана въ Имперскіи Высшій 15 Февраля 1905 г. по прошению, св. исторіи.

исповѣданія, родившаяся 20 августа 1886 года,
въ мѣсяц 1905 года была допущена въ Римской Моносов-
ской женской гимназіи къ экзамену изъ курса 7ого
классова, при чемъ получила слѣдующія отлѣтки:

по закону Божию	4	/отлично/
по русскому языку	4	/отлично/
по арифметикѣ исполнению	4	/отлично/
по французскому языку		
по немецкому языку		
по естественной исторіи	5	/отлично/
по исторіи	4	/отлично/
по географіи	4	/отлично/
по физикѣ и	} 3	/удовлетв.
мат.-физик. географіи		

Постановленіемъ Педагогическаго Совѣта гимназіи,

3 мая 1905 года определено: выдать

свидѣтельство

курса 7ого классова женскихъ гимназіи
г. Варшавы Народнаго Просвѣщенія.

10 мая 1905 года.

Педагогическаго Совѣта В. Мовшунъ

Секретари Совѣта В. Карманъ

vecvecākiem (V. Salnā vecākiem) Lubānas pagastā, kamēr vecāki atradās Sibīrijā un ASV (Rīgā neilgi pirms Mildas Salnās aresta 1907. gadā, jau cietumā, piedzima arī otrs dēls – Ārijs, kurš mira 12 gadu vecumā 1919. gadā, tā arī nesaņēdams savus vecākus).

1907. gada jūlijā, Latvijas Sociāldemokrātijas propagandistei M. Kļaviņai piedaloties nelegālā sapulcē, kurā tika spriests par arodbiedrības izveidi, viņa līdz ar citiem tika arestēta, ievietota Terminrietumā Matīsa ielā kopā ar citām pazīstamām revolucionārēm – Henrieti Dermani un Lidiju Zariņu (vienu no kaujinieku veiktā uzbrukuma Centrārietumam organizatorēm)⁵.

Tā paša gada decembrī karatiesa Rīgā viņai piesprieda mūža izsūtījumu (dzīvesbiedram Voldemāram Salnajam tika piespriesti seši gadi katorgā). Tiesas sprieduma kopija Latvijas Valsts vēstures arhīvā atklāj interesantas detaļas: spriedums tika pasludināts 1907. gada 21. decembra vakarā, apsūdzētie – Pēteris Baunis no Vidrižu pagasta (dzimis 1879. gadā), Marija Blūma no Raņķu pagasta (dzimusi 1887. gadā), Jānis Mednis no Kārdzabas pagasta (dzimis 1885. gadā), Emma – Krūmiņa Emma Jāņa meita no Rīgas apriņķa “Kečiskij” (iespējams, Ķekavas – Ē. J.) pagasta (dzimusi 1888. gadā), Jānis Lasmanis no Seces pagasta (dzimis 1880. gadā), Kārlis Ozoliņš no Rīgas apriņķa (dzimis 1881. gadā), Anna Ozoliņa – Kārļa sieva, 27 gadus veca, Pēteris Ģipslis no Baižkalna pagasta (dzimis 1889. gadā), Voldemārs Krastiņš no Odzianas pagasta (dzimis 1883. gadā), Augusts Peizums no Cēsu apriņķa Vecgrostonas pagasta (dzimis 1883. gadā), Rūdolfs Kokle no Valkas apriņķa (dzimis 1888. gadā), Augusts Čoke no Rencēnu pagasta (dzimis 1882. gadā), Maksimiliāns Pečors no Valmiermuižas pagasta

(dzimis 1879. gadā). Visi tika apsūdzēti darbībā “slepenā biedrībā”, “naudas vākšanā partijas vajadzībām”, nelegālas literatūras izplatīšanā. Tiesa piesprieda Mednim un Ozoliņam sešus, Koklem un Baunim – četrus gadus katorgas, Annu Ozoliņu, Emmu Krūmiņu, Ģipsli, Krastiņu, Lasmani, Peizumu, Pečoru un Čoki notiesāja ar izsūtījumu, Mariju Blūmu attaisnoja. 1907. gada 23. decembrī Baltijas ģenerālgubernators spriedumu apstiprināja. Turklāt 1911. gada 16. septembrī oficiāli noskaidrojās, ka Jāņa Medņa īstais vārds ir Voldemārs Salnais, un arestētā vārdu mainīja tiesas spriedums 1911. gada 8. oktobrī. No minētā dokumenta izriet, ka Milda Kļaviņa patiesībā tika tiesāta kā Emma Krūmiņa.⁶ Pati vēlāk atcerējās, ka bijusi “šuvēja” ar “nelegāli iegūtu pasi”⁷.

Izvesta uz Biruļkas sādžu 400 kilometrus ziemeļos no Irkutskas, viņa pēc pusgada no turienes aizbēga, ieguva Pievolgas vācu kolonijas iedzīvotājas pasi uz Olgas Komanienas vārda un vairākus gadus dzīvoja Irkutskā, strādājot arī par valodu mājskolotāju ģenerāļa Karla Butovska triju bērnu ģimenē. Pēc apmēram trīs gadiem, 1911. gadā, kad Apsardzības nodaļa (politiskā policija), cenžējot korespondenci, atklāja viņas atrašanās vietu, spiesta bēgt uz ārzemēm kopā ar dzīvesbiedru. Dzīvoja un darbojās Vīnē, tad – ASV, kur bija latviešu sociāldemokrātu koporganizācijas lektore un strādāja laikraksta “Strādnieks” redakcijā.

1917. gadā kopā ar Voldemāru Salno devās atceļā uz dzimteni cauri Harbinai (Mandžūrijā), 1918.–1920. gadā uzturoties Vladivostokā, kur aktīvi piedalījās Imantas pulka karavīru aprūpē (Hūvera institūta arhīvā, V. Salnā kolekcijā, glabājas nelieli M. Salnās atmiņu pieraksti par šo laiku). Latvijā atgriezās 1920. gadā, strādāja Ārlietu ministrijā, Latvijas Telegrāfa aģentūrā, bija Satversmes sapulces sociāldemokrātiskā mazākuma izdevuma “Darba Balss” redaktore, turklāt minētais bija saistīts ar aktīvu darbību šajā Margēra Skujenieka vadītajā sociāldemokrātu maziņieku politiskajā grupējumā. Aktīvi darbojās Latvju sieviešu nacionālajā līgā, rakstīja presē par sabiedriski politiskiem jautājumiem utt.

Pēc tam M. Salnās darbība bija saistīta ar viņas vīru – diplomātu un ārlietu ministru Voldemāru Salno.⁸ Kā raksta viņa pati 1966. gadā, darbojās kā “rakstisku aPCRējumu tulkotāja, redaktrise un preses referente”. Valsts okupācija ģimeni pārsteidza Zviedrijā, kur V. Salnais bija sūtnis, un Otrā pasaules kara laikā viņa kundze

palīdzēja “uzturēt nelegālus sakarus ar dzimteni un sniegt tikpat nelegālus ziņojumus sabiedrotajiem”. Pēc kara dzīvoja Stokholmā, darbojās Baltiešu humanitārajā apvienībā (ģenerālsekretāre) un Latvijas P.E.N. klubā (ģenerālsekretāre), citās trimdas organizācijās. Mirusi 1970. gada 21. maijā.

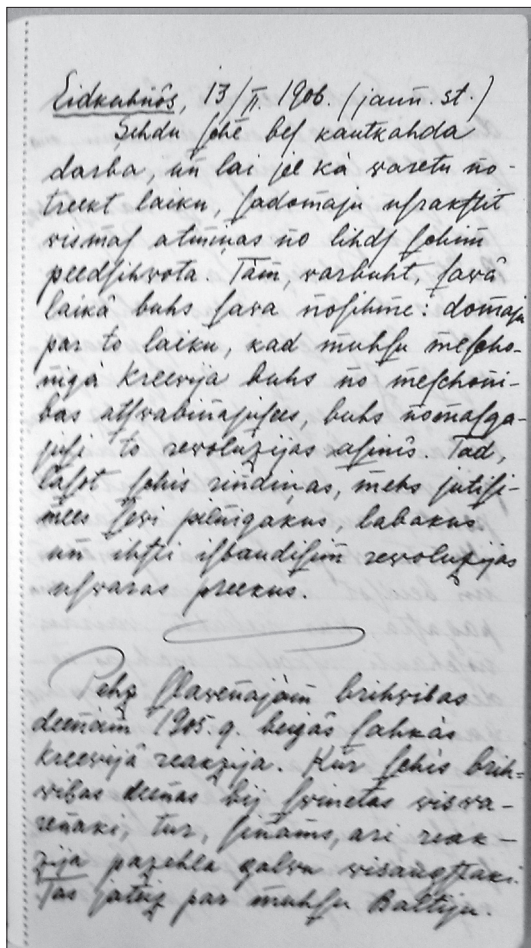
Publicētais dokuments tapis 1906. gada februārī, atrodoties ceļā no Latvijas uz Šveici. To rakstījusī divdesmitgadīgā meitene un jau zināmu pieredzi guvusī revolucionāre atklāj Latvijas vēsturei svarīgus aspektus, pirmkārt un detalizēti – veidu, kādā simtiem revolūcijas dalībnieku, kuriem pastiprinātās Krievijas varas iestāžu reakcijas apstākļos aplūkojamajā laikā draudēja ieslodzījuma un pat nāves briesmas, nelegāli pameta Krieviju, dodoties uz Vāciju un tālāk – Rietumeiropu un ASV (izmantojot robežsardzes vienību karavīru korupciju, resp., viņus piekukuļojot), otrkārt – atklāj jaunas, dedzīgas latviešu revolucionāres iekšējo pasauli – naidu pret cariskās Krievijas amatpersonām kā revolūcijas ienaidniekiem, nicinājumu pret “prūšiem” jeb vāciešiem, neierasto Vācijas un Šveices apstākļu redzējumu, galu galā – sniedz informāciju par situāciju un noskaņojumu Rīgā 1905. gada beigās un 1906. gada sākumā, kā arī skaitliski lielajā Cīrihes latviešu sociāldemokrātu jeb emigrantu kopienā 1906. gada sākumā. Turklāt valstsvīra un diplomāta Voldemāra Salnā kundze arī pati bija Latvijas sabiedrībā un politikā samērā nozīmīga persona, kuras dzīvesstāsts tāpēc kļūst vēl būtiskāks.

Publicētajā dokumentā, kurš glabājas Stenforda Universitātes Hūvera institūta arhīvā esošajā Voldemāra Salnā dokumentu kolekcijā, iespēju robežās saglabāta autores lietotā oriģinālrakstība, nepieciešamības gadījumā sniedzot skaidrojumus par žargonvārdiem un aplūkojamajā laikā lietotajām vārdu formām.

Dokuments

Eidkūnos,⁹ 13.II/1906. (jaunā st.)

Sēžu še bez kautkāda darba, un, lai jel kā varētu notriekt laiku, sadomāju uzrakstīt vismaz atmiņas no līdz šim piedzīvotā. Tām, varbūt, savā laikā būs sava nozīme: domāju par to laiku, kad mūsu mežonīgā Krievija būs no mežonības atsvabinājusies, būs nomazgājusi to revolūcijas asinīs. Tad, lasot šīs rindiņas, mēs jutīsimies sevi pilnīgākus, labākus un īsti izbaudīsim revolūcijas uzvaras priekus.

nav vairs neviena pagasta, kur nebūtu vairāki nošauti, uzkārti, mājas nodedzinātas, iedzīvotāji piepērti gan žagariem, kā dzimtbūšanas laikos, gan nagaikām.¹⁰

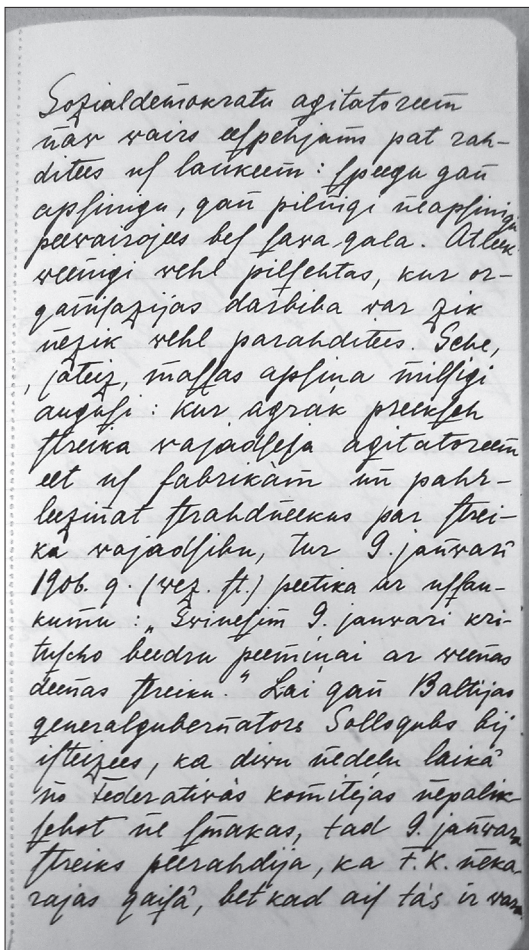
Tiesa īsa un āša: paprasa, kā sauc, un tūliņ ar bez kādas izmeklēšanas piespriež sodu: nošauts, pakārts, piepērts. Sociāldemokrātu aģitatoriem nav vairs iespējams pat rādīties uz laukiem: spiegu gan apzinīgu, gan pilnīgi neapzinīgu pavairojies bez sava gala. Atliek vienīgi vēl pilsētas, kur organizācijas darbība var cik ne cik vēl parādīties. Šeit, jāteic, masas apziņa milzīgi augusi: kur agrāk priekš

streika vajadzēja agitatoriem iet uz fabrikām un pārliecināt strādniekus par streika vajadzību, tur 9. janvārī 1906. g. (vec. st.) pietika ar uzsaukumu: "Svinēsim 9. janvāri kritušo biedru piemiņai ar vienas dienas streiku."¹¹ Lai gan Baltijas ģenerālgubernators Sologubs¹² bij izteicies, ka divu nedēļu laikā no Federatīvās komitejas¹³ nepalikšot ne smakas, tad 9. janvāra streiks pierādīja, ka F. K. nekarājas gaisā, bet kad aiz tās ir vara.

Bet pats par sevi saprotams, ka darbībai pilsētās arī drīz vajadzēja apstāties. Karaspēks savilkās tuvāk un tuvāk ap pilsētām. Sākās masas kratīšanas, aresti. Rīgu apņēma no visām pusēm Orlova¹⁴ armija. Bij jāsagaida pilnīga Rīgas ielenkšana.

Tādā laikā, kur katrai darbībai jāapstājas, katrs cilvēks, kurš spiegu un žandarmu acīs bij ieguvis tituli "neblagonadezhnyi",¹⁵ pasteidzās pilsētas atstāt un aizlaisties uz laiciņu vai nu pāri pār robežu, vai nu uz tumšākām Krievijas guberņām.

Tā 22.I (vec. st.)¹⁶ aizbrauca no Rīgas beidzami propagandisti: Toms,¹⁷ Jānis¹⁸ un Mazais¹⁹ uz ārzemēm. Paliku Rīgā pati beidzamā.

Bij nejdzīgs stāvoklis. Katra praktiska darbība beigusies, ar teoriju nodarboties arī nav nekādas iespējamības, jo no Rīgas apkārtnes nāk tās trakākās ziņas: Ziemeļblāzma,²⁰ Auseklis,²¹ Jonatāna biedrības²² nosvilinātas; ķeras pat liberāļiem fabrikantiem, kā, piem., A. Dombrovskim,²³ pie rīkles. Nācu pie tās pārliecības, ka manai dzīvei šē nav nozīmes; var iznākt tik pilnīgi nevajadzīga riskēšana ar savu dzīvību. 23.I līdz ar Dubinu²⁴ nosūtījām vēstuli uz robežu, ka būsīm tur 27./I vakarā.

No Rīgas bij jātiek laukā, cik ātri vien iespējams, jo bij sagaidāma Rīgas ielenkšana. Izbraucām 25./I.

No Rīgas līdz Dvinskai²⁵ visas stacijas pilnas zaldātu un draģu. Varēja sagaidīt visa vilciena izklatīšanu. Gulēju II. klasē uz beņķa un gaidīju, ka katru brīdi kāds spiegs bāzīs durvju šķirbā galvu. Dubina brauca III. klasē, par to man arī bij bēdas. Tā tricēdama un drebēdama, iebraucu ap pulkst. 5 pc. psd.²⁶ Dvinskā un domāju, ka nu ir bēdām gals, jo Dvinskā, mūsu komūnā,²⁷ vajag atrasties Ansim.²⁸ Tur varēs palikt līdz 27./I un tad ar vienu rāvienu drāzt uz Veržbolovu.²⁹

Bet, kā tas kādreiz notiek šai pasaulītē, cilvēks, no vilka bēgdams, uzskrien lāčam virsū.

Aizbraucu ar fūrmani³⁰ uz komūnu – Anša ne vēsts. Esot jau kādu nedēļu kamēr aizbraucis. Nu, domāju, tas nekas. Apprastos, vai var palikt pa nakti. Žīdu meitene atbild ar “jā”, uztaisa mums vēl samovaru,³¹ un mēs abi ar Dubinu gudrojam likties uz auss un gulēt līdz rītam; nožēlojam tik, ka Anša nav, kas mūs rīt varētu pavadāt pa pilsētu, lai mēs cik ne cik iepazītos ar Dvinsku. Te, kā no skaidras debess negaiss, tā mums uzbrūk ziņa, ka Dvinskā esot karastāvoklis, kratot veselus kvartālus, un Ansis taisni tādēļ aizbraucis, ka katru brīdi sagaidot komūnas kratīšanu. Ko nu darīt? Palikt tur nekādi nevarējām; iet uz viesnīcu arī ne – iespējama lieta, jo pasēs stundas laikā jāpieraksta učastkā³² un bez tam bij jau bijuši gadījumi, ka viesnīcnieki pavisam nepieņem viesus no Baltijas, bet parāda tiem durvis. Ieskrējām kā circeņi pelnos. Neatlika nekas cits, kā sēsties fūrmanī un drāzt uz kurjerskuju,³³ kurš atiet 10.33. min. 3 minūtes priekš vilciena atiešanas bijām stacijā un, izgrūduši par biļetēm 12 rubļ., aizlīgojām uz Viļņu. Jāpiezīmē vēl tas, ka prombraucot uz mūsu ielas stūra jau stāvēja kar[avīrs].

Pienācām tur ap pulkst. 2 naktī. Apstājāmie “Bellevue” viesnīcā un gudrojām, ko nu darīt. Šodien tik vēl 26./I. Tālāk braukt var vienīgi 27./I pēc pusdienas vai arī 26./I un apstāties Kovnā.³⁴ Bet, kādi tur tie dzīves apstākļi, kas to atkal lai sazin. 26./I no rīta apskatījām Viļņu. Pilsēta ļoti skaista. Ja mums nebūtu jāievēro krainiaia konspiratsiia,³⁵ tad gan visas malas būtu izložņājuši. Tagad tik tā pavisri šo to apskatijām. Zamkovaia gora³⁶ un apkārtējie vaļņi apaudzēti krūmiem. Pati pilsēta kalnaina un arī diezgan bagāta kokiem. Vasarā, kad viss zaļš, še vajag būt ļoti skaisti. Pilskalnā neuzkāpām: negribējām prašņāt un paši ceļa nezinājām. Esot ļoti skaists skats: visa pilsēta kā uz delnas.

Tas smukākais bij tas, ka klejojot tā samaldījāmie, ka nekā vairs nesapratām – ne uz priekšu, ne atpakaļ. Kā jau katreiz tādos gadījumos, glābējs bij fūrmans.

Vakarā nejauši satikām Gulbju Jaņķeli.³⁷ Tas mūs apmierināja, ka viesnīcā mums neviens klāt neķeršoties, un mēs ar tādā gadījumā nolēmām palikt tepat Viļņā līdz 27./I pēcpusdienā.

Tā tad jānodzīvo Viļņā gandrīz 2 dienas un 2 naktis. Darba nekāda nav; nepacietība satikt Tomu un Jāni aug; uzbudinājums arī liels, ka neuzklūp mums policija ar visiem saviem jautājumiem, “kur”, “kādēļ” u.t.t., uz kuriem gan bijām pastāvīgi sagatavoti. Gara stāvoklis, vārdu sakot, nejēdzīgs. Gaidīt gaidām, kaut jel tiktu pāri, tad varētu justies sevi pavisam citādi.

27./I nobraucām uz pēcpusdienas vilcienu, nopirkām biļetes līdz Veržbolovo II. kl., bet, tā kā pēdējā bij pilna, tad iesēdināja mūs I. kl. kupejā – braucām kā baroni.

Jo tuvāk nācām ceļa galam, jo vairāk uzbudinājāmie, jo nebij ne mazākās jēgas par to, kas mūs gaida priekšā.

Piļviškos³⁸ mūs vajadzēja sagaidīt žīdam. Es ar vislielāko uzbudinājumu skatos uz visām pusēm – nav. Tā kā nezinām nekā cita, ko darīt, tad braucām tālāk līdz pašai Veržbolovai.

Nu, tagad jāsaka, ka mums visu ceļu jau gadījās laimīgi izmukt, bet pat visi Kibartieši³⁹ atzina,⁴⁰ ka tāda laime, kā mums Veržbolovas stacijā, esot tiešām kas rets.

Lieta tā, ka no stacijas netiek nemaz ārā bez žandarmu ziņas, i paprasa pases un uz kurieni brauks. Ja pases izrādās no Baltijas, tad bez runas ņem cieti.

Saprotams, ka arī mēs tikām šo mežoņu rokās. Prasa, kādēļ šē atbraukuši. Es sataisu tik naivu ģimīti, cik tik nu iespējams, un stāstu, ka no Berlīnes brauc šurp viena slima tante, kurai esmu atbraukusi pretim, un tas puisis ir mans pavadonis. Gan šie tur rausījās, gan stāipījās, beidzot tomēr pierakstīja pases un atlaida.

Nu, slava bogu,⁴¹ tiktāl godīgi. Pasaucām nosil'shchiku⁴² un liekam nest mūsu paciņas uz viesnīcu. Gadījies tāds vecs vācietis, liels dzērājs un pļāpa. Sāk mums par visu ko stāstīt, un mēs atkal visu ko izvelkam. Beidzot dabūjam no šā zināt, kur atrodas mums vajadzīgie cilvēki, liekam vēl turp sevi aizvest ļoti omulīgā kārtā.

Te mūs pārsteidz vēsts, ka Toms, Jāns un Mazais iegāzušies. No sākuma nevarēju apķert, cik briesmīga šī vēsts. Aizgājām atpakaļ uz viesnīcu kā sadragāta. Aukstā un nemīlīgā viesnīcas istaba vēl pavairoja slikto gara stāvokli. Tā bij īsta moku nakts. Nosaluši, gluži slimīgi pamodāmies otrā rītā, t.i., 28./I ap pulkst. 5, tā kā ap 6 mūs solīja pārskapēt⁴³ pāri. Bet nekā. Bij vēl jānomocās viesnīcā līdz pulkst. 3 pēc pusd[ienas]. Atnāca konter-bandists⁴⁴ – ļoti tipisks bandīts. Par visu viņš runā tik auksti un ar tādu apsvēršanu, ka ticēt viņam nevar ne vārda – viss ir priekš tā šēpte, bet tās dēļ viņš ir gatavs ielikt otram dunci ribās.

Ap 3 mūs aizsūtīja pie kāda leišu zemnieka – pāri skapētāja. Atkal smuki tipi: pats vecis – leitis, tā sieva un visa saime ar visu ēku. Vecais apprasījās par to, kā iet Baltijā, un apstāstīja atkal par visu, ko pats zināja. Un pazīt viņš pazina visus: ir Trepovu,⁴⁵ ir Dubasovu,⁴⁶ ir Vitti⁴⁷ u.c. visus Krievijas draņķus.

Notupējām šē līdz ½ 6 otrā rītā, t.i., 29./I. Bij atkal gara nakts. Domas pastāvīgi pie šiem cietumā. Būtu atdevusi visu, būtu sēdējusi viņu vietā, lai tik zinātu, ka viņi brīvi. Visa lielā interese tikt pāri pār robežu maz pa mazam zūd. Liekas taisni kā noziegums aizbraukt un atstāt viņus te. Pie tam vēl dabūjam zināt, ka pirmdien, t.i., 30./I viņus sūtīšot pa etapu⁴⁸ uz Kovnu. Tā tad katrs uz savu pusi, varbūt uz nekad neredzēšanos...

½ 6 rītā 29./I pa celiņu līdz robežai skriešus vien, jo 6 maiņa vaktīs – bail, ka nenokavē. Zaldāts mūs sagaida. Tās arī ļoti interesants tips: "Stoi, stoi, nichego ne boisia, barynia!"⁴⁹ man laikam nekad neizies no prāta. Viņam bija ļoti skaista vintovka:⁵⁰ tāda plāna, slaida, ar paplatu štiku.⁵¹ No robežas ceļa līdz upītei taciņas nav. Lai nepaliktu pēdas, tad jāiet pa melnu: gar grāvi vien un tad

pa tīruma arumiem. Tur neredz arī nevienas pēdiņas; bet, tiklīdz pāri pār upīti – robežu, tad, kā no gaisa nokritis, vesels nobrists ceļš. Nezinājām, uz kuru pusi iet, likām tik pa pēdām līdz Eidkūnu ceļam. Pirmais, ko iedomājāties, kad bijām pāri, bij: “Tā, tagad Prūšos! Kādēļ gan šie tāpat nevarēja pāriet!?”...

Bij ļoti auksts, sevišķi tāpēc, ka līdz robežai skrējām, sakarsām, bet tad gājām lēnām. Nonācām Eidkūnos gluži nosaluši, izdauzījāmies pie vienas viesnīcas, otras, nekur nav rūmes. Un salti, ka ne glābties. Lādējām tos Prūšus, bet tas neko nelīdzēja. Bij jālien beigās lielajā Veltera hotelī. Tur, paldies dievam, istabu dabūjām, bet aukstu, kā kūti. Pastellējām kafiju, nevaram sagaidīt. Sulaiņi, visu nakti jau noņēmušies, rupji līdz beidzamam. Pastaipjāmies pa gultu, nomazgājāmies gan dūšīgi, samaksājām vienu sālitu⁵² rēķinu un gājām uz Hotel “Deutshes Haus”, kur pie mums solījās atnākt kibartieši.

Atnāca un atnesa labu vēsti: kāds no mūsējiem esot izmucis no Volkovišku⁵³ cietuma. Kurš – to nezina. Nevarot tik viņu dabūt rokā. Noņēmāmies gaidīt bēgli līdz pirmdienas vakaram un tad braukt tālāk. Tātad visu svētdienu 11./II (j.st.) un 12./II.

Atkal briesmīga garlaicība. Sēdi un domā par šiem. Un domas ar katru brīdi paliek smagākas un smagākas, liekas, ka nospiedīs pašu. Prātā nāk tās ilūzijas, kuras šie būvēja šķiroties: Berlīne, Berne, Šveice. Un tagad – cietums. Man bij briesmīgi grūti šķiroties, likās, ka šie aizbrauks un mēs nekad vairs neredzēsīties: viņi dzīvos Šveicē un mani šē Krievijā vai nu uzkārs, vai nošaus. Un tagad – pavisam otrādi. Nejēdzīgs stāvoklis!

Vakarā dabūjām izbaudīt Prūsijas tuvumu Krievijai. Paņēmām biļetes līdz Insterburgai.⁵⁴ Kāpām vagonā, te prūšu žandarms aiz krāgas cieti un prasa pasi. Ieraudzījis Krievijas pasi, viņš teic: “Aber das ist ja kein Pass! Gehen Sie zurück über die Grenze und fragen Sie den Gubernator einen Pass!”⁵⁵ Gan es manījos tikt vagonā, kamēr šis ar Dubinu ņēmās, bet kāpj pakaļ un sveiž laukā. Ak tu prūšu sivēns! Bij tā uz viņu dusmas, ka gribējās tā īsti krieviski viņam iegāzt. Labi gan vēl, ka biļetes naudu dabūjām atpakaļ. Gri-bējās teikt: “Na hier stinkt es auch nach Russland!”⁵⁶

Bij jābrauc atpakaļ uz viesnīcu – nekā nevari tu cilvēks darīt. Gudrojām, kā tagad tikt tālāk. Ar to žandarmu, sasodīts prūšu junkurs, jau laikam nevarēs tikt galā. Aizsūtījām pristavam⁵⁷ zīmīti, lai atnāk ar padomiem – vienīgais, kas atliek.

Šodien atkal tas pats vecais, sēdi un domā, un domā, vai traks palikdams, vienas un tās pašas domas. Neviens nenāk, nesaprotu, ko darīt. Labi vēl, ka dabūjām zināt, ka pristavs ap 5 mūs apmeklēšot. Redzēsim, pie kāda gala slēdziena nāksim.

Iz cietuma izmukušo arī nevaram sagaidīt: es baidos, vai viņš nebūs samaldījies kādā mežā un nosalis. Taisni traki ap dūšu. Pat rakstīšana iznāk gluži mehāniska. Krūtis un galva nejēdzīgi sāp: ja tā ies vēl pāris dienas, tad negarantēju par savu veselību. Nekad nebiju iedomājusies, ka šie pāri var būt vēl nejēdzīgāki kā Krievijā.

Pulksten 8 vakarā.

Atnāca žīds ar labām ziņām: vēl viens esot izbēdzis Volkovišku aresta mājas; divi atlikušie pārvesti uz cietumu. Izmukušie atrodies organizācijā Bunda⁵⁸ un, kā rādās, ātrāk prom nebrauks, kamēr visi nebūs laukā. Paliek pavisam citādi ap dūšu, kad dabūn tā ko dzirdēt.

Rīt jābrauc vienu staciju tālāk, lai nebūtu jāsastopas ar nejēdzīgo Eidkūnu žandarmu. Vai tad tiešām netiks no sasodītiem Prūšiem laukā!? Joki ar viņiem tiešām ir. Tagad, ap pulkst. 9 pēc jaunajām ziņām esam drusku nomierinājušies un varam sakārtot iespaidus, kādus dabūjām no Eidkūniem. Vispirms pilsētiņa ļoti buržuāziska. Izņemot iebraucējus laukstrādniekus, proletāriešu te nemaz neredz. Veikalos arī maz viņu: ļoti attīstīta bērnu ekspluatācija. Gadu 8–10 veci bērni stāv aiz letes, apkalpo viesnīcās u.t.t. No lielajiem tie dzird, zināms, tikai rupjības un tā arī paši paliek notrulināti, nespēj attīstīties – pilnīgi izvirst. Būs jāiepazīstas tuvāk ar Prūsijas likumiem par bērnu ekspluatāciju, tautas izglītību u.t.t. Ja pēdējā būtu piespiesta, tad tak nebūtu iespējama tik lieliska ekspluatācija.

Mūs gan laikam uz vietas pazīst, kas mēs par putniem. Iznāca viendien joki. Dubina stacijā prasa “Worwärts”⁵⁹ Šie sāk smieties un saka, ka tādu lietu šiem neesot. Ļoti rakterišķi⁶⁰ priekš prūšu mājpiļsoņiem un zemniekiem!

Pilsētiņa glīta. Galvenā iela apstādīta kokiem; pie mājām dārziņi. Visur manāma vācieša akurātā roka. Pavisam kas cits nekā Kibartos, kuri tak atrodas pāra simts soļu no šejienes.

Ievērojami ir šejienes Schutzmaņi.⁶¹ Šodien zem mūsu viesnīcas logiem bij tirdziņš, uz kuru, zināms, arī šie bija ieradušies un kā tītari savos fliegelmanteļos⁶² cienīgi špacierēja⁶³ pa tirgu. Zemnieki

viņus godbijīgi sveicina. Šie tik-tik atbild un paliek vēl lielāki savā ādā, bet labāk sakot fliegelmantelī. Mēs abi ar Dubinu no tā laika, kad stacijā mūs schutzmans izsēdināja no vagona, nevaram viņus ne acu galā ieraudzīt. Ir tak saprotams tāds krievu gorodovojs: nav kas riktīgi, paņem tevi aiz krāga un aizved uz učastku. Bet es pavisam nesaprotu tādu schutzmani: viņš tevi mierīgā garā izsēdina no vagona bez kādiem ieročiem, ar vienu vienīgu, varbūt vēl aprūsējušu zobenu pie sāniem! Kā krievu revolucionāra man gribētos ar viņu kādreiz pamēroties spēkiem. Tiešām, ja mūsu gorodovojem⁶⁴ būtu tik tāds plīks zobens, tad tiešām nezinu, cik viņu vēl tagad būtu uz Rīgas ielām, kur viņus uz to labāko apbruņotus knallē⁶⁵ zemē kā zvirbuļus!

Ar savu viesnīcu esam gluži mierā: pusdienas labas, prūšu kapija⁶⁶ mums arī smeķ ļoti labi, bet taisni iemilējušies esam Vācijas alū: baidāmies, ka nepaliekam par žūpām. Un tad vēl viena nelaime: Dubinas lielais krievu vēders nevar apmierināties ar šejienes mazažiem se[ze?]meļiem,⁶⁷ priekš viņa vienmēr maizes par maz.

Kaitina mūs vienīgi viesnīcas klavieres: visu garu dienu tās mašīna strādā. Ja vēl nejdzīgi ap dūšu un šajās dienās tur pumperē,⁶⁸ tad gan nevar glābties, padara pavisam nervozu.

Priekš Dubinas bija kas jauns, ka tie prūši nesedzas vis deķiem, bet pēļiem. Viņš no sākuma iedomājās, ka tie cilvēki lienot maisā iekšā.

Kopiespajds no šejienes tāds pa vidam. Varbūt būtu labāks, ja mūs pastāvīgi netraucētu domas par šiem cietumā. Man jau likās, ka viņas izjauks pat katru baudījumu visā ceļojumā. Tagad jau drusku labāki – vismaz cerības jau ir uz labākiem laikiem.

21. febr. 1906. g. (j. st.)

Tagad, paldies dieviņam, esmu reiz mierīgi “savās mājās”, varu mierīgi nosēsties un atķert nokavēto.

14./II iesēdāmies ar Dubinu fūrmanī un aizbraucām uz nākošo pēc Eidkūniem staciju Stalopeniem.⁶⁹ Iesēdāmies godīgi III. klases vagonā un mierīgā garā aizbraucām līdz Insterburgai. Tur izkāpām, nodevām bagāžu uzglabāt, bet paši devāmies apskatīt pilsētu, jo līdz mūsu istā vilciena pienākšanai atlika kādas 2 stundas. Pilsētiņa krietni liela; še ļoti daudz militāra: staigā pa ielām, ka čum vien, tādi izdresēti, maktīgi⁷⁰ muļķīgiem ģimjiem. Mēs ar Dubinu nemaz nevaram pierast pie viņu gaišās uniformas: tā mums atgādina krievu

žandarmus, un tā vien liekas, ka kāds tūliņ ķersies pie apkakles un stieps uz učastku...

Iekodām vēl krietnas vakariņas un tad likām uz staciju. Mūs pārsteidza lētā biļete. Tikai apmēram 14 markas līdz pašai Berlīnei. Iekāpuši vagonā, uzmeklējām kaktu un sākām rīkoties uz braukšanu. Te jāievēro vēl tas, ka Vācijā pastāv arī vēl IV. klases vagoni; tie ir tie lētākie. Beņķi tur stieejas gar sienām. Labākās vietas, zināms, tad ir visi 4 kakti, kuros tad vari tupties un sēties, kā vien patīk. Arī es iedzīvojos vienā kaktā un, pateicoties tam, krietni vien dabūju gulēt (brauciens iznāca taisni pa nakti).

Mēs sevi no tiem prūšiem nepavisam nelikāmiem traucēties, bet pērām tik pa latviski vaļā. Es vēl piebildu, ka nu tik var lamāties: tie prūši tak tā kā tā nekā nesaprot. Te uzreiz kāds teic: "Tā nemaz nav!" Apskatos – kāds strādnieks, vēlāk izrādījās arī emigrants. Tā tad nevar vis palaisties uz to, ka nesapratīs, un laist tik vaļā!

Mūsu līdzceļotāji prūši atstāja uz mani ļoti sliktu iespaidu: sievietes nejdzīgas koķetes, vīrieši neizsakāmi muļķīgiem ģimjiem. Nepierasts man arī viņu sabiedriskums: kurš iekāp vagonā, pasaka visiem "Morgen"⁷¹ un kā vecs paziņa sarunājas, ar ko tik tam patīk no visa vagona. Mūsu latviešu mēli tie, zināms, nesaprata un skatījās uz mums diezgan naidīgi. Kāds tik apprasījās, vai tas nesot angļiski!...

Braucām un gulējām, gulējām un braucām līdz rītam. No visas Prūsijas neko neredzējām. No rīta izkāpu kādā stacijā iekost un saptapu – Mazo. Tas bij pārsteigums. Apprasījāmiem tūliņ par visu.

Nesaprotu, vai tad agrākās laimes vietā Tomu apsēdusi nelaime? Uz robežas jāiekrīt, bēgot jāiekrīt, un visur tikai nelaimes gadījušās, kuras tik par simtiem vienam var nākt priekšā? Taisni traki: būtu izsprucis, ja nesaķērusi to sarga sieva ar bērnu uz rokām. Viņš negribējis to sist un – palicis turpat! Tā tad atkal visas cerības vējā!...

Berlīnē sastapām Zaru⁷² un nolēmām palikt tur tik vienu dienu – arī Prūsijā manāma Krievijas reakcija: tikai skaties, ka 24 stundu laikā tevi neizraida uz Krieviju atpakaļ. Esot no Kēnigsbergas⁷³ jau izdzīti kādi pāra simts žīdu, pat tādi, kuri tur nodzīvojuši jau vairāk gadus. Arī no Berlīnes raidot projām.

Cik nu tā laika bij, to pašu izlietojām priekš Berlīnes apskatīšanas. Ļoti buržujiska pilsēta: visur tik kungi oktoberos.⁷⁴ Apprasījās par strādnieku sapulcēm: tās noritot ļoti omulīgi. Sasēdot tie sociāl-

demokrāti ar savām madāmām ap galdiem, iedzerot glāzi alus un paklausoties mierīgā garā, ko tur spriežot. Nē, mēs, Krievijas pa-valstnieki, to nesaprotam...

Berlīne ir trīstāšīga⁷⁵ pilsēta: visur kust vagoni – gan apakš zemes, gan virs zemes, gan zem padebešiem. Cilvēku milzums, bet visi kust tik kārtīgi, viens otram nemaz nepieduras. Nesaprotu, kas tā būtu Rīgā par grūstīšanos, ja tur kādreiz uz ielas būtu tik daudz cilvēku – viens otram kājas nomītu!

Vienīgais, ko daudz maz dabūjām apskatīt, tas bij akvariums.⁷⁶ Ļoti mākslīga būve, katram dzīvniekam piemērota viņa dzīves vieta: putni pa kokiem un klintīm, zivis – pēc jūras dibena izbūvētos ba-seinos, čūskas tuksnešos.

16./II vakarā iesēdāmies vilcienā un braucām uz Frankfurti pie Mainas. Tā kā brauciens iznāca pa nakti, tad, zināms, it un nekā interesanta nebij. Mums tik piebiedrojās kāds ļoti naivs židiņš-emig-rants, kurš ar savu naivumu mani nervozu padarīja.

Frankfurtē pārsēšanās Schnellzugā⁷⁷ (tālāk IV. kl. vagonu vairs nav) uz Bāzeli, tas bij jau 17./II ap pulkst. 12 dienā. Iebraucām Vā-cijas kalnos – apkārtne palika jo interesantāka. Pavisam citi ģimji cilvēkiem, nekā prūšiem. Interesanti izskatās ciemi ar glītajām div vai trīstāšīgajām dzīvojamām ēkām. Tās pa lielākai daļai no māliem būvētas ar koka daļām satura dēļ pa vidu; tās izbūvētas dažādu krustu veidā.

Jo tālāk uz dienvidiem, jo vairāk kalnu. No Heidelbergas velkas jau vesela kalnu rinda. Kalnu dienvidu nogāzes apaudzētas skais-tiem dārziem; kalnu gali noauguši bieziem mežiem, kuros redzams vēl liels sniegs, kurpretim ielejas jau zaļas. Uz pašas Šveices robežas izbraucām vairākiem tuneļiem cauri un beidzot atradāmies Vācijas Bāzelē. Aprasījās mums, vai nav kā collējama;⁷⁸ atteicām, ka nav, un ar to pietika. Priekš mums tas ļoti neparasts, ka cilvēkam tā uztic-as. Mēs jau sagaidījām vienu lielu paku jaukšanu, bet iznāca tik vienkāršs jautājums. Pavisam neparasti priekš krievu pilsoņa...

22. febr. 1906 (turpinājums).

Šveices robežas pilsētā Bāzelē jau pavisam cita atmosfēra: koķe-tējošo vācu ķelnerieņu⁷⁹ vietā cilvēki, kuri apzinās izpildot tik savu pienākumu, dumjo vāciešu ģimju vietā dzīvas, pašapzinīgas sejas. Tas bij pirmais, ko novērojām, ēzdami Bāzeles vokzālē⁸⁰ vakariņas un gaidīdami vilcienu. Ap pulkst. 9 vakarā iesēdāmies kādā. Bijām

tā noguruši, ka katrs savā vietā aizmigām un atmodāmies tik pie pašas Cīriķes.

Izkāpām un gudrojām, kā nu tikt tālāk. Te redzu, stāv Vecozols.⁸¹ Nudien, laime. Aizveda mūs uz Lindes viesnīcu. Palidām zem pēļiem un bijām – *note*.⁸²

Otrā dienā – pie svētdienas sapazināmies ar kādu daļu no šejienes sekcijas biedriem. Uz kāpām Zürichbergā.⁸³ Krietns kāpiens. Bet ir tad ar varens skats! Pati Cīriķe ar ezeru ielejām, visapkārt tai – kalni. [...] ⁸⁴ Nekā ar vairāk to dienu nedabūjām darīt. Nolēmām tik pirmdien sākt meklēt dzīvokļus.

Tā bij gan skraidīšana, līdz dabūjām katrs sev mājas vietu! Cīriķe milzīgi plaša, jo pie katras mājas klāt lielu lieli dārzi. Turklāt vēl šejienieši aizspriedumu pilni vislielākā mērā: man kā sievietei briesmīgi grūti dabūt dzīvokli. Te pastāvot vesela Sittenpolicija,⁸⁵ ar kuru varot dažreiz iznākt visnepatīkamākās lietas. Dzīvokļa saimniecei tiesība tevi divas nedēļas nodzīvojušu stundas laikā izsviest no dzīvokļa, kā tas ar kādiem biedriem jau noticis, pie kuriem kāds cilvēks pārgulējis pa nakti. Tās bābas varot pat noteikt, ka nevienam cilvēkam nav tiesības pie tevis nākt. Tas tak ir nejēdzīgi! Mēs, latviešu revolucionāri, nolēmām pagaidīt, kamēr atbrauc mums vēl pastiprinājums no Baltijas, lai kopīgiem spēkiem varētu tās bābas patriekt kalnos!

Pēc divu dienu ilgas skriešanas sadabūju beidzot dzīvokli. Redzēšu, kā varēšu iedzīvoties.

Esmu ļoti nogurusi no garā brauciena; bet vēl vairāk mani nogurdina mana tagadējā vientulība. Kamēr bij jābrauc, jāskrien, jāiet, tā nebij tā sajūtama, bet tagad dienu no dienas tā man uzmācas vēl vairāk.⁸⁶

Kādēļ es atbraucu šurp, kā man šie vajaga? Šie jautājumi uzmācas aizvien biežāk. Es tak aizbraucu no Rīgas visvairāk tādēļ, ka iestājās bezdarbība un vientulība. Braucu taisni pie Toma. Bet tagad – ko es šie atrodu? To pašu, ko Rīgā atstāju, – bezdarbību un vientulību. Klāt vēl pievienojies nemiers par Tomu. Tiešām nezinu, ar ko tas beigsies.

Bezdarbība vismaz tagad pilnīga. No cerētās kopdarbības laikam nekas neiznāks. Sekcijas sapulce ievēlēja komisiju, kura, lai izstrādātu programmu, pēc kuras ierīkot kopīgu nodarbošanos. Pirmā komisijas sēdē Rublis⁸⁷ taisni noskaitās ar mums “jaunajiem”, kuri

negribēja pieņemt viņa projektu, un gribēja skriet prom. Par to atkal mēs tā noskaitāmies, ka atstājam nopietni sēdi. Tā komisija būtu likvidējusi tāpat savu darbību kā patvaldības komisijas, ja par mierinātājiem nebūtu ieradušies citi. Beigu beigās izrādījās, ka nekādu programmu nevar uzstādīt, jo nav referentu. Redzēs, kāda veida kopdarbību tagad nospriedīs kopējā sekcijas sapulcē. Atliek vēl cerības uz pašdarbību. Ierakstījos par biedreni šejienes soc[iāl]-dem[okrātu] izglītības biedrībā “EinTrachtā”,⁸⁸ lai varētu lietot tās bibliotēku. Še pastāv vēl kāda krievu bibliotēka, kura arī būs jāizlieto. Ar pašas sekcijas bibliotēku stāv ļoti vāji. Interesanti tik, kā stāvēs ar pašu nodarbošanās spēju. Esmu laikam milzīgi bāla un vāja, jo, kad aizrunājos par darbu, tad biedri man pastāvīgi atgādina, ka man jau vispirms vajagot atpūsties. Pilnīgi sajūtu savu vājumu: pirmās divi dienas, kad meklējam dzīvokļus, sāpēja no staigāšanas pa šejienes kalnainajām ielām visi kauli, gulēju gultā pavisam stīva. Pastāvīgi sāp galva. Pie domām par Tomu pastāvīgi līst asaras, dažreiz pat uz ielas vidus: nervi pavisam pagalam – nevaru sevi savaldīt. Un tad šī vientulība, kura man atļauj pastāvīgi par Tomu domāt! Tagad pat ar biedriem kopā sajūtu to, ka viņa trūkst. [...] ⁸⁹

23.II. 1906. [...] No rītiem līdz pusdienas laikam, kamēr izdala jaunās avīzes, vēl var cik necik apmierināties. Bet tad, pēc pusdienas, kad sanākam uz dziedāšanas mēģinājumu (28.II tiek rīkots latviešu vakars), man gribas tik vilkties kaktā iekšā; sveša, pavisam sveša man liekas visa sabiedrība, lai gan tā tagad pastāv jau no kādiem 100 latviešiem, var teikt, no biedriem vien. Gribas tik līst kaktā un raudāt, raudāt... [...]

24.II. 1906. [...] Mums, tas ir, šejienes sekcijas dziedātājiem, tagad ikdienas mēģinājumi: vakars tuvojas, bet ar to dziedāšanu iet ļoti vāji. Bet ne par to dziedāšanu gribēju rakstīt, bet par tiem dziedātājiem. Jāsaka vispār, ka es esmu še kā melna avs starp baltām: mūžīgi viena. Man vienmēr tā liekas, ka es būtu citiem pa kājām. Nemaisos arī tad nekur; kad prasa – atbildu; tā turu muti ciet. [...]

4.III. 1906. Nekur tomēr nav labāk kā dzimtenē! Tur bij pavisam citi cilvēki nekā še! Birģeliskums še parādās ik uz soļa. Šejienes strādniekus pavisam nevar salīdzināt ar Krievijas strādniekiem. Bijām abi ar Mazo uz kādu Diskussions-Abend Eintrachte.⁹⁰ Nu, lai dievs nedod, ko tur dabūjam dzirdēt! Kāds Dr. Doeblers runāja [...] un strādnieki viņam piebalsoja. Visi viņi pilnīgi Bernšteina⁹¹

piekritēji. Aizmirsts Marks,⁹² aizmirsts Kautskis,⁹³ aizmirstas visas pretišķības starp kapitālu un darbu. Viņiem visiem te tik silti un labi pie tagadējiem apstākļiem, ka viņi nevar pat iedomāties, ka šie apstākļi var grozīties viņiem par sliktu. [...]

Skatījāties abi ar Mazo viens otram acīs un smējāties. Man radās milzīga vēlēšanās zubrīt to vācu mēli, lai tos cūkas reiz krietni varētu sajāt. Pie tādiem uzskatiem nav brīnums, ka viņi mūsu Latv. Str. Part.⁹⁴ nosauc par anarķistisku.

Man jābrīnās tik, ko dara mūsu šejienes sekcijas sociāldemokrāti, kuri pierakstījušies gan Entrachtē par biedriem, nodzīvojuši šē dažs jau pārs gadus, tātad, domājams, prātis gluži labi vāciski, nemaz tomēr nav griezuši vērību uz šiem “soc.-dem.” vakariem, kuros tiek nomaitāts strādnieku gars? [...]

Avots: Hoover Institution Archives, Voldemars and Milda Salnais, box 2.

ATSAUCES UN PIEZĪMES

- ¹ Par 1905. gada revolūcijas norisēm sīkāk sk.: Jānis Bērziņš (1992; 1993). Bruņotās sacelšanās problēmas Latvijas pilsētās 1905. gada revolūcijā. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4 (1992), 74.–90. lpp.; 1 (1993), 63.–76. lpp.; *Starp-
tautiska konference “Informācija, revolūcija, reakcija”. 2005. gada 23.–25. no-
vembris, Rīga (Latvija): materiālu krājums* (2005). Rīga: Latvijas Nacionālā
bibliotēka, 2005; Līga Lapa (2007). 1905. gada 13. janvāra demonstrācijā
ievainotie. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 87.–108. lpp.; Līga Lapa
(2007). 1905. gada 13. janvāra demonstrācijā kritušie un no ievainojumiem
mirušie. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 96.–119. lpp.; Līga Lapa (2010).
Kaujinieku darbība 1905. gada otrajā pusē. *Latvijas Vēstures Institūta Žur-
nāls*, 4, 44.–68. lpp.; u.c.
- ² Biogrāfiskais apraksts sagatavots, balstoties uz: *Latvijas Nacionālā arhīva
Latvijas Valsts vēstures arhīvs* (turpmāk: LVVA), 2570 (Ārlietu ministrijas
Administratīvais departaments un Līgumu departaments)–14–1325, 1326;
3234 (Iekšlietu ministrijas Administratīvais departaments)–33–49969;
Hoover Institution Archives, Voldemars and Milda Salnais, box 1, 2; Jānis
Grīns. Darbs uztur jaunu. Mildas Salnās 70 mūža gadi. *Laiks*, 25.08.1956.,
3. lpp.; Arturs Strautmanis. Kalpošanai veltīts mūžs. Žurnāliste, politiķe un
sabiedriskā darbiniece Milda Salnā – 80gadniece. *Latvija*, 27.08.1966., 3. lpp.;
P. Jelgavietis. Cīnītāja par brīvību un tautas tiesībām. Mildai Salnais 80 gadu.
Londonas Avīze, 26.08.1966., 4. lpp.; Milda Salnais. Izsūtīšana uz Sibīriju.
Londonas Avīze, 10.01.1969., 3. lpp.; Jānis Rudzītis. Beidzies vētrains mūžs.
Laiks, 27.05.1970., 6. lpp.
- ³ Sk.: LVVA, 117 (Rīgas apgabaltiesas prokurors)–1–682, 11. lp.; 4568 (Vid-
zemes guberņas Žandarmērijas pārvalde)–1–1636, 104. lp.

- ⁴ LVVA, 117-1-568, 34.-47. lp.
- ⁵ LVVA, 5570 (Biedriba "Piektais gads")-1-66, 181. lp.
- ⁶ LVVA, 117-1-208, 5., 6., 24., 28. lp. Par norādēm uz šajā un trijās iepriekšējās atsaucēs minētajiem avotiem autors izsaka pateicību Dr. hist. Līgai Lapai.
- ⁷ Milda Salnais. Izsūtīšana uz Sibīriju. *Londonas Avīze*, 10.01.1969., 3. lpp.
- ⁸ 1924. gada 7. jūnijā abi Rīgas Dzimtsarakstu nodaļā apprecējās vēlreiz, ko apliecina attiecīga laulības apliecība, kas glabājas Hūvera institūta arhīvā V. Salnā kolekcijā. Pieļaujams, minētais bija saistīts vai nu ar iepriekšējos gados kāda iemesla dēļ (konspirācija u.tml.) veiktu šķiršanos, vai vēlmi reģistrēt laulību ārpus baznīcas.
- ⁹ Eidkava (vācu val. *Eydtkau*) – Vācijas dzelzceļa stacija pie Lietuvas robežas, līdz 1938. gadam Eidkūņi (*Eydtkuhnen*), pēc 1945. gada Čerņiņevska Krievijā.
- ¹⁰ Nagaika – pie jostas piestiprināma ādas pletne, kazaku formastērpa sastāvdaļa.
- ¹¹ 1905. gada 9. janvārī Pēterburgā norisa t.s. Asiņainās svētdienas notikumi – strādnieku demonstrācijas apšaušana.
- ¹² Vasiļijs Sologubs (1848–1917), Krievijas armijas infantērijas ģenerālis, 1905.–1906. gadā Baltijas ģenerālgubernators.
- ¹³ Federatīvā komiteja – Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas un ebreju sociāldemokrātu "Bunda" pārstāvju 1904. gada rudenī Rīgā izveidota koordinējoša institūcija, kura lielā mērā vadīja 1905. gada revolūcijas norises pilsētā.
- ¹⁴ Aleksejs Orlovs (1861–1908), Krievijas armijas ģenerālmajors, 1905. gada decembrī – 1906. gada jūnijā soda ekspedīciju vienību komandieris Baltijas guberņās.
- ¹⁵ *Neblagonadezhnyi* (krievu val.) – neuzticams (politiski).
- ¹⁶ Dienasgrāmatā izmantoti gan t.s. vecā, gan jaunā stila datumi, to norādot.
- ¹⁷ Toms – Voldemāra Salnā (1886–1948) segvārds. Dzimis Lubānas pagastā, 1905. gadā beidzis Rīgas pilsētas reālskolu (mācību laikā darbojies nelegālajos skolēnu pulciņos), piedalījies revolūcijas norisēs. 1907. gadā piedalījies Krievijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas kongresā Londonā, pēc atgriešanās Rīgā arestēts, piespriesti 6 gadi ieslodzījuma katorgā, ko izcietis Sibīrijā. No 1913. gada mūža nometinājumā, izbēdzis un emigrējis uz ASV, darbojies latviešu kreisajās organizācijās kopā ar sievu. No 1917. gada Harbinā, tad Vladivostokā, bijis atbildīgos amatos latviešu organizācijās. 1920. gadā atgriezies Latvijā, Valsts statistiskās pārvaldes vicedirektors (arī vēlāk), 1921.–1923. gadā ārlietu ministra biedrs, bijis Saeimas deputāts no Sociāldemokrātu mazinieku partijas. 1925. gada aprīlī–decembrī tautas labklājības ministrs, 1933.–1934. gadā ārlietu ministrs. No 1937. gada sūtnis Zviedrijā.
- ¹⁸ Jānis – minētā segvārda īpašnieku identificēt neizdevās.
- ¹⁹ Mazais – minētā segvārda īpašnieku identificēt neizdevās. Vēsturnieces Līgas Lapas revolūcijas dalībnieku datu bāzē ir 16 personas ar šādu segvārdu, taču neviens no tiem neder dienasgrāmatā minētajam aprakstam.

- ²⁰ Domāta Milgrāvja bezalkohola biedrība “Ziemeļblāzma”.
- ²¹ Domāta Rīgas latviešu atturības biedrība “Auseklis”.
- ²² Domāta Jonatāna savstarpējās palīdzības biedrība Ilģuciemā.
- ²³ Augusts Dombrovskis (1845–1927), latviešu rūpnieks un mecenāts, uzturējis kultūras un izglītības iestādes Milgrāvī.
- ²⁴ Dubina – Ernesta Ozoliņa (1887–1942) segvārds. No 1903. gada darbojies sociāldemokrātiskajos skolēnu pulciņos Rīgā, piedalījies revolūcijā, 1906. gadā emigrējis uz Šveici, drīz atgriezies. 1911. gadā piespriesti 4 gadi izsūtījuma Narimā, pēc bēgšanas izsūtījumā Astrahaņas guberņā. 1921.–1923. gadā Latvijas valsts kontrolieris, vēlāk – Latvijas Bankas direktors. Nošauts padomju apcietinājumā.
- ²⁵ Dvinska – Daugavpils nosaukums 1893.–1918. gadā.
- ²⁶ Domāts: pēc pusdienas.
- ²⁷ Šajā laikā lielajās pilsētās darbojās konspirēti sociāldemokrātiskās partijas atbalsta centri (pajumte u.c.), ko dēvēja par komūnām.
- ²⁸ Ansis – jādombā, ka runa ir par Jāni Puriņu (1878–1919; segvārdi: Ansis, Austrīņš), kuram bija šāds segvārds. Krāsotājs, Latviešu sociāldemokrātiskās strādnieku partijas Ventspils organizācijas komitejas loceklis, mežabrālis. 1906. gada augustā emigrējis uz Šveici, vēlāk dzīvojis Vācijā, ASV. 1917. gadā atgriezies Krievijā, kritis Sarkanās armija sastāvā.
- ²⁹ Vežbolova (arī: Veržbolova) – Krievijas robežstacija uz Vācijas robežas, mūsdienās – Virbale (*Virbalis*) Lietuvā.
- ³⁰ Fūrmanis – ormanis, važonis.
- ³¹ *Samovar* (krievu val.) – patvāris tējas pagatavošanai. Šis un nākamajā piezīmē minētais vārds ir vienīgie krievu valodas vārdi dienasgrāmatā, kurus tās autore raksta latīņu alfabēta burtiem, pārējie rakstīti kirilicā.
- ³² *Uchastok* (krievu val.) – [policijas] iecirknis.
- ³³ *Kur'erskii* (krievu val.) – kurjeru. Acimredzot domāts kāds īpašs vilciena reiss, ar kuru transportēja kurjerpastu u.tml.
- ³⁴ Kovno – Kauņas (Lietuvā) nosaukums Krievijā.
- ³⁵ *Krainiaia konspiratsiia* (krievu val.) – galēja konspirācija.
- ³⁶ *Zamkovaia gora* (krievu val.) – pils kalns.
- ³⁷ Jānis Gulbis – minēto personu identificēt neizdevās. Vēsturnieces Līgas Lapas revolūcijas dalībnieku datu bāzē ir 12 personas ar šādu vārdu un uzvārdu, taču neviens no tiem precīzi neder dienasgrāmatā minētajam aprakstam.
- ³⁸ Piļvišķi – dzelzceļa stacija, mūsdienās Lietuvā (*Pilviškiai*).
- ³⁹ Kibartuži – Ķibarti (*Kybartai*), 1905. gadā – miests, mūsdienās pilsēta Lietuvā.
- ⁴⁰ Jādombā, šeit domātas Ķibartos esošās kontaktpersonas.
- ⁴¹ *Slava bogu* (krievu val.) – paldies dievam.
- ⁴² *Nosil'shchik* (krievu val.) – mantu nesējs.
- ⁴³ Domāts – pārvest pāri robežai.
- ⁴⁴ Domāts kontrabandists, šajā gadījumā persona, kas koordinē nelegālu robežas pāriešanu.

- 45 Dmitrijs Trepovs (1850–1906), revolūcijas laikā Pēterburgas guberņas ģenerālgubernators ar ārkārtējām pilnvarām.
- 46 Fjodors Dubasovs (1845–1912), Krievijas Kara flotes admirālis, 1905.–1906. gadā Maskavas guberņas ģenerālgubernators ar ārkārtējām pilnvarām.
- 47 Sergejs Vite (1849–1915), 1903.–1905. gadā Krievijas Ministru komitejas, 1905.–1906. gadā Ministru padomes priekšsēdētājs (premjerministrs).
- 48 “Pa etapu” – Krievijas sodu sistēmā ieslodzīto ceļš stingrā apsardzībā līdz ieslodzījuma jeb izsūtīšanas vietai.
- 49 *Stoi, stoi, nichego ne boisia, barynia* (krievu val.) – Stāvi, stāvi, ne no kā nebaudies, kundze.
- 50 *Vintovka* (krievu val.) – šautene.
- 51 *Shtyk* (krievu val.) – durklis.
- 52 Sāļits – žargonvārds, domāts – dārģs.
- 53 Volkoviški – aprīņķa pilsēta Lietuvā (*Vilkaviškis*).
- 54 Insterburga – pilsēta Vācijā, mūsdienās – Čerņahovska Krievijā.
- 55 *Aber das ist ja kein Pass! Gehen Sie zurück über die Grenze und fragen Sie den Gubernator einen Pass* (vācu val.) – Tā taču nav pase! Ejiet atpakaļ pāri robežai un jautājiet gubernatoram pasi.
- 56 *Na hier stinkt es auch nach Russland* (vācu val.) – Arī šeit smird pēc Krievijas.
- 57 Pristavs – Krievijā policijas iecirkņa priekšnieks. Šajā gadījumā nav saprotams, ko dienasgrāmatas autore domājusi – segvārdu vai žargonvārdu, ar kuru apzīmējusi kādu kontaktpersonu.
- 58 Bunds – Vispārējā ebreju strādnieku savienība Krievijā, Lietuvā un Polijā (ebreju sociāldemokrātiska partija).
- 59 “*Vorwärts*” – Vācijas Sociāldemokrātiskās partijas centrālais laikraksts.
- 60 Domāts – raksturīgi.
- 61 *Schutzmann* – domāts žandarms.
- 62 Flīģelmantelis – domāts žandarma formastērpa mētelis.
- 63 Domāts – pastaigājās.
- 64 Gorodovojs – Krievijā policijas ierindas kārtībnieks.
- 65 Domāts – šauj.
- 66 Domāta kafija.
- 67 Acīmredzot domāts kāds maizes izstrādājums.
- 68 Domāts – spēlē.
- 69 *Stallupönen* – pilsēta Vācijā, mūsdienās – Ņesterova Krievijā.
- 70 Domāts – stipri, ļoti.
- 71 *Morgen* (vācu val.) – rīts; te domāts, ka sasveicinājās, sakot “labrīt”.
- 72 Iespējams, domāts Jānis Ozols (1878–1968), viens no sociāldemokrātu partijas vadītājiem, vēlākais Krievijas Domes loceklis, kura segvārds bija “Zars”.
- 73 Kēņigsberga – pilsēta Vācijā, mūsdienās – Kaļiņingrada Krievijā.
- 74 Oktobers – modē esoša vīriešu galvassega jeb cepure.
- 75 Trisāšģigs – domāts trīsstāvu.
- 76 Acīmredzot domāts zooloģiskais dārģs.
- 77 *Schnellzug* (vācu val.) – ātrvilciens.

- ⁷⁸ Domāts – muižnieks.
- ⁷⁹ Ķelneriene – domāta viesmīle.
- ⁸⁰ Vokzāle – domāta stacija.
- ⁸¹ Jūlijs Vecozols (1884–1945), rakstnieks, žurnālists, skolotājs, ierēdnis. Piedalījies revolūcijā, 1905. gada beigās emigrējās uz Šveici, vēlāk ASV. Atgriezies Latvijā 1921. gadā. Miris bēgļu gaitās Vācijā.
- ⁸² *Note* (franču val.) – skaņa, tonis. Šajā gadījumā domāts: palīdām zem pēļiem un bijām klusi, neizdvesām ne skaņas.
- ⁸³ *Zürichberg* – kalns austrumos no Čirihes, pie Čirihes ezera.
- ⁸⁴ Šeit izlaists plašāks dabas apraksts, turpmāk – personisko jūtu un pārdzīvojamu saistībā ar “Tomu” raksturojums.
- ⁸⁵ *Sittenpolizei* – tikumības policija.
- ⁸⁶ Šajā laikā dienasgrāmatas autore ir grūtniecības stāvokli (dēls piedzima 1906. gada jūnijā), kas varēja nopietni iespaidot viņas veselību pēc apgrūtinotā ceļojuma un iekārtošanās pūliņiem.
- ⁸⁷ Rublis – viens no Pētera Birkerta (1881–1956) segvārdiem. Skolotājs, revolucionārs, folklorists. 1906.–1913. gadā emigrācijā Šveicē un ASV. Starpkaru periodā darbojās Latvijā.
- ⁸⁸ *Eintracht* (vācu val.) – Saskaņa.
- ⁸⁹ Dienasgrāmatas 26. februāra ieraksts vēsta, ka šajā dienā no Toma saņemta vēstule.
- ⁹⁰ *Diskussions-Abend Eintracht* (vācu val.) – acimredzot domāts: diskusiju vakars “Saskaņa”.
- ⁹¹ Eduards Bernšteins (1850–1932), Vācijas sociāldemokrātiskās kustības ideologs, noliedza radikālos kustības mērķus un darbības metodes, uzskatīja, ka strādnieku stāvokļa uzlabošanās panākama legālas darbības formā.
- ⁹² Karls Markss (*Marx*; 1818–1883), Vācijas filozofs, komunistiskās kustības ideologs.
- ⁹³ Karls Kautskis (*Kautski*; 1854–1938), Vācijas sociāldemokrātiskās kustības ideologs.
- ⁹⁴ Domāta 1904. gadā izveidotā Latviešu sociāldemokrātiskā strādnieku partija; 1906. gadā tā iekļāvās Krievijas Sociāldemokrātiskajā strādnieku partijā kā Latvijas Sociāldemokrātija.

ZINĀTNES DZĪVE

SAVA CEĻA MEKLĒJUMOS – LU LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS PĒC NEATKARĪBAS ATJAUNOŠANAS*

LU Latvijas vēstures institūta direktora *Gunta Zemīša* referāts, nolasīts 2016. gada 16. decembrī, atklājot zinātniskos lasījumus “Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūtam – 80” LU Akadēmiskajā bibliotēkā

Institūcijas, tāpat kā cilvēki, grib lepoties ar savu izcelsmi – jo tālāk pagātnē varam to atrast, jo lepnāki jūtamies. Šodien mēs atskatāmies uz savas institūcijas – LU Latvijas vēstures institūta 80 gadiem un esam lepmi, ka esam senākie, ka mūsu institūts tika dibināts kā pirmais iecerētās zinātņu akadēmijas institūts, ka esam izveidoti jau pirms padomju okupācijas.

Lai gan šodien vēlos runāt par laiku pēc neatkarības atjaunošanas, nedaudz jāpieskaras arī senākai vēsturei. Lai gan runājam par institūtu, kurš vienā vai citā veidā ir pastāvējis 80 gadus, tomēr jāatzīst, ka tie bijuši trīs, ne tikai dažādi, bet pat ideoloģiski naidīgi institūti. Vēl jau bija arī vēstures krātuves posms nacistiskās Vācijas okupācijas periodā, tomēr šajā laikā institūtu par pētniecības iestādi var uzskatīt visai nosacīti.

Latvijas vēstures institūts tika izveidots Kārļa Ulmaņa autoritārā režīma laikā 1936. gadā ar likumu “Par Latvijas vēstures institūtu”, kas noteica, ka Latvijas vēstures institūts ir patstāvīga valsts augstākā zinātnes iestāde ar sēdekli Rīgā. Institūts pakļauts tieši izglītības ministram. Institūta uzdevums ir latviešu un vispārīgās vēstures notikumu un parādību pētīšana un noskaidrošana nacionālisma un patiesības garā.¹

Tā bija noteikta novēršanās no t.s. zemes vēstures pētniecības, pie kuras bija pieturējušies vācbaltiešu vēsturnieki, un pievēršanās tautas, proti, latviešu tautas vēstures pētniecībai. Latvijas vēstures institūta apgādiens 1937. gadā izdeva Senās Latvijas vēstures avotu 1. burtnīcu, kas sākās ar pirmajām ziņām par baltiem jeb aistiem. Arī turpmāk, atlasot

* LETONIKA Raksts sagatavots Valsts pētījumu programmas “Letonika” ietvaros.

¹ Likums par Latvijas vēstures institūtu (1937). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 153. lpp.; *Valdības Vēstnesis*, 1936, 13.

vēstures avotus, galvenā uzmanība tika pievērsta tiem avotiem, kuros bija atrodamas liecības par latviešu tautu.

Situācija kardināli mainījās pēc kara līdz ar Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas nodibināšanu un tās paspārnē izveidoto Latvijas PSR vēstures institūtu. LPSR ZA pirmajā sesijā 1946. gada 23. decembrī Jānis Zutis, kurš Latvijā bija atgriezies no Padomju Krievijas, nolasīja referātu “Latvijas vēstures pētīšanas jaunie uzdevumi”.² Lai gan J. Zutis kā vēsturnieks tiek vērtēts ļoti augstu, īpaši viņa 1951. gadā iznākušais darbs “Baltijas jautājums 18. gadu simtenī”, viņa uzdevums bija vēstures pētniecību Latvijā ievirzīt gultnē, kuru noteica marksisma-ļeņinisma dogmas. Atbilstoši tām sabiedrība attīstās pa spirāli, attīstības virzītājspēks ir šķiru cīņa, bet nemieri un revolūcijas ir “vēstures lokomotīves”. Saskaņā ar šo uzstādījumu visa latviešu tautas vēsture bija šķiru cīņas vēsture ar mērķi “atbrīvoties no ekspluatatoru kundzības”, kas veiksmīgi tika sasniegts līdz ar Latvijas okupāciju 1940. gadā.

Abi režīmi – gan Ulmaņa autoritārais, gan padomju totalitārais – uzskatīja vēsturi par nozīmīgu faktoru identitātes veidošanai: Ulmaņa režīms par nacionālās identitātes, padomju – par padomju identitātes. Līdz ar to vēsturei tika pievērsta liela uzmanība, vēsturnieki, ja vien nenonāca konfliktā ar režīmu, varēja justies salīdzinoši droši – darbs bija, virzība pa karjeras kāpnēm notika. Padomju laika īpatnība bija tā, ka zinātne koncentrējās tikai zinātņu akadēmijas sistēmā ietilpstošajos institūtos, kamēr augstskolu uzdevums bija gatavot speciālistus, bet muzeju – izglītēt sabiedrību. Protams, augstskolu pasniedzēji, tāpat arī muzeju darbinieki centās nodarboties ar zinātni, tomēr zinātņi vadīja zinātniskie institūti.

Situācija mainījās pagājušā gadsimta astoņdesmito gadu beigās, kad sākās laiks, kuru cilvēks, kuram ir arī lieli nopelni Latvijas vēstures institūta pārveidē, ķīmiķis un zinātnes vēsturnieks Jānis Stradiņš apzīmēja par trešo tautas Atmodu.

Institūtā šis pārmaiņas nenotika viegli. Bez dedzīgiem Atmodas atbalstītājiem institūtā bija arī dedzīgi komunisti, kā, piemēram, Jānis Dzintars, kurš savu karjeru bija veidojis, vairāk pateicoties saviem nopelniem komunistiskā režīma labā, mazāk kā vēsturnieks. 1990. gada sākumā par institūta direktoru ievēlēja Induli Roni. Šā gada nogalē Indulis Ronis devās aizsaulē, noslēdzot savu visnotaļ traģisko mūžu,

² Jānis Zutis (1947). Latvijas vēstures pētīšanas jaunie uzdevumi. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*, 1, 59.–69. lpp.

kura ražīgākie gadi bija tieši 20. gadsimta deviņdesmito gadu sākums. Viņa vadības laikā institūts tika pārveidots no LPSR ZA Vēstures institūta par Latvijas vēstures institūtu. Runa nebija tikai par nosaukuma maiņu. Institūtam vajadzēja atrast jaunu identitāti. Pieredzes, kā strādāt demokrātijas apstākļos, nebija. Atmodas gados Latvijas vēsturnieki ar cerībām skatījās uz ASV latviešu izcelsmes vēsturnieku Edgaru Andersonu (1920–1989). Diemžēl 1989. gadā Edgara Andersona dzīve aprāvās. 1990. gada 19.–20. martā institūtā tika rīkota Edgara Andersona piemiņas konference par Latvijas vēstures historiogrāfiju. Tajā Jānis Stradiņš uzsvēra trimdas vēsturnieka trīs mūža atziņas:

1. Latvija ir jāskata ne no šaura lokāla viedokļa, bet pasaules kontekstā, salīdzinājumā ar citām valstīm, turklāt paliekot arī Latvijas patriotam.

2. Latviešu tautai jāatdod tās patiesā, objektīvā vēsture. Vēsture nav skaistu nacionālu leģendu kopojuums, bet vēsture visā tās plūduumā, ar uzvarām, zaudējumiem, sasniegumiem un kļūdām. Jāvairās no vēstures zinātnes politizācijas šā vārda slīktākajā nozīmē.

3. Latvijas vēsturi varētu traktēt plurālistiski, no dažādiem viedokļiem. Cik raiba bijusi Latvijas nacionālā un sociālā struktūra laika gaitā, cik pretrunīgi bijuši tie svešzemju un pašmāju politiskie, sociālie spēki, kas virzījuši Latvijas vēsturi, tikpat raiba bijusi arī mūsu vēstures rakstīšana.

Un J. Stradiņš no savas puses pielika klāt: “Latvijas vēsturei jābūt tādai, kas atzīst Latvijas, latviešu tautas tiesības uz valstiskumu, uz pašnoteikšanos, meklē šī valstiskuma saknes, iedīgļus sarežģītajā pagātnē, meklē tam savus vēsturiskos argumentus. Šādai pieejai šodien jābūt prioritārai.”³

Atmodas gados institūts lielu uzmanību pievērsa Kārļa Ulmaņa personībai, īpaši nezināmajam viņa dzīves beigu posmam pēc Latvijas okupācijas 1940. gadā. 1990. gadā kopā ar K. Ulmaņa piemiņas fondu, kura valdē iesaistījās arī institūta direktors I. Ronis un J. Stradiņš, tika izvirzīts uzdevums atjaunot “Pikšu” mājas, atrast K. Ulmaņa kapa vietu Turkmēnistānā, objektīvi izvērtēt K. Ulmaņa devumu, bet neglorificēt viņu kā “vadoni”, tāpat arī neglorificēt autoritāro režīmu.

1992. gadā institūta arheologi un antropologi kopā ar citiem Latvijas Republikas Ministru kabineta izveidotās komisijas Kārļa Ulmaņa kapavietas atrašanai dalībniekiem devās un Krasnovodsku, kur, pēc iegūtajām ziņām, cietuma slimnīcā 1942. gada 20. septembrī K. Ulmanis

³ Jānis Stradiņš (2011). Latvijas PSR ZA Vēstures institūta pārtapšana par Latvijas vēstures institūtu, 1988.–1993. gads (laikabiedra liecības un atmiņas). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 3, 20. lpp.

bija miris un apbedīts vietējā kapsētā. Situācija kapsētā bija tāda, kas neļāva konstatēt, kur tieši atrodas bijušā prezidenta kapa vieta. 1994. gadā iznāca dokumentu un materiālu krājums "Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā".

I. Ronis uzsvēra nepieciešamību arhīvus padarīt pieejamus pētniecībai un iestājās par sadarbību ar augstskolām. Tomēr īstas skaidrības par sadarbības formu nebija.

1993. gada nogalē Latvijas vēstures institūta dome un LU Senāts nobalsoja par institūta iekļaušanu LU sastāvā. Tomēr zinātne joprojām bija atrauta no mācību procesa. Nerealizēta palika I. Roņa ideja par to, ka institūta direktors, tas ir, viņš, tiks ievēlēts par LU Latvijas vēstures katedras vadītāju.

Cena, kuru institūtam nācās maksāt par atgriešanos pie eiropeskajām akadēmiskajām tradīcijām, bija augsta. Jaunajos apstākļos institūta rokās praktiski vairs nepalika instrumenti, kas nodrošinātu tā vadošo lomu. Promocijas padome nonāca Latvijas Universitātē, izrakumu atļaujas sāka izdot Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija, arheoloģiskajos izrakumos iegūtās senlietas tika nodotas Latvijas Nacionālajam vēstures muzejam un Rīgas vēstures un kuģniecības muzejam. Tā kā senlietas institūts vairs neglabāja, tika slēgta arī restaurācijas laboratorija. Institūta rīcībā palika antropoloģiskais materiāls, etnogrāfiskajās ekspedīcijās savāktās liecības un arheoloģisko izrakumu pirmdokumentācija. Saglabājās arī dendrohronoloģijas laboratorija, kurā gan strādāja tikai viens cilvēks – Māris Zunde. Savu lomu institūts varēja apliecināt, tikai piedāvājot kvalitatīvus pētījumus par visiem vēstures periodiem. LU Vēstures un filozofijas fakultāte negatavoja arheologus, etnogrāfus un antropologus. Par šīm disciplinām tikai tika lasīti studiju kursi. Institūtam praktiski bija monopolstāvoklis akmens un bronzas laikmeta pētniecībā.

Iespēju robežās institūts meklēja sadarbības iespējas ar citām institūcijām, kuras pētīja vēsturi, – vispirms jau ar muzejiem. Laikā, kad institūta direktors bija Andris Caune, Latvijas (Nacionālā) vēstures muzeja, Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja, Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja pārstāvji tika iekļauti institūta zinātniskajā domē. Praktisku sadarbību traucēja naudas trūkums, kuru izjuta visas institūcijas. Nespējot vienoties par finansiālu atbalstu, institūts pārtrauca izdot Zinātnisko atskaišu sesiju materiālus par arheologu pētījumiem Latvijā, kuri ar dažādiem nosaukumiem bija iznākuši kopš 1958. gada.

Jaunajos apstākļos institūtam bija jāmeklē jauna identitāte. Institūts saucās LU Latvijas vēstures institūts, tomēr reālas sadarbības nebija. Sa-

vukārt integrēties Latvijas Universitātes sastāvā institūts nevēlējās un saskatīja tur draudus savai identitātei. Īpaši asa cīņa par institūta juridisko patstāvību notika 2004.–2005. gadā. Tā noslēdzās 2006. gada 1. aprīlī, institūtam iegūstot grūti saprotamo Latvijas Universitātes aģentūras statusu.

Institūta identitātes meklējumi notika, ne tikai cīnoties par savu juridisko statusu. Būtiska nozīme bija tam, ko un kā pētīs institūts. Šai sakarā noteikti jāpiemin vēl viena personība, kurai bija būtiska loma Latvijas vēstures institūta atjaunošanā, – Jānis Graudonis, kurš kļuva par atjaunotā “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” galveno redaktoru. Arheologa Jāņa Graudona (dzimis 1913. gadā) pasaules uzskats bija veidojies Latvijas Republikas laikā, bet jo īpaši Kārļa Ulmaņa valdīšanas gados. Padomju gados cietis no dažādām represijām un sāpīgi pārdzīvojis par latviešu tautas likteni padomju gados, pēc neatkarības atjaunošanas viņš, šķiet, visskaidrāk tiecās atjaunot Latvijas vēstures institūtu tādu, kāds tas bija pirmskara gados ne tikai pēc formas, bet arī pēc satura – respektīvi, atgriezties pie latviešu tautas vēstures pētniecības.

1991. gadā atjaunotā “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” 1. numura ievadrakstā “Gaitu atsākot” J. Graudonis rakstīja: “Baltija, arī Latvija, ir tas reģions, kur ilgstoši saskārušās rietumu un austrumu kultūru strāvas, zeme, kurā par virskundzību zobenus krustojušas dažādas lielvaras. Un izmisumā klusi vai arī ārēji skaļi ir izlauzušās latviešu cīņas par savām tiesībām. [...] Bet, pārdzīvojusi kara postu, divu virsvaru okupācijas gadus, cilvēku iznīcināšanu, drausmās deportācijas un garīgās apspiestības sekas, mūsu tauta no jauna cēlusies apziņā un ticībā savai esībai, savai brīvai Latvijai. Vēsturnieku uzdevums šajā situācijā ir koncentrēt spēkus tautas pagātnes dzīves, viņas ciešanu un cīņu, zaudējumu un uzvaru izziņai. Totalitārā režīma politizētās un kropļotās vēstures vietā jādod patiesas desmittūkstošgadīgās vēstures atainojums. Latviešiem nav jākaunas no savas vēstures. Mēs ar dziļu lepnumu varam pārskatīt pagājušos gadsimtus un apbrīnot to lielo vitalitāti un garīgo potenciālu, kas palīdzēja mūsu tautai izdzīvot ilgajos apspiestības gados.”⁴

Tomēr praksē tā nenotika. Tieši pretēji – institūta vēsturnieki arvien skaidrāk nonāca pie atziņas, ka “viss, kas noticis mūsu zemē, ir daļa no mūsu vēstures”. Tas izpaudās ne tikai tēmu izvēlē, bet arī organizatoriski.

⁴ Jānis Graudonis (1991). Gaitu atsākot. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 1, 7.–10. lpp.

Tā Etnogrāfijas nodaļa tika pārveidota par Etnoloģijas nodaļu, kas pavēra iespēju pievērsties arī etnisko attiecību izpētei. Nozīmīgi bija Renātes Blumbergas pētījumi par libiešiem, Lilita Vanaga pievērsās atsevišķu novadu kultūrvēsturei.

Antropoloģijas nodaļa tika pārveidota par Bioarheoloģijas nodaļu. Agrāk antropologi galveno uzmanību veltīja etniskajai vēsturei, bet pēc pārveides nodaļā izstrādāto zinātnisko tēmu loks kļuva daudz plašāks – dažādu sociālo slāņu iedzīvotāju veselība dažādos laika posmos, klimatisko un sociālo faktoru ietekme uz indivīda attīstību, bērnu sociālais stāvoklis un daudzas citas tēmas. Pēdējā laikā, un to mēs arī šodien dzirdēsim vienā no ziņojumiem, notiek arī dzīvnieku kaulu materiāla izpēte, kas ļauj spriest par izmaiņām saimnieciskajā dzīvē.

Tika apzināts, pētīts un zinātniskajā aprītē ievadīts vācbaltiešu atstātais kultūras mantojums. 1998. gadā iznāca pirmais rakstu krājums “Senā Rīga”, 1999. gadā sāka iznākt rakstu krājumi “Latvijas viduslaiku pils”. Tika sagatavoti un četros sējumos izdoti Johana Kristofa Broces zīmējumi un apraksti (pirmo divu sējumu redaktors Teodors Zeids, 3. sējuma – Rita Brambe, Gvido Straube un T. Zeids, 4. sējuma – Muntis Auns). Ieva Ose sagatavoja un izdeva marķīza Pauluči zīmējumu albumu. Nozīmīgi bijuši pētījumi Kurzemes un Zemgales hercogistes vēsturē, kurus veikusi Mārīte Jakovļeva, revidējot vairākus mītus. Pētījumu rezultātā tapuši ne tikai raksti, bet arī vairākas izstādes. Jaunu, starpdisciplināru iespēju Kurzemes un Zemgales hercogistes vēstures pētniecībai deva 2015. gada 1. jūlijā uzsāktais Norvēģijas finanšu instrumenta līdzfinansētais projekts “Tehnoloģiju pārnese minerālo resursu izmantošanā senākos laikos”. Šo projektu var uzskatīt par nozīmīgu daudzējādā ziņā. Tas devis ne tikai jaunas atziņas, bet arī iezīmējis to modeli, kā būtu jāveido sadarbība starp dažādu jomu pētniekiem, mācībspēkiem un studentiem. Projekta gaitā tika apzinātas Kurzemes hercogistes manufaktūras un tajās veikti izrakumi, kurus vadīja institūta arheologs Rūdolfs Brūzis, bet piedalījās LU Vēstures un filozofijas fakultātes studenti.

Pārmaiņām, kas skāra institūtu, visvairāk gatavi, šķiet, bija arheologi. Lai gan kopumā lauka darbu skaits sašaurinājās, arheologi ātri uztvēra vēsmas, kuras valdīja pasaules un Eiropas arheoloģijā. 2001. gadā iznāca kolektīvs darbs “Latvijas senākā vēsture”. Dažas nodaļas tajā ir patiesi laikmetīgi uzrakstītas, dažas visumā atkārtoja to pašu, ko arheologi jau bija pateikuši savā izcilajā padomju laika darbā “Latvijas PSR arheoloģija”, tomēr pats mēģinājums neapšaubāmi bija apsveicams. Ne-

apšaubāma uzdrīkstēšanās bija 1996. gadā Rīgā sarīkot Eiropas Arheologu asociācijas II kongresu. Tam nebija ne naudas, ne pieredzes, tomēr bija milzīga, vispirms jau Jāņa Graudoņa vēlēšanās uzņemt kongresu Rīgā. Kongress izdevās, un šķiet, ka lielākais tā nopelns bija tas, ka Latvijas arheologi pārliecinoši ienāca Eiropas arheologu saimē un tur arī palika. Arheologi vairāk pievērsās sabiedriskajām attiecībām dažādos aizvēstures periodos, etniskās un atsevišķo baltu maztautu vēstures jautājumus atstājot Latvijas Nacionālā vēstures muzeja arheologu ziņā, paši reizēm iesaistoties kopīgos projektos. Nākamajā gadā uz 60 pastāvēšanas gadiem varēs atskatīties izdevums “Arheoloģija un etnogrāfija”. Pat nebūdam iekļauts starptautiski atzītās datubāzēs, šis izdevums vienmēr bijis augstu vērtēts ne tikai Latvijā, bet arī ārzemēs, īpaši Lietuvā. Šī izdevuma iekļaušana kādā no prestižajām datubāzēm ir tuvākās nākotnes uzdevums. Izcila vērtība ir arheologa un vēsturnieka Ēvalda Mugurēviča sagatavotajiem hroniku izdevumiem.

Būtiskas pārmaiņas skārusas arī Jaunāko laiku vēstures nodaļu. Pirmajos gados pēc neatkarības atjaunošanas institūts pievērsās tām tēmām, kuras bija noklusētas vai vienpusīgi traktētas padomju laikā, – Latvijas Republikas periods, okupācijas režīmi, represijas, Latvijas Republikas valstsvīru, vispirms jau Kārļa Ulmaņa liktenis. Tika izveidota Nacistiskā un padomju režīmu pētniecības nodaļa (vadītāja Irēne Šneidere). Tapa fundamentāli pētījumi gan par 19. gadsimta – “Latvija 19. gadsimtā” (2000), gan 20. gadsimta Latvijas vēsturi – iznāca divi sējumi: “Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai” (2000) un “Neatkarīgā valsts” (2003). Diemžēl trešais sējums iestrēga. Ilgā kavēšanās novedusi pie tā, ka savulaik sagatavotais darbs sācis novecot. Tā pārstrādāšana un papildināšana, šķiet, būs devusi rezultātu un nākamajā gadā, cerams, gada pirmajā pusē, varēsim nodot vērtēšanai ne tikai trešo, bet arī ceturto Latvijas 20. gadsimta vēstures sējumu. Institūtā tapuši nopietni pētījumi par 1905. gadu (Līga Lapa), par Latvijas strādnieku sociālo stāvokli 20. gadsimta sākumā (Jānis Bērziņš), par nacionālo pretošanās kustību nacistiskās Vācijas okupācijas apstākļos (Dzintars Ērglis), par bruņoto pretestību padomju režīmam (Zigmārs Turčinskis). Jauna joma ir pētījumi par seksualitāti un sociālo kontroli Latvijā 1914.–1939. gadā (Ineta Lipša). Ēriks Jēkabsons ir neapšaubāmi lielākā autoritāte Latvijas Neatkarības kara pētnieku vidū. Daina Bleiere uzskatāma par nopietnāko Latvijas sovjetizācijas pētnieci. Institūta pētnieki Edvīns Evarts un Juris Pavlovičs pievērsušies ikdienas dzīves pētījumiem nacistiskās Vācijas un padomju okupācijas periodos.

Institūta vadošie pētnieki vadījuši un darbojušies nozīmīgās vēsturnieku komisijās. Laikā, kad Latvijas Vēsturnieku komisiju vadīja tolaik institūta direktors Andris Caune, komisija darbojās visražīgāk, pētījumu rezultātus izdodot 25 sējumos. Šobrīd Kārlis Kangeris vada LPSR VDK darbības zinātniskās izpētes komisiju. Nopietnu ieguldījumu tās darbā dod arī citi institūta pētnieki.

Pie lietām, ar kurām lepojamies, vajadzētu pieskaitīt "Latvijas Vēstures Institūta Žurnālu". Nupat esam sagaidījuši simto atjaunotā žurnāla numuru. Trīs galveno redaktoru – Jāņa Graudoņa, Andra Caunes, Inetas Lipšas laikā žurnāla politika bijusi atšķirīga. Jānis Graudonis atjaunoja žurnālu pirmskara akadēmiskajās tradīcijās, Andris Caune to veidoja kā institūta darbinieku žurnālu, Ineta Lipša to padarīja atvērtu un ievada starptautiskajā aprītē. Domājams, ka žurnāls ir pelnījis tur būt un drīz saņems augstāku novērtējumu un iekļausies kādā no prestižākajām datubāzēm.

2014. gadā Latvijas vēstures institūta, tāpat kā citu zinātnisko institūciju, darbību izvērtēja starptautiskie eksperti. Ekspertu slēdziens mūs nepatīkami pārsteidza. Es šobrīd neanalizēšu to, vai tas bija objektīvs, vai arī tikām pārprasti. Ne jau ekspertiem, bet mums pašiem ir jāapziņās savas kļūdas un nepilnības. Ir saprotams, ka, raugoties no Eiropas pieredzes, pētniecība, kas notiek izolēti nelielās institūcijās, atrauti no mācību procesa, nav atbalstāma. Sāpīgi bija tas, ka humanitārie institūti jau labu laiku iepriekš bija uzsākuši konsolidāciju, veidojot valsts nozīmes pētniecības centrus, arī tīri fiziski jau bijām ceļā uz jaunām "Latviešu valodas, kultūrvēsturiskā mantojuma un radošo tehnoloģiju Valsts nozīmes pētniecības centra" telpām Kalpaka bulvārī 4. Tas palika nepamanīts. Nav arī īsti skaidrs, kā šī sadarbības forma būtu realizējusies nākotnē. Šobrīd tas arī nav tik svarīgi, jo līdz ar Filozofijas un socioloģijas institūtu un Latviešu valodas institūtu kopš 2016. gada 1. janvāra esam integrēti Latvijas Universitātē. Atmetot skumjas pēc relatīvās patstāvības, kādu baudījām aģentūras statusā, jāatzīst, ka iznākums ir loģisks un forma ir pareiza. Jautājums ir par saturu. Pašreizējos apstākļos zinātne institūtos joprojām ir atrauta no mācību procesa. Lietu loģiskā kārtība būtu tāda, ka profesori un vadošie pētnieki veido savas skolas. Profesoriem tāda iespēja pastāv, un šobrīd tas ir izdevies profesoram un vienlaikus arī LU Latvijas vēstures institūta vadošajam pētniekam Ērikam Jēkabsonam, kura bijušie studenti kļuvuši par nopietniem 20. gadsimta vēstures speciālistiem un sākuši papildināt arī institūta jauno zinātnieku saimi, turpretī vadošajiem pētniekiem, kuri

strādā tikai institūtā, šādu iespēju praktiski nav. Ir nožēlojami, ka mums brīvā valstī ar zināmu skaudību jāatceras padomju laiki, kad institūta pētnieki vadīja kursa, diploma un doktora darbus. Katram zinātniekam arheologam bija 5–6 tehniskie darbinieki. Manas paaudzes arheologi vēl šodien ar lepnumu sevi uzskata par tā laika ievērojamo personību – cits par Elvīras Šnores, cits par Māra Atgāža, cits par Jāņa Graudoņa, cits par Andra Caune skolnieku. Institūts var pildīt šo uzdevumu. Mums ir izcila, unikāliem materiāliem bagāta bioarheoloģisko materiālu krātuve, arheoloģisko un etnogrāfisko materiālu krātuves, dendrochronoloģijas laboratorija. Institūts ir ideāla vieta, kur pētnieku vadībā studenti var apgūt arheologa darba metodiku. Tieši šeit ir pirmie panākumi un sadarbības iedīgļi. Bez jau minētā Norvēģu finanšu instrumenta institūta zinātniskā asistente Elīna Guščika ir uzsākusi arheoloģisko prakšu vadīšanu LU Vēstures un filozofijas fakultātes studentiem.

Nopietnus pētniecības virzienus izkopt un uzturēt traucē arī tas, ka zinātniskie projekti ir jāiegūst konkurences cīņā. Konkurence, protams, ir vajadzīga un nepieciešama, bet, tā kā valsts zinātnei izdala nepiedodami niecīgus līdzekļus, no kuriem humanitāro zinātņu rīcībā nonāk vēl niecīgāka daļa, mums ir jācīnās arī par Eiropas projektiem. Lielais mīnuss ir tas, ka uzvar tie projekti, kuros ir ietverti tā brīža aktuālie atslēgas vārdi – tādi kā “identitāte”, “integrācija”, “multikulturālisms” u.c. Vārdi mainās, noveco. To var arī saprast. Zinātnei ir jāiet līdzī laikiem. Sliktais ir tas, ka tiem pieskaņotās tēmas apraujas. Vēstures institūtam, ja tas joprojām grib būt nozīmīgākā vēstures pētniecības iestāde, kas nodrošina kvalitatīvus, uz avotiem balstītus zinātniskos pētījumus par visiem Latvijas vēstures periodiem, vajadzētu sniegt atbildes uz Latvijas vēstures pamatjautājumiem. Tam jābūt zināmā mērā konservatīvam. Ideālā variantā līdzsvaru starp mainīgo, laikmetīgo un stabilo, nepātraukto pētniecību varētu nodrošināt Valsts pētījumu programma “Letonika”, kuras ietvaros varētu tikt ievērota stabila pēctecība. Savukārt īstermiņa, starpdisciplināros pētniecības projektos varētu meklēt atbildes uz aktuāliem jautājumiem, kurus priekšplānā izvirza mūsdienu mainīgā pasaule. Valsts pētījumu programma tiek īstenota, bet, tāpat kā grantu iegūšana, ir atkarīga no modē nākušiem atslēgas vārdiem vai tiek pieskaņota apaļām jubilejām. Valsts programmām vajadzētu būt regulāram valsts pasūtījumam, kuru izpilda labākie. Jautājums par to, kam īsti domātas valsts programmas, paliek valsts, šobrīd galvenokārt ar to saistotam politiķus un ierēdņus, ziņā. Diemžēl politiķu attieksme pret

humanitārajām zinātnēm līdz šim ir bijusi tāda, kā to savā monogrāfijā “Jābūtības vārdi” raksturojusi Maija Kūle:

“Mūsdienu Latvijas politiķi nezin kāpēc iedomājas (iespējams, ka sekojot marksistiskajai platformai!), ka valsts – tā ir tikai ekonomika. Ka pastāv sabiedrības materiāli tehniskā bāze un no tās ir atšķirīga virs-būve, līdz ar to humanitārajām zināšanām, izjūtām, vērtībām ir tikai otršķirīga vai pat pati pēdējā loma.”⁵

Protams, valsts – tie nav politiķi vai ierēdņi. Valsts esam mēs paši. Ja institūts vēlas būt tā institūcija, kura nosaka toni vēstures zinātnē, mums, vēsturniekiem, būtu jābūt tiem, kuri nosauc aktuālās tēmas un virzienus, kuri ir jāpēta. Cita lieta, ka mūs nesadzird.

Vēl viena būtiska problēma ir zinātnes komunikācija. Darbi, kas publicēti starptautiskajās datubāzēs, gan kļūst pieejami pētniekiem visā pasaulē, bet tie maz dod Latvijas sabiedrībai. Mēs dzīvojam laikmetā, kad ne vien eksakto, bet arī humanitāro zinātņu sasniegumus izmanto tikai niecīga intelektuāļu grupa. Monogrāfiju tirāža reti pārsniedz dažus simtus. Komunikācija ir kļuvusi par zinātni. Šķiet, ka arī zinātnes komunikācija par tādu kļūst. Ir jāmeklē jaunas formas, jauni informācijas kanāli. Tieši institūta arheologs Jānis Apals jau pagājušā gadsimta septiņdesmitajos gados saprata, ka ezerpils rekonstrukcija spēj uzrunāt daudz plašāku sabiedrības daļu nekā raksti, grāmatas vai monogrāfijas. Arī šie zinātniskie lasījumi, kas notiek sadarbībā ar LU Akadēmisko bibliotēku un ko papildina publikāciju un citu materiālu, kas stāsta par institūta vēsturi, izstāde bibliotēkas telpās, ir viens no veidiem, kā sabiedrībai stāstīt par vēsturi un tās pētniecību.

Devītajā desmitgadē institūts ieiet jaunā statusā. Kā vienmēr, jauns sākums nāk ar jaunām cerībām. Pagaidām vērtīgākais ieguvums šķiet t.s. Snieguma finansējuma piešķirums, kas ļauj institūtam piesaistīt jaunus doktorantus. Nupat gada nogalē par zinātniskajiem asistentiem tika ievēlēti pieci jauni cilvēki. Tas vieš cerību. Cerēsim, ka viņi piederēs pie paaudzes, kura vairs nebūs pārmaiņu laika paaudze.

Guntis Zemītis

⁵ Maija Kūle (2016). *Jābūtības vārdi: Etides par zināšanām mūsdienu Latvijā*. Rīga: Zinātne, 15. lpp.

41. STARPTAUTISKAIS ARHEOMETRIJAS SIMPOZIJS

2016. gada 15.–21. maijā Grieķijas pilsētā Kalamatā norisinājās 41. Starptautiskais arheometrijas simpozijs (*41st International Symposium on Archaeometry*). Šīs konferences aizsākumi meklējami jau 1961. gadā, kad pēc ģeoarheoloģijas nozares pārstāvju sanāksmes Londonā dzima ideja rīkot ikgadēju semināru pieredzes un domu apmaiņai. No 1962. līdz 1975. gadam šīs sanāksmes rīkoja Oksfordas Universitātes Arheoloģijas un mākslas vēstures izpētes laboratorija. Taču, augot interesentu un apmeklētāju skaitam un līdz ar to arī pārstāvēto tēmu lokam, simpozijs ieguva arvien plašāku zinātnisko tematiku un lielāku starptautisko nozīmi, ar laiku sākot konferenci rīkot arī ārpus Eiropas (ASV, Kanādā, Meksikā, Ķīnā). Tagadējo nosaukumu konference ieguvisi 1980. gadā, savukārt pašreizējo formātu – reizi divos gados – 1986. gadā.¹

Mūsdienās var droši teikt, ka Starptautiskais arheometrijas simpozijs ir izaudzis par vienu no svarīgākajām arheoloģijas konferencēm pasaulē, kā arī par nozīmīgāko konferenci, kas veltīta eksakto zinātņu pētniecības metožu pielietojumam arheoloģijā. 2016. gada konferences tēmu lokā plaši tika pārstāvētas visdažādākās pētniecības tēmas, metodes, arheoloģisko avotu grupas un aizvēsturiskie un vēsturiskie laikmeti. Dalībnieku vidū bija gan pazīstami speciālisti un pieredzējuši pētnieki, gan jaunie zinātnieki; dalībnieki savus pētījumus prezentēja referātu priekšlasījumos un kā stenda referātus. Turklāt 41. simpozijs sasniedza rekordus visā savas pastāvēšanas laikā, saņemot 550 pieteikumus no 46 valstīm. Konferences gaitā tika nolasīti 85 referāti un izstādīti 364 stenda referāti, kopējais dalībnieku skaits pārsniedza 600. Ar ziņojumu stenda referāta formātā simpozijā tika pārstāvēta arī Latvija no LU Latvijas vēstures institūta un LU Ķīmijas fakultātes darbinieku puses (Dardega Legzdiņa, Gunita Zariņa, Vita Rudoviča, Arturs Viksna. *Palaeodietary research in Zvejnieki Stone Age cemetery, Latvia: Trace elements and stable isotope analysis*²).

Visi konferences referāti bija iedalīti sešos tēmu blokos, kā arī tika organizētas divas speciālsesijas un viena paneldiskusija.

¹ Sk.: http://www.ims.demokritos.gr/ISA/ISA_50YEARS.php

² *41st International Symposium on Archaeometry – ISA2016, May 15–21, 2016, Kalamata, Greece: Conference Programme and Abstract Book*. Greece, 2016, pp. 331–332.

1. Ieži, saistmateriāli un pigmenti.

Šī bija viena no visplašāk pārstāvētajām tematikām, referāti tika no-lasīti kopumā trīs sesijās, savukārt stenda referātu skaits bija 85.

No dažādiem iežiem pagatavotu senlietu un būvmateriālu izpētē aktuālākā apakštēma bija šo materiālu izcelsmes noskaidrošana, izmantojot ķīmiskā sastāva noteikšanu vai atsevišķu ķīmisko elementu stabilo izotopu analīzes. Šajā jomā vērojama izteikta tendence izmantot pēc iespējas saudzīgākas metodes, kas pētāmajam materiālam nerada bojājumus; tāda, piemēram, ir Furjē transformācijas infrasarkanā spektroskopija (FTIR) vai rentgena fluorescences spektroskopija (XRF; μ XRF). Vairākos pētījumos izmantota arī lāzerablācija, kura no materiāla virsmas paņem mikroskopiska izmēra paraugu un kura līdz ar to uzskatāma par minimāli destruktīvu metodi. Vēl raksturīgi, ka daudzos pētījumos paralēli izmantotas vairākas analītiskās metodes, uzsverot, ka tādā veidā iespējams precīzāk noteikt materiālu izcelsmi.

Dažādu pigmetu pētniecībā, līdzīgi kā iežu materiālu izpētē, avotu izvēles ziņā vērojamas plašas gradācijas laikā un telpā. Turklāt arī šajā jomā ir iespējamas nedestruktīvas izpētes metodes, ķīmiskā sastāva noteikšanai izmantojot, piemēram, neitronu aktivācijas analīzes (NAA), rentgena fluorescences mikroskopiju un tuvā infrasarkanā starojuma (NIR) spektroskopiju.

2. Keramikā, glazējumi un stikla izstrādājumi.

Keramikas izpētes tēma bija pulcinājusi īpaši lielu skaitu dalībnieku, veidojot trīs referātu sesijas un izstādot vairāk nekā 100 stenda referātu. Arī ģeogrāfiskā un hronoloģiskā ziņā šo tēmu bloku pārstāvēja ļoti daudzveidīgi referāti.

Arheometrijas pieeja keramikas izpētē noderīga tajos daudzajos gadījumos, kad tipoloģiskā metode un makroskopiskā izpēte tomēr nav spējusi atbildēt uz jautājumiem par izgatavošanas tehnoloģijām, izejmateriāla izcelsmi, priekšmeta funkciju u.c. Šajā ziņā plašas iespējas piedāvā ķīmiskās analīzes, gan nosakot virkni māla sastāvā esošo ķīmisko elementu, gan arī to savstarpējās proporcijas. Daudzos prezentētajos pētījumos izmantotas arī nedestruktīvas analītiskās metodes, piemēram, izpēte ar skenējošo elektronu mikroskopu (SEM) vai rentgena fluorescences spektroskopiju. Atšķirībā no citiem arheometrijas virzieniem izotopu analīzes keramikas izpētē sāktas izmantot salīdzinoši nesen, jo keramikas parauga ķīmisko elementu izotopu attiecība ir atkarīga ne tikai no izejmateriāla, bet arī no apdedzināšanas temperatūras un ilguma. Tomēr arī šī analītiskā metode sāk ienākt keramikas pētniecības

jomā, tās rezultātus kombinējot ar citām izpētes metodēm. Līdzīgas analītiskās metodes izmantotas arī pētījumos par keramikas glazējumiem.

Arī referātos par stikla un stikla masas senlietu izpēti centrālie jautājumi bija to izcelsme (biežāk izmantota ķīmiskā sastāva noteikšana) un izgatavošanas tehnoloģijas (biežāk padziļināta strukturālā izpēte). Aplūkojot daudzus šai tēmai veltītos stenda referātus, tapa skaidrs, ka stikla izpētē izmantojams ļoti plašs analītisko metožu klāsts: gan dažādas rentgena spektroskopijas un augstas izšķirtspējas mikroskopijas metodes, gan destruktīvas vai minimāli destruktīvas ķīmiskā sastāva analīzes, gan arī stroncija izotopu attiecības noteikšana.

3. Metāli.

Popularitātes ziņā šis tematiskais bloks varēja sacensties ar iepriekš aplūkoto, veidojot četras referātu sesijas un izstādot 84 stenda referātus. Likumsakarīgi, ģeogrāfiskā un hronoloģiskā ziņā referātu tēmas bija ļoti daudzveidīgas. Šī bloka referātos dominēja divi centrālie jautājumi: izgatavošanas un apstrādes tehnoloģiju pētniecība, kā arī materiālu izcelsme. Abi šie jautājumi ir arī cieši saistīti ar kultūru kontaktiem, izejmateriālu vai jau gatavu priekšmetu importu/eksportu, kā arī zināšanu pārnesi dažādu metālu apstrādē. Liela uzmanība pievērsta ne tikai artefaktu, bet sevišķi sārņu un citu ražošanas atkritumu analīzēm, kā arī sistemātiskai seno darbnīcu izpētei. Tāpat daudzi referāti bija veltīti sakausējumu pētniecībai, noskaidrojot ne tikai tos veidojošās sastāvdaļas, bet pievēršot uzmanību dažādiem piemaisījumiem, kuru klātbūtne var pastāstīt gan par sakausēšanas procesa tehnoloģisko specifiku, gan norādīt uz konkrētu ģeoloģisko reģionu, kur notikusi apstrāde.

Analītiskās metodes, kas visbiežāk tika pieminētas, var iedalīt trijās galvenajās grupās: mikrostrukturālā izpēte, ķīmiskā sastāva noteikšana un izotopu analīzes. Šādiem mērķiem ir pieejams plašs klāsts dažādu analītisko instrumentu, piemēram, skenējošie elektronmikroskopi, induktīvi saistītās plazmas optiskās emisijas spektrometri (ICP-OES), rentgena fluorescences spektrometri un daudzi citi.

Likumsakarīgi, ka krāsaino metālu izpētē dominēja referāti par bronzas laikmetu, savukārt dzelzs pētniecībā vairāk referātu bija par agro dzelzs laikmetu un par agrīnajām dzelzs ieguves un apstrādes tehnoloģijām.

4. Attālinātā izpēte, ģeofizikālās metodes un lauka arheoloģija.

Interesanti, ka šī bija viena no mazākajām konferences sesijām (pieci referāti un 13 stenda referāti), ja atceramies, ka konferences paši

aizsākumi bija saistīti ar ģeoarheoloģijas semināriem. Taču nelielais sesijas pārstāvju skaits netraucēja arī šajā tēmu blokā demonstrēt daudzveidīgumu. Referāti un stenda referāti vēstīja gan par atšķirīgiem pētījumu mērķiem (apzināšanas, nedestruktīvā izpēte, glābšanas izpēte, izrakumu fiksācijas iespējas, jaunāko instrumentu testēšana ar sekojošiem izrakumiem), gan par virkni pētniecības tehnoloģiju. Pētījumos kā izmantotā aparatūra tika minēti, protams, dažādu specifikāciju ģeodari un magnetometri, aerālās izpētes iespējas (LiDAR, satelītattēli) u.c. Bija arī referāti, kas veltīti dažādām kompleksām izrakumu fiksācijas metodēm, demonstrējot jaunākās tehnoloģiskās iespējas.

5. Cilvēka un vides mijiedarbība, biomateriāli – bioarheoloģija.

Ar daudzveidīgajām bioarheoloģijas tēmām bija iespēja iepazīties divās referātu sesijās un 40 stenda referātos. Attiecībā uz cilvēka un vides mijiedarbību tika prezentēti komplicēti un visaptveroši pētījumi, skatot dažādus jautājumus no klimata un vides rekonstrukcijas viedokļa, iesaistot arī tādas jomas kā paleoveģētācijas izpēte, hidroloģija un ģeomorfoloģija. Daudzi referāti bija veltīti jautājumiem par seno cilvēku uzturu un migrācijām, šajos pētījumos izmantojot dažādas izotopu un mikroelementu analīzes. Šajā jomā vērojama tendence vienā pētījumā apvienot arvien lielāku skaitu dažādu ķīmisko elementu stabilo izotopu analīzes, piemēram, vienam paraugam nosakot gan kaula kolagēna oglekļa un slāpekļa, gan apatīta oglekļa un skābekļa, gan arī vēl stroncija stabilo izotopu attiecības.

Liela uzmanība pievērsta arī jautājumiem par cilvēku–dzīvnieku attiecību aspektiem ne tikai caur zooarheoloģijas pieeju, bet arī veicot dažādas analīzes arheoloģiskajiem dzīvnieku kauliem. Tāpat pētnieku interesi kā vienmēr saista artefakti, uz kuru virsmas ir atrastas organiskas izcelsmes paliekas – arī šeit talkā nāk dažādas ķīmiskās analīzes.

6. Absolūtā datēšana arheoloģijā.

Par dažādām absolūtās datēšanas metodēm konferencē tika nolasīti referāti divās sesijās un prezentēti 30 stenda referāti. Kā secināms no referātu sadalījuma apakštēmās, radioaktīvā oglekļa datēšanas metode joprojām nav zaudējusi savu aktualitāti. Tika prezentēti pētījumi gan par metodoloģijas uzlabojumiem, gan arī par datu interpretācijas problēmām, piemēram, rezervuāra efektu. Tāpat aktuāla ir optiski stimulētās luminiscences metode (OSL), kurai bija veltīta virkne stenda referātu. Dažos pētījumos bija veikta metožu salīdzināšana ar mērķi uzlabot to pielietojumu, piemēram, no viena arheoloģiskā konteksta datējot paraugus ne tikai ar OSL, bet arī ar termoluminiscenci (TL) un infra-

sarkani stimulēto luminiscenci (IRSL). Vairāki referāti bija veltīti arī arheomagnētiskās datēšanas jautājumiem. Bet arī retāk pielietotas metodes, kā, piemēram, urāna-torija (U-Th) datēšana, nepalika bez tām veltītiem referātiem.

Papildus aplūkotajiem galvenajiem tēmu blokiem simpozijā tika organizētas arī divas nelielas speciālās sesijas (“Vides zinātne arheoloģijai un kultūras mantojumam”; “Bronzas laikmeta sākums Vidusjūras reģiona austrumdaļā”), kā arī paneldiskusija par arheometrijas lomu un nozīmi arheoloģijā.

Pieredze, ko iespējams gūt, piedaloties šāda pasaules līmeņa konferencē, ir nenovērtējama. Tā sniedz iespēju noklausīties arheometrijas vadošo zinātnieku referātus un uzzināt par jaunumiem virknē pētniecības jomu, kas ir noderīgi ne tikai pētniekiem, kas paši darbojas kādā no arheometrijas jomām, bet arī ikvienam arheologam, kas vēlas būt informēts par eksakto zinātņu piedāvātajām pētniecības iespējām arheoloģijā.

Interesentiem ir arī iespējams iepazīties ar iepriekšējās konferencēs prezentētajiem pētījumiem 20 rakstu krājumos (publicēti no 1980. līdz 2011. gadam).

Dardega Legzdiņa

STARPTAUTISKA KONFERENCE “CEĻĀ UZ LATVIEŠU TAUTU”

2016. gada 14. un 15. septembrī Latvijas Nacionālajā vēstures muzejā (LNVM) notika starptautiska starpdisciplināra konference “Ceļā uz latviešu tautu”. Tās norises laiks bija saistīts ar tāda paša nosaukuma izstādes noslēgumu. (Izstāde “Ceļā uz latviešu tautu” LNVM bija skatāma no 2015. gada 28. oktobra līdz 2016. gada 18. septembrim.) Minētie pasākumi iekļāvās plašākā projektā “Latviešu saknes”, kurš LNVM tika uzsākts 1996. gadā. Sākotnēji tika veidotas izstādes par Latvijas teritorijā dzīvojušo sentautu: kuršu, zemgaļu, lībiešu, latgaļu un sēļu etnisko vēsturi un materiālo kultūru (galvenokārt 9.–13. gadsimtā), tika izdotas grāmatas un organizētas konferences. Šoreiz izstādē tika atainots laika periods no 13. līdz 19. gadsimtam, kad noritēja Latvijas sentautu konsolidēšanās process un latviešu tautas veidošanās.

Konferencē piedalījās referenti gan no Latvijas, gan ārvalstīm. No Lietuvas bija Dr. hum., prof. Alvīds Butkus (*Alvydas Butkus*) no Vītauta Dižā universitātes (Kauņa), no Igaunijas – Dr., prof. Heiki Valks (*Heiki*

Valk) no Tartu Universitātes un no Krievijas – vēstures zinātņu kandidāts Staņislavs Beļskis (*Stanislav Belskii*) no Krievijas Zinātņu akadēmijas Pētera Lielā antropoloģijas un etnogrāfijas muzeja (Kunstkamera) (Sanktpēterburga). Latvijas referenti pārstāvēja dažādas pētnieciskās iestādes, ne tikai konferences organizatoru – Latvijas Nacionālo vēstures muzeju. Referāti bija tādās pētnieciskās jomās kā arheoloģija, fiziskā antropoloģija, socioloģija, valodniecība, reliģiju vēsture, etniskā, sociālā un politiskā vēsture, muzeoloģija, amatniecības vēsture u.tml.

Ar ziņojumiem uzstājās arī trīs LU Latvijas vēstures institūta zinātnieki. Dr. hist. Muntis Auns referātā “Cik sena ir latviešu tauta?” mēģināja izsekot apzīmējuma “latvieši” izcelsmei un pieminējumam vēstures avotos. Viņš akcentēja domu, ka latvieši ir jauna tauta, kurai ir sena kultūra. Šī tēze netiešā veidā guva apstiprinājumu arī citu konferences dalībnieku teiktajā. Dr. hist. Gunita Zariņa (referāta tēma: “Latviešu tautas veidošanās antropoloģiskie aspekti”), analizējot Latvijas teritorijas seno iedzīvotāju skeleta datus (galvaskausa īpatnības, auguma izmēri), parādīja, kā laika gaitā gan vietējās attīstības, gan migrāciju ietekmē veidojies to cilvēku antropoloģiskais tips, kas vēlāk sevi sauca par latviešiem. Dr. hist. Rūdolfs Brūzis referātā “Etniskās pašapziņas konteksti “Bisnieku” viensētas vēsturē. 17.–19. gs.” pievērsās tādai jaunai pētījumu jomai kā etnogrāfijas arheoloģija – salīdzinoši nesena laika perioda (17.–19. gs.) dzīvesvietas apbūves arheoloģiska izpēte, apvienojot to ar rakstīto avotu ziņām. Pētnieks izteica tēzi, ka viensētas kā dzīvesvietas tips pārņemts no Vācijas muižu saimnieciskā modeļa, sākot ar 15. gadsimtu. Rakstīto avotu sniegtās ziņas apvienojumā ar arheoloģiski atrasto liecina par “Bisnieku” māju iedzīvotāju sociāli un ekonomiski salīdzinoši augsto stāvokli.

Ārzemju pētnieki konferences dalībniekus iepazīstināja ar visai atšķirīgu tēmu priekšlasījumiem. Profesors A. Butkus no Lietuvas savā referātā “Atšķirīgā nacionālā pašapziņa Lietuvā un Latvijā”, izmantojot atsevišķu vēstures norišu salīdzinājumu Lietuvā un Latvijā, skaidroja to ietekmi uz tautas pašapziņas veidošanos, parādot cēloņus lietuviešu vienkāršās tautas zemajam pašvērtējumam noteiktos vēstures periodos. Savukārt profesors H. Valks no Igaunijas referātā “Somiskās populācijas izzušana un tās pēdas Latvijas ziemeļos – arheoloģijas perspektīva” mēģināja pierādīt hipotēzi, ka arheoloģisko artefaktu līdzība Latvijas teritorijā un Siksalas arheoloģiskajā pieminekļi (Igaunijas teritorija), kā arī citas somugrīskās liecības Latvijā saistāmas ar Baltijas somu iedzīvotājiem šajās teritorijās viduslaikos. Arheologa no Krievijas S. Beļska

referāts “Seno karēļu bērnu tradīcijas: problemātikas izpētes mūsdienu situācija” ar norisēm Latvijas teritorijā aplūkojamajā laika periodā tieši nebija saistīts. Zinātnieks iepazīstināja konferences dalībniekus ar izklaidus apbedījumu meklējumiem un izpēti Karēlijā, Lādogas ezera apkārtnē. Šos apbedījumus, kuri ir tikuši veikti pie lieliem akmeņiem vai klintsbluķiem mežā, ir ļoti grūti atrast, jo praktiski nav nekādu ārēju pazīmju, kas liecinātu par konkrētā arheoloģiskā pieminekļa esamību.

Kopumā konferencē uzstājās 20 referenti ar saistošiem un interesantiem priekšlasījumiem, kas rosināja daudzas jaunas domas un atziņas gan par aplūkojamo laika periodu Latvijas vēsturē, gan par tā ietekmi mūsdienu sabiedrībā.

Kā būtisks konferencē izteikto daudzo zinātnisko atziņu apkopojums netiešā veidā varētu būt noslēguma diskusijās izskanējusi atbilde uz uzdoto jautājumu: “Vai pēc 100 gadiem mēs vēl sauksim sevi par latviešiem?” Uz šo jautājumu atbildēja B. Dumpe no LNVM arheoloģijas nodaļas, un viņas teikto īsumā varētu atreferēt šādi: piemēram, pētījumi keramikas tehnoloģiju vēsturē no neolīta līdz pat 20. gadsimtam ļauj izsekot ar sabiedrības attīstību saistītiem procesiem daudzu gadu tūkstošu, ne tikai simtu, gaitā, ļaujot uz tiem paskatīties plašākās kopsakarībās. Tas un arī nolasītajos referātos paustās domas apliecina, ka etniskums kā viena no sabiedrības identitātes šķautnēm būtiska ir bijusi, tikai sākot ar iepriekšējiem diviem gadsimtiem. Pirms tam garajā sabiedrības attīstības gaitā nereti svarīgākas ir bijušas citas identitātes: konfesionālā, lokālā, teritoriāli administratīvā u.tml. Viss plūst un mainās. Nekur nav teikts, ka pēc simts gadiem etniskums turpinās būt aktuāla mūsu sabiedrības identitāte. Tomēr būtiski ir tas, ka iepriekšējo paaudžu uzkrātais kultūras mantojums tiek pārmantots un attīstīts tālāk, ka tiek saglabāta kultūras identitāte neatkarīgi no tā, par ko mēs sevi saucam.

Konference “Ceļā uz latviešu tautu” bija ļoti kupli apmeklēta. Arī LU Latvijas vēstures institūta pētnieku skaits klausītāju rindās bija visai ievērojams.

Anete Karlsona

ZINĀTNISKIE LASĪJUMI
“VISKRIEVIJAS ARHEOLOĢIJAS KONGRESS RĪGĀ
UN TĀ IEGULDĪJUMS LATVIJAS ARHEOLOĢIJAS
ATTĪSTĪBĀ. 10. VISKRIEVIJAS ARHEOLOĢIJAS
KONGRESAM RĪGĀ – 120”

Šogad aprit 120 gadi kopš 1896. gadā Rīgā notikušā 10. Viskrievijas arheoloģijas kongresa, kuram bija liela nozīme latviešu arheoloģijas, etnogrāfijas, vēstures, arhīvniecības, folkloras u.c. zinātņu nozaru attīstības veicināšanā, muzeju veidošanā. Kongresa dalībnieku un nolasīto referātu skaita ziņā, grandiozo izstāžu un arheoloģisko paraugizrakumu ziņā līdzvērtīgs arheologu un vēstures pētnieku forums Latvijā vairāk nav noticis.

19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā Krievijā arheoloģiskie kongresi notika regulāri ik pēc trim gadiem un pulcināja dažādu nozaru (arheoloģijas, vēstures, etnogrāfijas, valodniecības, arhīvniecības, paleogrāfijas u.c.) senatnes pētniekus. Arheoloģisko kongresu darbības izvērtējums padomju gados no historiogrāfijas apzināti tika izslēgts, un tikai pēdējās desmitgadēs vērojama zināma aktivitāte šo jautājumu izpētē.

Lai aktualizētu 10. Viskrievijas arheoloģijas kongresa materiālu un 19. gadsimta zinātniskās domas izpēti, Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūts (LU LVI) sadarbībā ar Latvijas Universitātes Akadēmisko bibliotēku (LU AB) 2016. gada 14. oktobrī rikoja zinātniskos lasījumus.

Par Viskrievijas arheoloģisko kongresu tradīcijas izveidošanos, idejiskajiem autoriem un kongresu organizētājiem grāfiem Sergeju un Praskovju Uvaroviem, kā arī Rīgas kongresa sagatavošanu un norisi ieskatu sniedza LU LVI vadošā pētniece *Antonija Vilcāne*. 10. Viskrievijas arheoloģijas kongress dalībnieku skaita ziņā (619 dalībnieki) pārspēja visus pirms tam un pēc tam Krievijas impērijā organizētos kongresus. Kongresa sagatavošanas un norises laikā tika paveikts nozīmīgs darbs kultūras pieminekļu un arhīvu materiālu izpētē, folkloras un etnogrāfisko liecību vākšanā un iegūtā materiāla interpretācijā, liekot stingru pamatu turpmākajiem pētījumiem un veicinot sabiedrības interesi par savas zemes senatni. Referente atzīmēja, ka organizējot kongresus Krievijas impērijas Baltijas guberņās, Krievijas imperators Aleksandrs III bija iecerējis mikstināt nacionālās inteliģences opozicionāro noskaņojumu pieaugošās rusifikācijas apstākļos. Taču diez vai vara aizdomājās par to, cik lielā mērā kongresa un etnogrāfiskās izstādes sarīkošana Rīgā cels latviešu nacionālo pašapziņu un veicinās izpratni par latviešu kultūras vēsturisko vērtību.

Senatnes pētniecības veicināšanā un Rīgas kongresa sagatavošanā svarīga loma bija Baltijas guberņās pastāvošajām zinātniskajām biedrībām. Šos jautājumus savā ziņojumā aplūkoja LU LVI vadošais pētnieks *Guntis Zemītis*. Viņaprāt, Latvijas aizvēstures pētniecības pirmo posmu būtu pareizi saukt par zinātnisko biedrību periodu, neuzsverot pētnieku etnisko piederību (vācbaltieši), jo ar senatnes pētniecību tajā laikā nodarbojās arī Rīgas Latviešu biedrība un Jelgavas Latviešu biedrība. Neapšaubāmi, ka to nozīme bija mazāka, jo 19. gadsimtā latviešu tautības speciālistu aizvēsturē vēl nebija.

No Baltijas guberņu biedrībām vadošā loma 10. Viskrievijas arheoloģijas kongresa sagatavošanā bija Baltijas provinču vēstures un senatnes pētītāju biedrībai. Tās pārstāvji ietilpa kongresa Sagatavošanas komitejas Rīgas nodaļā. Biedrība sākotnēji ar zināmu piesardzību izturējās pret kongresa organizēšanu Rīgā, jo daļa biedrības locekļu neprata krievu valodu. Pateicoties grāfienes P. Uvarovas personībai un autoritātei, tika panākts, ka kongresā varēja lasīt referātus arī vācu valodā. Viens no kongresa Sagatavošanas komitejas Rīgas nodaļas dalībniekiem un arheoloģiskās izstādes organizētājiem bija Baltijas provinču vēstures un senatnes pētītāju biedrības biedrs Antons Buhholcs. Viņš bija atbildīgais par numismātisko un medaļu kolekciju arheoloģiskajā izstādē. Lielākā daļa izstādē eksponēto monētu nāca no Antona Buhholca privātkolekcijas. Arhīvu materiāli ļāvuši spriest, ka Antona Buhholca ieguldījums bijis nozīmīgāks, nekā līdz šim atspoguļojas pētījumos. Par Antona Buhholca ieguldījumu arheoloģiskā kongresa organizēšanā ziņojumu bija sagatavojuši LU LVI vadošā pētniece *Tatjana Berga* un Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja speciālists un Tartu Universitātes doktorants *Viktors Dāboliņš*.

Ar pirmajiem soļiem akmens laikmeta pētniecībā Baltijas guberņās iepazīstināja LU LVI vadošā pētniece *Iлга Zagorska*. 19. gadsimta otrajā pusē akmens laikmeta pētījumi mūsdienu Latvijas teritorijā saistīti ar grāfa Karla Georga fon Zīversa (1814–1879) un Tartu Universitātes ģeoloģijas profesora Konstantīna Grēvinka (1819–1887) vārdu. Grāfs Karls Georgs fon Zīverss atklāja un apzināja akmens laikmeta pieminekļus pie Burtnieku ezera, kuri ir unikāli un aktuāli zinātnei arī šodien. Referente iepazīstināja ar pētnieka izrakumu materiāliem, kas glabājas Igaunijas vēstures institūtā, t.sk. Riņņukalna uzkalniņa “pārtikas atkritumu” slāņos konstatēto saldūdens gliemeņu, zivju u.c. dzīvnieku sugu sarakstu. Izrakumos atsegto apbedījumu galvaskausus K. G. Zīverss nosūtīja izpētei uz Vāciju Eiropā atzītam zinātniekam Rūdolfam Virhovam. Pirms dažiem gadiem tos izdevies atrast un datēt, iegūstot apliecinājumu, ka

divi no tiem attiecināmi uz akmens laikmetu. Savukārt K. Grēvinks licis pamatus Latvijas teritorijas ģeoloģiskai izpētei, sastādījis pirmās ģeoloģiskās kartes un publicējis pētījumus par Baltijas guberņu un kaimiņzemju akmens laikmetu, akmens laikmeta rīkiem un atradumiem Kundas apmetnē Ziemeļgaunijā.

19. gadsimtā Krievijas pētniekiem bija visai maz informācijas par Baltiju, tāpēc krievu etnogrāfs Nikolajs Haruzins (1865–1900) speciāli 10. kongresam sagatavoja apskatu par Igaunijas, Vidzemes un Kurzemes guberņu aizvēsturisko arheoloģiju pēc vietējo pētnieku darbiem. Raksts publicēts Rēvelē (Tallinā) Igaunijas guberņas Statistikas komitejas 1893. gada izdevumā. N. Haruzina interpretācijas par Baltijas guberņu senvēsturi savā referātā analizēja LU LVI vadošais pētnieks *Andrejs Vasks*. N. Haruzina apskatā izklāstīts pētnieku Frīdriha Krūzes (1790–1866), Johana Karla Bēra (1861–1869), Karla Georga fon Zīversa veikums Baltijas senvēstures izpētē. Īpaši plaši N. Haruzins aplūkojis K. Grēvinka paustās domas par Baltijas dzelzs laikmetu un gotu apbedījumiem, pamatoti aizrādot, ka tiek jauktas divas lietas – kapos atrasto priekšmetu izcelsme un apbedīto etniskā piederība. Tai pašā laikā N. Haruzins, līdzīgi kā daži citi iepriekšējā perioda Baltijas pētnieki, visai zemu vērtējis vietējo cilšu attīstību, uzskatot, ka kapu inventāros atrastās rotas, ieroči ir ievesti no attīstītākajām kaimiņzemēm vai ir tikai atdarinājumi, īpaši uzsverot slāvu kultūras lomu. Referents norādīja, ka tādējādi H. Haruzins faktiski pirms tam pausto vācu kultūrtrēģerismu aizstāja ar slāvu analogu.

Rīgas arheoloģiskā kongresa ietvaros tika noorganizēta grandioza Etnogrāfiskā izstāde. Rīgas centrā speciāli uzbūvētos paviljonos bija izstādīti vairāk nekā astoņi tūkstoši eksponātu, kas atspoguļoja latviešu tradicionālo apģērbu, rotas, nodarbes veidus, valodu, kultūru, antropoloģiju utt. Etnogrāfiskajā izstādē eksponētos tērpus un tā laika priekšstatus un zināšanas par tērpu komplektāciju analizēja LU LVI vadošā pētniece *Anete Karlsonē*. Pētniece atzina, ka 19. gadsimta beigās vēl nebija izveidojusies izpratne par latviešu etnogrāfiskajiem novadiem. Tērpi tikuši eksponēti kā izstādītas figūru grupas (manekeni), kas raksturoja dažādas ainas no latviešu dzīves (piemēram, linu plūcējas, siena pļāvēji, vidzemnieku, kurzemnieku saime istabā utt.). Izstādes veidotāji šajās ainās vienkopus likuši dažādu novadu apģērbu, darbarīkus, iedzīves priekšmetus utt. Pētniece arī atzīmēja, ka ne visi Latvijas novadi bija vienlīdz bagātīgi pārstāvēti ar izstādei iesniegtajiem eksponātiem. Salīdzinoši daudz izstādē ticis pārstāvēts Augšzemes materiāls, kas, iespē-

jams, bija no Neretas nākušā literāta un etnogrāfa Miķela Skruzīša (1861–1905) nopelns.

Etnogrāfiskajā izstādē savus darbus izstādīja arī latviešu mākslinieki, to vidū Ādams Alksnis (1864–1897). Mākslinieka daiļradi raksturoja Latvijas Mākslas akadēmijas maģistrante *Anda Bērziņa*. Ādams Alksnis savos darbos attēlojis ainas no latviešu zemnieku dzīves, kā arī ainas no latviešu vēstures un mitoloģijas. Īpaši tuva viņam bijusi senvēstures tēma – latviešu cilšu cīņas pret vācu iebrucējiem 13. gadsimtā. Šajos darbos viņš iespaidojies no publicētām tērpu rekonstrukcijām (piemēram, Frīdriha Krūzes) un no Pēterburgas Ķeizarskajā mākslas akadēmijā apgūtajām batālās akadēmiskās skolas tradīcijām. Speciāli Etnogrāfiskajai izstādei pēc etnogrāfiskajās ekspedīcijās iegūtām fotogrāfijām mākslinieki, to vidū arī Ādams Alksnis zīmējis latviešu tipus.

19. gadsimta beigās, kad Rīgā notika arheoloģiskais kongress, dendrochronoloģija kā datēšanas metode vēl nebija zināma, tā tika izstrādāta 20. gadsimta pirmajā pusē. Latvijā vēsturiskās koksnes datēšana lietota kopš 20. gadsimta 60. gadu beigām. Dažas atziņas par šo arheoloģijā nozīmīgo, bet dažreiz vēsturiskajā pētniecībā it kā neērto datēšanas metodi izteica LU LVI vadošais pētnieks *Māris Zunde*. Referents analizēja piemērus no Cēsu viduslaiku pils, Turaidas pārvaldnieka dzīvojamās ēkas, Ludzas sinagogas. Dendrochronoloģiskais datējums var gan apstiprināt, gan precizēt, gan atsevišķos gadījumos nesaskanēt ar vēsturiskajām ziņām.

Visu Viskrievijas arheoloģisko kongresu sagatavošanas un kongresa norises sēžu protokoli, lasītie referāti, izstāžu katalogi tika publicēti. Šie izdevumi ir nozīmīgs avots pētījumiem mūsdienās. Publikāciju formā atstāto 10. Viskrievijas arheoloģijas kongresa mantojumu ļāva iepazīt LU Akadēmiskās bibliotēkas sagatavotā izstāde, ar kuru iepazīstināja bibliotēkas direktore *Venta Kocere*. Bibliotēkas krājumā atrodami gan mazāk zināmi izdevumi par kongresu, gan arī citi materiāli, piemēram, latviešu advokātam un žurnālistam, vienam no Rīgas Latviešu biedrības priekšsēdētājiem – Frīdriham Veinbergam (1844–1924) izdotā 10. Viskrievijas arheoloģijas kongresa biedra apliecība Nr. 52.

Lasījumos piedalījās ap 50 klausītāju no Latvijas Nacionālā vēstures muzeja, Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja, Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas, LU Akadēmiskās bibliotēkas, Turaidas muzejrezervāta, LU Latvijas vēstures institūta.

Zinātniskie lasījumi notika Valsts pētījumu programmas “Letonika” LETONIKA ietvaros.

Antonija Vilcāne

II ZINĀTNISKĀ KONFERENCE VALMIERĀ “JAUNO VĒSTURNIEKU ZINĀTNISKIE LASĪJUMI”

2016. gada 3. novembrī Valmieras muzeja telpās notika II zinātniskā konference “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi”, ko organizēja LU Latvijas vēstures institūts Valsts pētījumu programmas “Letonika” ietvaros un Valmieras muzejs. Atbalstu konferences norisē sniedza Valmieras pašvaldība un SIA “Valmiermuižas alus”.

Atklāšanas uzrunās konferences dalībniekus sveica Valmieras muzeja direktore Iveta Blūma un Valmieras pilsētas pašvaldības domes priekšsēdētāja vietnieks Ričards Gailums, atzīmējot, ka muzejs ir iniciators nozīmīgam ikgadējam pasākumam – zinātniskajai jauno vēsturnieku konferencē, kas norisinās Valmieras pilsētā. Konferences rīcības komitejā ir LU Latvijas vēstures institūta, LU Filozofijas un socioloģijas institūta, LU Vēstures un filozofijas fakultātes, Vidzemes Augstskolas un citu institūciju pieredzējuši speciālisti Latvijas vēsturē, arheoloģijā, etnoloģijā un citās nozarēs. Valmieras muzeja speciālists Alberts Rokpelnis savukārt savā uzrunā akcentēja šāda pasākuma nozīmību jauno vēsturnieku izaugsmē un specializācijā. LU Latvijas vēstures institūta pētniece Viktorija Bebre iepazīstināja klātesošos ar jau iznākušo pirmo zinātnisko rakstu krājumu “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi”, kas publicēts elektroniskā versijā un pieejams LU e-resursu repozitorijā, kā arī rakstu autoriem dāvināja grāmatas izdruku.

Konferences darbs notika divās grupās: “Latvijas vēsture no akmens laikmeta līdz 20. gadsimtam” un “Latvijas 20. gs. vēstures jautājumi”. Katrā grupā bija paredzēti deviņi referāti. Darbs bija iedalīts trīs sekcijās, paredzot katras sekcijas darba noslēgumā uzdot referentiem jautājumus.

Iesākot konferenci, Dr. hist. Ēriks Jēkabsons referēja par reģionālās vēstures nozīmi zinātnē, kā piemēru minot ASV faktoru Valmierā 1919.–1920. gadā. Ē. Jēkabsons norādīja, ka ASV palīdzības dienesti praksē kādu brīdi paēdināja gandrīz katru otro Valmieras bērnu, bet ilgstoši nodrošināja ar pārtiku vairākus simtus bērnu gan skolās, gan patversmēs. Bez amerikāņu palīdzības pat 1920. gadā Latvijā apgādes situācija būtu bijusi ievērojami sliktāka. Pētnieks norādīja, ka šis ir tikai viens no tikpat kā nepētītiem jautājumiem Latvijas vēsturē, kas vēl gaida savu pētnieku. Turklāt materiāli par šiem notikumiem jāmeklē ne tikai Rīgas, bet arī ASV arhīvos. Referāta noslēgumā vēsturnieks aicināja jaunus zinātniekus enerģiskāk iesaistīties vēstures izpētes darbā.

Pirmās grupas “Latvijas vēsture no akmens laikmeta līdz 20. gadsimtam” priekšpusdienas sēdē referenti skāra 18.–20. gadsimta vēstures jautājumus. Imants Cīrulis salīdzināja Baltijas un Eiropas apgaismības līmeņus un atšķirības, parādīja lasītprasmes lielo nozīmi tautas apgaismībā. Ieva Andrejauska, balstoties uz Elejas muižas piemēru, izgaismoja kultūras mantojuma saglabāšanas pozitīvās un negatīvās iezīmes Latvijā. Lielu interesi un pēc tam diskusiju izraisīja Gunta Vāvera ziņojums par Rīgas atturības organizāciju (1891–1914), pēc kura sekoja virkne jautājumu, tēma par un ap dzeršanu vienmēr sabiedrībā izraisījusi dzīvu apspriešanu.

Pēcpusdienas sēdē konferences dalībnieki noklausījās trīs referātus, kas bija veltīti starpdisciplināriem pētījumiem senākajā vēsturē. Dita Auziņa demonstrēja arheoloģisko objektu uzmērīšanas tehnoloģijas, izmantojot diferenciālās ģeogrāfiskās pozicionēšanas sistēmas dGPS un totālo staciju TS. Savukārt Jānis Goldšmits dalījās pieredzē LIDAR (*Light Detection and Ranging*) jeb aerolāzerskenēšanas datu nolasišanā vēsturisko objektu un arheoloģisko pieminekļu identifikācijā, ko ļauj izdarīt iegūtais digitālais reljefa modelis. Mārcis Kalniņš klausītājiem parādīja, kā notikusi vietējā krama oļu apstrāde Kurzemē neolīta apmetnēs. Autora veiktie eksperimenti ļauj apšaubīt, ka tā sauktais vietējais krams vispār ir krams.

Pēdējā, trešā sēde iesākās ar jaunās arheoloģes Ingas Doniņas referātu par pētījumiem Talsu Vilkmuižas ezerā. Autore mēģinājusi zinātniski noskaidrot, kā kuršu apbedījumu senlietas nonākušas ezerā. Iespējams, ka atbildi sniegs ģeoarheoloģiskie pētījumi, kas jau tagad liecina par nogulumu sastāva un krasta līnijas izmaiņām, kā arī Vilkmuižas ezera ūdens līmeņa svārstībām. Valmieras pilsētas vēsturei šīs sekcijas darbā bija veltīts tikai viens ziņojums, kurā Edgars Plētiens aplūkoja Valmieras lomu Hanzas savienībā. Valmiera bija viena no daudzām Hanzas mazpilsētām, kuru atcerējās, kad bija nepieciešams iekasēt kādus nodokļus. Sēdes pēdējais – Natālijas Ameļoškinas referāts par Papua-Jaungvinejas ieročiem, kas glabājas Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājumā, izraisīja dedzīgu diskusiju par šīs kolekcijas iegūšanas likumīgumu un glabāšanos muzeja krājumā.

Otrās grupas “Latvijas 20. gs. vēstures jautājumi” pirmās sekcijas darbu ievadīja Elinas Rasnaces referāts par Latvijas un Somijas kultūras sakariem starpkaru periodā, kurā referente akcentēja konkrētu personu nozīmi kultūras sakaru attīstīšanā. Sevišķi izcelti tika J. Rozentāls un T. Reiters. Referente norādīja, ka draudzīgās attiecības kultūras jomā

nemainījās arī pēc K. Ulmaņa 1934. gada apvērsuma. Labās attiecības kultūras laukā veicināja draudzīgas retorikas dominēšanu abu valstu attiecībās. Aiga Bērziņa referēja par ieslodzīto nodarbinātību Latvijas Republikas Tieslietu ministrijai pakļautajās ieslodzījuma vietās 1918.–1921. gadā. A. Bērziņa norādīja, ka vairāk nekā divu tūkstošu ieslodzīto pietiekamu dzīves apstākļu organizēšanai pēckara situācijā bija nepieciešami ievērojami resursi un enerģija, jo trūka gan pārtikas, gan sadzīves lietu. Cietumu vadība centās nostādīt cietumu sistēmu uz pašapgādes pamatiem – rūpējoties gan par sakņu dārzu iekārtošanu, gan malkas sagādi utt., no darbiem atbrīvojot vien minimālu skaitu ieslodzīto. Pirmās sekcijas darbu noslēdza Dāvja Pumpuriņa referāts par humoru kā vēstures izpētes objektu, aplūkojot Latvijas preses karikatūras no 1918. līdz 1934. gadam. Referātā tika sniegts īss ieskats humora attīstības vēsturē, kā arī uzsvērts, ka humoram ir divējāda nozīme, piemēram, tas var gan veicināt, gan mazināt toleranci. Turklāt bieži humors tiek izmantots arī kā politikas instruments. Šo iemeslu dēļ humora izpēte ir kompleksa un sarežģīta.

Otrās sekcijas darbs iesākās ar Anastasijas Smirnovas referātu par vidusšķiras sievietes sociālo portretu Latvijā no 1921. līdz 1934. gadam. A. Smirnova pievērsās vidusšķiras definēšanas problēmai, norādot, ka pamatā ar to tiek saprastas sievietes – literātes, ārstes, skolotājas utt. Tika aplūkoti tādi jautājumi kā laulība, nodarbinātība un studējošo sieviešu skaits. Īss ieskats tika dots par nacionālo aspektu. Agnija Ruhocka analizēja Bauskas brīvprātīgo ugunsdzēsēju biedrības darbību 1919.–1940. gadā. Viņas referāts teicami atainoja biedrības struktūru un attīstību jau no 19. gadsimta vidus. Referente deva lielisku ieskatu par ugunsdzēsēju biedrības rīcībā esošo aparatūru un raksturoja arī biedrības darbību kultūras laukā. Sekciju noslēdza Mārtiņa Dātava referāts par Latvijas veģetāriešu biedrības darbību no 1927. līdz 1940. gadam. Pēc īsa ieskata par veģetāriešu kustības aizsākumiem 19. gadsimtā referents pievērsās biedrības filiāles izveidei Liepājā, darbībai un biedru skaita problēmām. Referents norādīja, ka, pateicoties biedrības iespaidam, Rīgā tika atcelti nodokļi augļiem no siltajām zemēm.

Trešo sekciju ievadīja Andreja Gusačenko ļoti informatīvais ziņojums par jauniešu organizācijas “Sokol” darbību Latvijā. Tajā tika aplūkots gan vēsturiskais fons, gan arī organizācijas struktūra un tās darbības galvenie virzieni. Referents atzīmēja, ka organizācijai “Sokol” bijusi cieša sadarbība arī ar līdzīgām latviešu organizācijām. Marta Starostina referēja par padomju ideoloģijas un propagandas izpausmēm akciju sa-

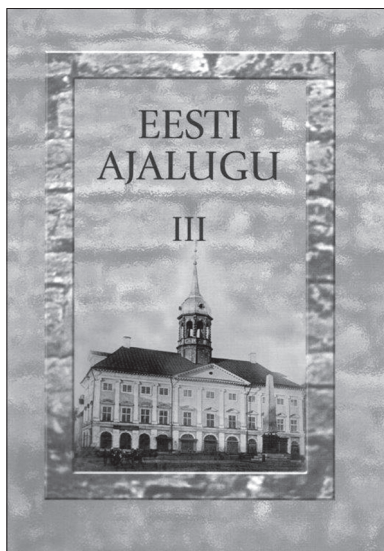
biedrības “Intūrists” Rīgas nodaļas darbā ar ārzemju tūristiem laika posmā no 1957. līdz 1964. gadam. Viņa uzsvēra, ka padomju ideoloģijas retorika apskatāmajā laika posmā tūristus ietekmējusi maz, turklāt arī pašu tūristu skaits bijis neliels. Reiņa Jaunā referāts bija veltīts ar rokmūziku saistīto publikāciju analīzei laikrakstā “Padomju Jaunatne”. Viņš norādīja, ka publikāciju skaits bija neliels, turklāt bieži informācija vispār trūkusi, neskatoties uz to, ka rokmūzikas atbalstītāju Latvijā bijis daudz.

Konferences gaitā referentiem tika uzdoti jautājumi, kas pievērsa uzmanību kādam konkrētam izpētes aspektam un mudināja referentus precīzāk artikulēt savas domas. Sekciju vadītāji un klātesošie gandrīz katram referentam izteica kādu konstruktīvu priekšlikumu referāta tālākai uzlabošanai. Šādas konferences ir vitāli nepieciešamas vēstures zinātnes tālākai attīstībai un jauno vēsturnieku darbības stimulēšanai. Konferences noslēgumā gan referentiem, gan klausītājiem bija iespēja aplūkot Valmieras muzeja ekspozīcijas, bet saviesīgajā daļā risinājās daudz spraigu sarunu gan par atsevišķām sevišķu interesi izraisījušām referātu tēmām, gan par turpmāko sadarbību.

Ar pārstrādātiem un paplašinātiem konferences ziņojumiem interese varēs 2017. gadā iepazīties rakstu krājumā “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi II”. Jāuzsver, ka jauno vēsturnieku izaugsmē ļoti liela nozīme ir tieši rakstu izstrādāšanai, no vienas puses, mācai interesanti un aizraujoši izklāstīt saturu, bet, no otras puses, strukturēt rakstus atbilstoši mūsdienu prasībām, izteikt un argumentēt izvēlētās tēmas novitāti, novērst recenzentu norādītās neprecizitātes un objektīvi atspoguļot vēsturi.

Viktorija Bebre, Edvīns Evarts

RECENZIJAS

Eesti ajalugu III. Vene-Liivimaa sõjast Põhjasõjani [Igaunijas vēsture III. No Livonijas-krievu kara līdz Ziemeļu karam]. Koostāja ja peatoimetāja [Sastādītājs un galvenais redaktors] Enn Küng. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheologia instituut [Tartu Universitātes Vēstures un arheoloģijas institūts], 2013. 488 lk. ISBN 9789985407691

“Igaunijas vēsture III” (turpmāk: EA III) ir visaptveroša (agrīno) jauno laiku vēstures grāmata, viena no sešiem/deviņiem (ieskaitot

pirmskara izdevumus) sērijas “Igaunijas vēsture” sējumiem. Var teikt, ka autoru kolektīvs ir pašlaik zinošākā igauņu vēsturnieku kopa agrīno viduslaiku jautājumos; autoriem sekundē abi ļoti cienījamie recenzenti, jau pensionētie Aleksandrs Loits (*Aleksander Loit*) un Arvo Terings (*Arvo Tering*). Grāmata aplūko laika periodu no 16. gadsimta vidus līdz Ziemeļu kara sākumam. Pielikumos ir grāmatā biežāk minēto vēsturisko avotu krātuvju saīsinājumu uzskaitījums, izmantotās bibliogrāfijas izlase (pa nodaļām) un personvārdu un vietvārdu saraksti.

Vēstures grāmata tās labākajā izteiksmē, saka igauņu kritiķi.¹ Raksturojot šā izdevuma saturu ar vienu vārdu, jāsaka, ka tā ir par (valsts) varu. Tā ir par tam laikam jaunām valstiskām struktūrām tagadējās Igaunijas teritorijai. Varai, tās nostiprināšanai, valsts aparāta formai un darbībai arī pakārtotas grāmatas nodaļas. Nevarētu teikt, ka šāda grāmatas uzbūve būtu bijis sastādītāju mērķis, bet vienkārši tā šīs vēstures periods ir visloģiskāk apskatāms. Un tas arī ir vispierastākais formāts lasītājiem. Kā nekā “zviedru laiki” ir viens no visvairāk pētītajiem un arī

¹ Kersti Lust. Ere saavutus Eesti ajalookirjutuses. *Sirp*, 24.01.2014.

plašu lasītāju loku interesējošajiem periodiem mūsu vēsturē. Autori centušies izvairīties no pāris pierastiem terminiem, piemēram, “Livonijas karš”: runājot par laikposmu no 1555. līdz 1583. gadam, tiek atsevišķi apskatīti šajā periodā Vecās Livonijas teritorijā norisinājušies militārie konflikti.

Tuvāk par grāmatas nodaļām. Pirmās nodaļas “Ziemeļvalstu simtgadu karš Livonijā” autors Marguss Laidre (*Margus Laidre*) plaši un interesanti apraksta tos militāros konfliktus, kuri risinās no krievu-zviedru (1555–1557) līdz zviedru-poļu-krievu konfliktam (1656–1658). Šo nodaļu varētu arī nosaukt par aplūkotā perioda (Vecās) Livonijas militāro un diplomātisko vēsturi. Kaut gan notikumi apskatīti arī no moskovītu-krievu, poļu, dāņu viedokļa, akcents tomēr likts uz zviedriem. Tas, protams, arī izskaidrojams ar pašu faktu, ka apskatāmā perioda nobeigumā, 1661. gadā Zviedrija bija praktiski kļuvusi par Baltijas jūras vienpersonisku pārvaldnieci. Latviešu lasītājus, domājams, sevišķi ieinteresētu apakšnodaļa par hercogu Magnusu, kaut gan principā jau gandrīz visi Laidres aprakstītie notikumi attiecas arī uz vismaz daļu no Latvijas.

Nākamo nodaļu “Krievu, dāņu, zviedru un poļu-lietuviešu vara Igaunijas teritorijā” sarakstījuši trīs autori – Anti Selarts (*Anti Selart*), Enns Tarvels (*Enn Tarvel*) un Enns Kings (*Enn Kung*). Igaunijā nav lielāka Livonijas–Krievijas vēstures pazinēja kā Anti Selarts, viņa sarakstītā sadaļa par Livoniju krievu varā 1558.–1582. gadā ir organisks viņa paša sastādītās “Igaunijas vēstures II” turpinājums. Enns Tarvels sarakstījis tikpat detalizētas apakšnodaļas par dāņu un poļu-lietuviešu periodiem; sevišķi plašu par ticības jautājumiem kontrreformācijas periodā. Jāpieņem, ka Enns Tarvels nepieturas pie plaši izplatītā viedokļa, ka zemnieki tā arī bija un palika bezdievīgi pagāni līdz pat brāļu draudžu laikiem, uzskatot to par stipri pārspilētu un ne ar ko nepamatotu.

Grāmatas galvenais redaktors Tartu Universitātes Igaunijas vēstures docents Enns Kings sarakstījis virkni nodaļu un apakšnodaļu par Igaunijas teritoriju Zviedrijas pakļautībā: “Ziemeļigaunija Zviedrijas pavalstniecībā līdz 17. gadsimta pirmajam ceturksnim”, “Zviedrijas administratīvā politika Igaunijas teritorijā” un “Pilsētas 16. gadsimta otrajā pusē un 17. gadsimta sākumā”. Enna Kinga zinātniskā darbība ir ārkārtīgi vērienīga, ar izteiktu akcentu uz Baltijas jūras reģiona 16. un 17. gadsimta politisko un ekonomisko vēsturi. Viņa sarakstītajai grāmatas daļai raksturīga sevišķi detalizēta pieeja tematiem. Lasītāji gūst visaptverošu priekšstatu par Zviedrijas aizjūras provinču administratīvo iekārtu, Igaunijas hercogistes izveidi, Igaunijas un Livonijas bruņniecību un

pašpārvaldi, Gustava Ādolfa reformām, Johana Skites (*Skytte*) darbību, absolūtisma reformām un veselu rindu citiem ar politiku, valsts varu un saimniecisko darbību saistītiem jautājumiem. Enns Kings daudz atsaucies uz sava mentora Helmuta Pīrimē² un arī Edgara Dunsdorfa pētījumiem.

Enna Kinga plašās zināšanas meistariski apvienojušas vienā veselā pēdējo nodaļu “Iedzīvotāji un saimniecība Zviedrijas pavalstniecībā” un “Garīgā dzīve zviedru laikos” dažādo autoru individuālos skatījumus.

Pēc “Igaunijas vēstures II” tika gaidīts, ka arī EA III nāks klajā ar inovatīvu, pat revolucionāru pieeju vēstures mantojumam. Pat tika spekulēts par iespējamo tēmu, proti: “vecajiem, labajiem zviedru laikiem” un cik “labi” tie patiesībā bijuši. Nekā tāda grāmatā nav, katrs lasītājs var izdarīt savus secinājumus. Praktiski gadu pēc EA III iznākšanas igauņu valodā tiek izdota vēl viena ļoti nopietna un tanī pašā laikā aizraujoša grāmata par zviedru laikiem – Illes (*Ülle*) un Kari (*Kari*) Tarkiainenu (*Tarkiainen*) “*Meretagune maa. Rootsi aeg Eestis 1561–1710*” (“Aizjūras zeme. Zviedru laiki Igaunijā 1561–1710”). Grāmatas ne tikai nekonkurē, bet būtībā papildina viena otru.

EA III valda līdzsvars starp ģeogrāfiski valstisko (Polijas–Lietuvas, Zviedrijas, Dānijas u.c.) vēsturi un kārtu–slāņu apdzīvotības vēsturi. Ja, runājot par “Igaunijas vēsturi II”, varēja atzīmēt, ka vismaz puse no grāmatas ir kultūras vēsture, tad EA III ir (valsts) ekonomikas un likumdošanas vēsture. Tas ir vairāk nekā saprotami – kā “Igaunijas vēsturē II” aprakstītais 13. gadsimts un kristietība ielika pamatus mūsu pasaules uztverei uz nākamajiem gadsimtiem, tā “zviedru laiku” likumdošana – vismaz līdz 1939. gadam. Grāmatas autori un sastādītāji centušies rakstīt ārpus laika: koncentrējušies uz faktiem, tas ir, galvenokārt uz arhīvu materiāliem; izvairījušies no tīri personiskām pārdomām par aplūkoto laiku un tematu, vajadzības gadījumā atsaucoties uz citām, agrākām publikācijām. Kā faktu krājums, kā enciklopēdija EA III no tā tikai ieguvusi, no lasītāja viedokļa – varētu būt vairāk ikdienas aprakstu. Personiski man būtu gribējies redzēt plašāku pārskatu par 1695.–1697. gada neražas un bada laikiem: kāda daļa bija meteoroloģiskajiem un ģeofiziskajiem apstākļiem, kāda Zviedrijas valsts politikai: kroņa muižām un redukcijai.³ Vai arī: par 17. gadsimta postošajām veterinārijas problēm-

² *Helmut Piirimäe* (1930) – igauņu vēsturnieks, galvenokārt pētījis 17. gadsimtu Igaunijā un Tartu Universitātes (*Academia Gustaviana, Academia Gustavo-Carolina* utt.) vēsturi. Tartu Universitātes emeritētais profesors.

³ Par samērā sausu un pat tendenciozu šā laikmeta aprakstu to uzskata arī Kersti Lusta (sk. 1. atsauci).

mām. Taču EA III neakcentē kādas specifiskas nianšes, koncentrējoties uz vēsturiskā perioda vadlīnijām. Kā jau vairākkārt minēju, grāmata lielā mērā atspoguļo arī Latvijas vēsturi vai vismaz daļas no Latvijas vēsturi. Mūs tieši neskar tikai Sāmsalas vēsture (atskaitot hercoga Magnusa periodu), kura bija un palika Dānijas pakļautībā līdz pašam 17. gadsimta vidum.

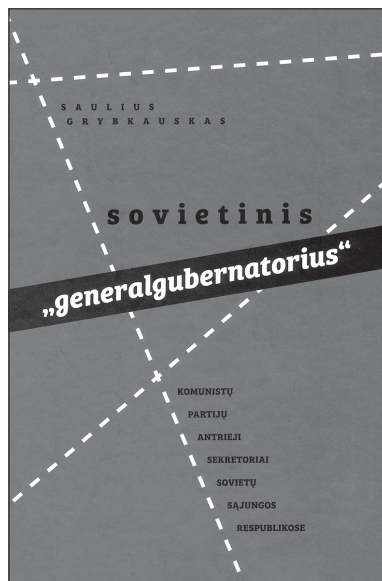
Viena gruntīga (Latvijas) vēstures grāmata.

Galvenais redaktors *Enn Kūng* izmanto šo iespēju vēlreiz pateikties Latvijas kolēģiem – vēsturniekiem, kuri palīdzēja apgādāt izdevumu ar ilustrācijām – pārsteidzoši, bet Igaunijas arhīvos un muzejos no zviedru laikiem saglabājies ļoti maz ilustratīva materiāla, vēl mazāk nekā Latvijā.

Daina Jūristo

Saulius Grybkauskas.
Sovietinis
“generalgubernatorius”:
Komunistų partijų antrieji sekretoriai Sovietų Sąjungos respublikose [Padomju “ģenerālgubernators”:
padomju savienoto republiku komunistiskās partijas otrie sekretāri]. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016.
388 p.: iliustr.

Pētījumos par Padomju Savienības nacionālo republiku vēsturi otro sekretāru institūts – Maskavas “acis un ausis”, “ģenerālgubernatori” vienmēr tiek pieminēti, lai gan nereti tas tiek darīts visai pavirši. Lietuviešu vēsturnieks Sauļus Grībkauskas norāda, ka patiesībā konkrētu pētījumu par šo jautājumu ir maz, turklāt var uzdot jautājumu, vai priekšstats par visvareno otro sekretāru patiesībā nav mīts, kurš īpaši populārs bija *perestroikas* laikā, kad republiku nomenklatūrai bija izdevīgi uz Maskavas vietvalža rēķina atbrīvoties no

atbildības. Viņa grāmatas mērķis ir dekonstruēt otrā sekretāra mītu un parādīt, kāda bija viņu reālā loma republiku politikas īstenošanā. Pētījums balstās uz Maskavas, Baltijas republiku, Baltkrievijas, Gruzijas, Kazahstānas un Hūvera institūta arhīvu materiālu bāzi, kā arī uz intervijām ar bijušajiem otrajiem sekretāriem, to skaitā ar Vitāliju Soboļevu – LKP CK otro sekretāru 1986.–1990. gadā, kā arī ar citiem augstākās kompartijas nomenklatūras pārstāvjiem, tostarp Eduardu Ševardnadzi un Aļģirdu Brazausku. Grāmatā liela uzmanība pievērsta vēl vienam Latvijas vēsturē svarīgam personāžam – Nikolajam Beluham, kurš šajā amatā Latvijā bija gandrīz 15 gadus – no 1963. gada marta līdz 1978. gada janvārim – un šajā ziņā bija rekordists visu PSRS otro sekretāru vidū.

Lai gan var rasties iespaids, ka otrā sekretāra institūts PSRS bija radies jau tās pirmsākumos, patiesībā tas bija samērā vēls jaunievedums, tas radās tikai 1955. gadā un, kā norāda S. Grībkausks, nozīmēja jaunu stadiju republiku un “centra” attiecībās. Tomēr šis institūts neradās tukšā vietā, tas absorbēja iepriekšējo impēriskās kontroles pieredzi pār perifēriju, tajā skaitā pieredzi, kas bija gūta Baltijas republiku pārvaldē, kur no Maskavas atsūtītā otrā sekretāra institūts vairāk vai mazāk konsekventi pastāvēja jau 1944.–1953. gadā. Tādējādi zināma pieredze bija uzkrāta, tomēr vienlaicīgi Staļina laikā tika pielietoti arī citi Maskavas kontroles mehānismi, piemēram, VK(b)P CK Latvijas, Lietuvas un Igaunijas biroji 1944.–1947. gadā, kuru vadītājus daudz lielākā mērā nekā otro sekretāru šajā laikā var nosaukt par Maskavas “gubernatoriem”, jo tie kontrolēja Baltijas republikas daudz ciešāk. Otrā sekretāra institūts faktiski bija minēto biroju tiešs mantinieks, taču, kā uzsver S. Grībkausks, pastāvēja būtiska atšķirība – tas nebija oficiāli nodibināts, nav izdevies atrast nevienu dokumentu, kas to apstiprinātu. Tomēr 1955. gadā Maskava iecēla savus pārstāvjus šajos amatos visās republikās, izņemot trīs slāvu republikas (Krieviju, Ukrainu un Baltkrieviju). Autors uzskata, ka šī politika izrietēja no vairākiem Ņ. Hruščova apsvērumiem. Viņam bija pamats neuzticēties republiku pirmajiem sekretāriem, kuri pārsvarā bija darbojušies jau J. Staļina laikā. Turklāt otrā sekretāra izvēle no vietējās republiku nomenklatūras bija sakompromitēta tādēļ, ka nacionālie kadri 1953. gadā šajā amatā bija iecelti pēc L. Berijas iniciatīvas. Lēmumu nosūtīt uz republikām Maskavas “kadrus” varēja ietekmēt arī gatavošanās destalinizācijai un bailes no nacionālisma republikās.

S. Grībkausks parāda, ka otrie sekretāri bija saistīti ar PSKP CK Partijas organizatoriskā darba nodaļu – pārsvarā tie iepriekš bija šīs noda-

ļas augsta ranga darbinieki. Jāatzīmē, ka vadošie amati šajā nodaļā bija rezervēti slāvu tautību cilvēkiem. Ja “nacionāļi” tika uzaicināti strādāt šajā nodaļā, viņi nekad nenodarbojās ar savām republikām, turklāt nekad neieņēma sektoru vadītāju un nodaļas vadītāju un vadītāju vietnieku amatus. Viņi varēja būt tikai instruktori, bet šis amats bija pārāk zems, lai kļūtu par otro sekretāru. Tā kā atbilstošas kvalifikācijas PSKP CK aparāta cilvēku trūka, dažkārt šajā amatā iecēla arī Krievijas apgabalu funkcionārus un reizēm pat krievus no republikām. Viena grāmatas nodaļa ir veltīta otrā sekretāra kolektīvajam portretam, un tā labi parāda, kādi faktori bija noteicošie kandidātu izvēlē.

Lai gan vietējā republiku nomenklatūra bija neapmierināta ar otrā sekretāra institūtu, faktiski tam bija svarīga loma vietējās nomenklatūras saliedēšanā, kā arī tas bija republikas nomenklatūras zināmas autonomijas priekšnoteikums. Īpaša vieta grāmatā ir Latvijas materiāliem, jo arhīvā ir pieejamas LKP CK biroja un sekretariāta sēžu stenogrammas, kas ļauj spriest par to, ko runāja aiz slēgtām durvīm. Autors pamatīgi analizē N. Beluhas runas un izdara secinājumu, ka nacionālisms bija viens no galvenajiem viņa rūpju objektiem, turklāt bīstamāks par pretpadomju izpausmēm.

Otrais sekretārs bija ne tikai Maskavas informētājs par notiekošo republikā, viņš bija arī svarīgs komunikācijas kanāls, kas ļāva saprast vietējai nomenklatūrai, kādas ir Maskavas politikas tendences. Izbalsojot Filipu Kašņikovu 1958. gadā un viņa vietā ievēlējot Vili Krūmiņu, Latvijas nomenklatūra pazaudēja svarīgu informācijas kanālu. Otrais sekretārs bija tas, kuram bija tiesības un pienākums interpretēt un komentēt aktuālo Maskavas politisko diskursu, padarīt to saprotamu vietējai nomenklatūrai. Priekšstats par otro sekretāru kā “ģenerālgubernatoru”, respektīvi, Maskavas atsūtītu uzraugu, neņem vērā to, ka viņš bija daļa no republikas nomenklatūras un tādējādi bija ieinteresēts tās interešu aizstāvēšanā. Tomēr otrā sekretāra loma bija īpaša, pēc sava statusa viņš atradās augstāk par citiem partijas CK sekretāriem, jo viņu (tāpat kā pirmo sekretāru) kopš 1959. gada amatā apstiprināja PSKP CK Politbirojs. Aplūkojot plaši izplatīto uzskatu, ka otrā sekretāra statuss bija augstāks nekā pirmajam sekretāram, autors nonāk pie secinājuma, ka patiesībā viņam bija jāprot sastrādāties ar pirmo sekretāru. Uzņemoties Maskavas sodošās rokas funkciju, otrais sekretārs deva iespēju pirmajam sekretāram likt saprast republikas funkcionāriem, ka pakļaušanās Maskavas gribai ir vienīgā iespēja. Grāmatā ir sīkāk aplūkotas arī otro sekretāru personīgās attiecības ar republikas augstākajām amatpersonām

Lietuvā un Latvijā. Latvijas gadījumā tas ir N. Beluha. Interesanti, ka gan Latvijas, gan arī Lietuvas gadījumā otrajiem sekretāriem bija labas attiecības ar lielo rūpniecības uzņēmumu vadību, bet ar CK sekretāriem lauksaimniecības jautājumos tās bija saspringtas.

S. Grībkauska grāmata faktiski ir pirmais tik plašs pētījums par otrā sekretāra institūta lomu Padomju Savienībā, un tā būtu ārkārtīgi noderīga visiem, kas nodarbojas ar padomju perioda vēsturi. Ļoti jācer, ka tā tiks tulkota angļu vai krievu valodā un būs pieejama plašākam interesentu un speciālistu lokam.

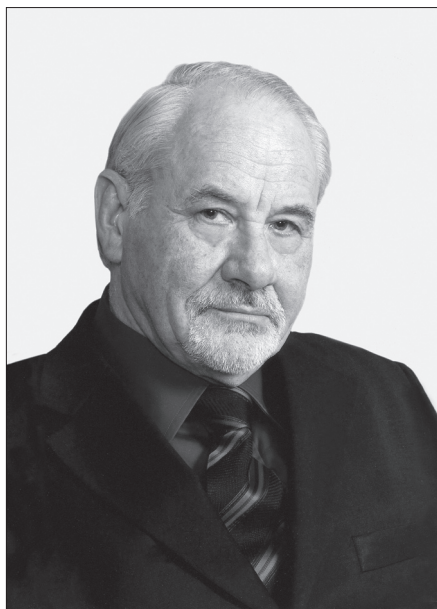
Grāmata ir labs piemērs tam, ka laba sociālo zinātņu pētījumu, metožu un terminoloģijas pārzināšana ne tikai netraucē vēstures pētniecībai, bet tieši otrādi – ļauj atklāt tādus problēmas aspektus, kas “tīram” vēsturniekam būtu paslīdējuši garām. Protams, sociālo zinātņu metodes ir auglīgas tikai tad, ja tās balstās uz kvalitatīvu un plašu avotu bāzi. Recenzējamā grāmata ir tas laimīgais gadījums, kad visas vienādojuma daļas ir labā līdzsvarā.

Daina Bleiere

PERSONĀLIJAS

Sveicam jubilejā

AKADĒMIĶIS JĀNIS BĒRZIŅŠ

Šogad Latvijas 19. un 20. gadsimta vēstures pētniekam, zinātniskā darba organizatoram, zinātnisko darbu redaktoram un Latvijas vēstures institūta bijušajam direktoram, arī Latvijas Zinātņu akadēmijas vadošo struktūru darbiniekam Jānim Bērziņam svinējām 75 gadu jubileju. Pagaidām vēl nav publicēts nopietns pētījums par viņa ieguldījumu Latvijas vēstures pētišanā, tādēļ šī publikācija kaut nelielā mērā varētu to sekmet. Tas ir jādara arī tāpēc, ka Jānis Bērziņš savās publikācijās ar lielu cieņu un rūpību sekojis savu kolēģu – vēsturnieku dzīvei un darbam. Par to viņam visdziļākā pateicība.

Jānis Bērziņš dzimis 1941. gada 29. aprīlī Cesvainē. Jau pēc sešām nedēļām 1941. gada 14. jūnijā viņa vecākus izsūtīja (tēvs aizgāja bojā Vjatlagā 1941. gada beigās). Arī Jānis (dažas nedēļas vecs!) bija iekļauts izsūtāmo sarakstos, bet viņa mātes drosmīgā rīcība, kas Cesvaines stacijā

slepeni atdeva zīdainīti savai mātei (Jāņa vecmāmiņai), faktiski izglāba viņam dzīvību, jo izdzīvot garu ceļu lopu vagonā līdz Krasnojarskai viņš nespētu. Nākamais vēsturnieks palika bez vecākiem un izauga pie vecsmātes un mātesmāsas.

1960. gadā viņš beidza Cesvaines vidusskolu un iestājās Latvijas Universitātes (tolaik Latvijas Valsts universitāte) Vēstures un filoloģijas fakultātes Vēstures nodaļā. 1965. gadā pēc studiju beigšanas J. Bērziņš sāka strādāt Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā. Jau 1965. gada rudenī viņu iesauca armijā uz vienu gadu. Pēc armijas viņš atgriezās muzejā, bet jau 1967. gadā iestājās aspirantūrā Latvijas Universitātes Vēstures un filoloģijas fakultātes Vēstures nodaļā. Pēc vairākām konsultācijām viņš izvēlējās zinātņu kandidāta disertācijas tēmu "Latvijas strādnieki 19. gs. 90. gados". Aspirantūras gados noskaidroja un apguva galveno vēsturisko pētījumu nosacījumu – maksimāli apgūt un izmantot visus iespējamus avotus un periodisko presi. Šis princips pavadīja un pavada viņu visu turpmāko dzīvi.

Sekoja ilgstošs darbs Latvijas Valsts vēstures arhīvā, arī Maskavas, Ļeņingradas, Baltkrievijas arhīvos un darbs pie periodiskās preses galvenokārt J. Mišņa bibliotēkā.

Savu zinātnisko darbu J. Bērziņš veica pilnīgi patstāvīgi, mācīties pētniecības metodiku viņš varēja vienīgi no krievu vēsturnieku publikācijām par Krievijas strādnieku vēsturi. Aspirantūras laikā J. Bērziņš publicēja kā mācību līdzekli savu pirmo nopietno darbu "Latvijas strādnieku ekonomiskais stāvoklis 19. gadsimta 90. gados", kas būtībā bija nevis mācību līdzeklis, bet neliela apjoma zinātniskā brošūra. 1970. gadā J. Bērziņš aizstāvēja vēstures zinātņu kandidāta disertāciju par Latvijas strādnieku ekonomisko stāvokli un streiku kustību 19. gs. 90. gados. Pēc disertācijas aizstāvēšanas viņš strādāja Vēstures un filoloģijas fakultātē par pasniedzēju un nolasīja divus kursus vispārējā un PSRS vēsturē. Bet J. Bērziņam bija vēlme strādāt pētnieka darbu, un 1971. gadā viņš kļuva par jaunāko zinātnisko līdzstrādnieku Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūtā. Tur viņš guva iespēju pilnīgi nodoties zinātniskajam darbam Kapitālisma vēstures pētniecības sektorā, kurā darbojās talantīgu un prasīgu pētnieku kolektīvs, kam, bez šaubām, bija liela nozīme J. Bērziņa zinātniskajā darbā.

Vēstures institūta kolektīvā viņš aktīvi piedalījās sabiedriskajā dzīvē, arī izbraukumos lauku darbos, institūta pasākumos, regulārajās trīs Baltijas republiku vēsturnieku tikšanās reizēs, vienmēr atsaucīgs un draudzīgs. Kolektīvā viņš baudīja nedalītu cieņu.

1976. gadā izdevniecībā “Liesma” iznāca J. Bērziņa pirmā monogrāfija “Ar akmeni pret šauteni”, kuras pamatā bija disertācijas materiāli. Darbā parādīts, ka 19. gs. 90. gados Latvijas sabiedriski politiskajā dzīvē ienāca jauns spēks – Latvijas strādnieki, kas sāka cīņu par savām tiesībām. Šis cīņas kulminācija bija t.s. Rīgas dumpis 1899. gada maijā. Lai gan grāmata bija domāta plašam lasītāju lokam, tā balstījās uz nopietnu dokumentālo materiālu, par ko liecināja gandrīz 600 atsauču uz arhīviem un preses materiāliem.

Līdztekus darbam Vēstures institūtā J. Bērziņš uzturēja ciešus sakarus arī ar Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures nodaļu – vadīja un recenzēja studentu diplomdarbus, oponentēja promocijas darbu aizstāvēšanā. Vairākus gadus viņš bija Valsts eksaminācijas komisijas priekšsēdētājs Vēstures nodaļā, bija arī LU Promocijas padomes un vēstures doktorantu padomes loceklis.

Pagājušā gadsimta 70. gados Latvijas vēstures institūts iesaistījās projektā par Rīgas vēstures sarakstīšanu trijos sējumos. Otrajā Rīgas vēstures sējumā (1860–1917) ievietota J. Bērziņa sarakstītā nodaļa par Rīgas iedzīvotāju atpūtas vietām, bet 80. gados viņš kļuva par Latvijas PSR vēstures I sējuma autoru kolektīva locekli un viņam uzticēja rakstīt Latvijas vēsturi no 19. gs. 60. gadiem līdz 1900. gadam. Tas bija pilnīgi cits darbalauks, jo nācās rakstīt par dažādām tēmām: par zemnieku kustību, rūpniecības attīstību, par nacionālo kustību Latvijā (jaunlatviešiem), arī par “Jauno strāvu”. Grāmata iznāca 1986. gadā, bet 1987. gadā J. Bērziņš kopā ar 12 citiem autoru kolektīva locekļiem saņēma republikas Valsts prēmiju.

Kad atnāca Atmodas gadi, mēs viņu redzējām Doma laukumā uz barikādēm. Viņš kļuva par aktīvu Latvijas vēstures izpētes un skaidrojumu veicinātāju.

Latvijas neatkarības atjaunošana ienesa arī lielas pārmaiņas Vēstures institūta dzīvē. J. Bērziņš bija to vēsturnieku vidū, kas aizstāvēja viedokli, ka institūtu vajag saglabāt, to nedrīkst sadalīt vairākos institūtos (bija arī tāds ierosinājums). Institūtam bija nepieciešams sniegt sabiedrībai nozīmīgus pētījumus. Par vienu no tādiem kļuva 2000. gadā izdots kapitālais darbs “Latvijas 19. gadsimta vēstures apceres”, kurā piedalījās 14 zinātnieku un kuru darbu vadīja un grāmatu rediģēja J. Bērziņš. Tas ir paliekošs darbs Latvijas vēsturē.

J. Bērziņš piedalījās arī otra nozīmīga institūta darba “20. gadsimta Latvijas vēsture, I: Latvija no gadsimta sākuma līdz neatkarības pasludināšanai” tapšanā, kas arī izdots 2000. gadā. Šajā grāmatā viņš ir autors

nodaļām par rūpniecību un transportu, par 1905. gada revolūciju, par latviešiem ārzemēs, par igauņiem Latvijā.

2005. gadā Latvija atzīmēja 1905. gada revolūcijas 100 gadu atceri, Rīgā notika liela starptautiska konference, kuras materiālus apkopoja lielā krājumā (583 lpp.). J. Bērziņš bija šī krājuma atbildīgais redaktors. Viņš bija arī atbildīgais redaktors 2010. gadā izdotajam darbam “Latvijas valstiskumam – 90” (Starptautiskas konferences materiālu apkopojums).

Bez piedalīšanās lielos pētījumos un kolektīvo darbu rediģēšanas viņš publicējis veselu rindu nozīmīgu darbu pirmām kārtām “Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis” un “Latvijas Vēstures Institūta Žurnālā”, kurā viņš ir pastāvīgs autors. Šie raksti ir par dažādiem Latvijas vēstures jautājumiem. Viņš publicējis arī rakstus gan institūta, gan arī ārpus institūta izdotajos zinātniskajos darbos, recenzijas, konferenču darba atspoguļojumus, zinātniski populārus rakstus enciklopēdijās, arī “Dabas un vēstures kalendārā”. Viņš bijis zinātniskais konsultants Krievijā izdotajiem vairāksējumu dokumentiem par Krievijas strādnieku šķiras vēsturi, piedalījies Krievijas vēsturnieku konferencēs par strādnieku vēsturi. J. Bērziņš publicējis arī vairāku nolasītu referātu tēzes.

Īpaši jāatzīmē tas, ka J. Bērziņš regulāri rakstījis (46 publikācijas) par Latvijas un trimdas vēsturnieku jubilejām, arī nekrologus. “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls”, pateicoties pirmām kārtām J. Bērziņam, nekad neaizmirst savu kolēģus un aizgājējus.

Deviņdesmitajos gados J. Bērziņš kļuva par vienu no ievērojamākajiem Latvijas vēsturniekiem. 1992. gadā viņam piešķīra Dr. hist. grādu, bet 1997. gadā viņš aizstāvēja habilitētā doktora disertāciju vēsturē par darbu kopu “Latvijas rūpniecības strādnieki 1900–1914”. 1993. gadā viņš kļuva par vadošo pētnieku, bet no 2001. līdz 2013. gadam vadīja Latvijas vēstures institūta Viduslaiku, jauno laiku un jaunāko laiku vēstures nodaļu, vadīja nozīmīgus zinātniskus projektus par Latvijas 19. un 20. gadsimta vēsturi. No 2002. līdz 2006. gadam viņš vienlaikus bija Latvijas vēstures institūta direktors. Vadot institūtu, J. Bērziņš iemantoja kolēģu cieņu kā stingrs un prasīgs, bet reizē arī demokrātisks un taisnīgs vadītājs savos lēmumos. Institūta loma un atpazīstamība Latvijas zinātnē kļuva vēl nozīmīgāka.

Jāatzīmē J. Bērziņa aktīvā dalība Latvijas Zinātņu akadēmijas dzīvē. 1998. gadā viņu ievēlēja par Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājlocekli, bet 2000. gadā par LZA īsteno locekli – akadēmiķi. No 2001. gada viņš ir LZA Senāta loceklis un LZA valdes loceklis, no 2008.

līdz 2016. gadam LZA Fonda priekšsēdētājs, Humanitāro un sociālo zinātņu nodaļas priekšsēdētāja vietnieks (2001–2012) un šīs nodaļas padomes loceklis (no 2012), Valsts emeritēto zinātnieku padomes loceklis (2010–2012). Viņš bija arī “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” redakcijas kolēģijas un redakcijas padomes loceklis, LU Promocijas un doktorantu padomes loceklis.

J. Bērziņš aktīvi pauda savu nostāju par Latvijas vēstures kā atsevišķa priekšmeta iekļaušanu skolu programmās, par Cesvaines vidusskolas saglabāšanu, piedalījās kā ekspertu padomes loceklis Valsts kultūras pieminekļu inspekcijā u.c.

Gribētos atzīmēt trīs galvenos virzienus J. Bērziņa pēdējo gadu zinātniskajā darbā. Pirmais no tiem ir Latvijas strādnieku vēstures izpēte. Šeit ir jārūnā par divām kapitālām monogrāfijām. 1997. gadā izdota monogrāfija “Latvijas rūpniecības strādnieku dzīves līmenis 1900–1914”. Tajā aplūkoti jautājumi par strādnieku algām, dzīves apstākļiem, skaitlisko sastāvu un izvietojumu, demogrāfiskām problēmām, bet strādnieku politiskās aktivitātes skartas tikai daļēji, atstājot izpēti nākamajiem pētniekiem, lai gan pats autors citos savos darbos, piemēram, par 1905. gada revolūciju šos jautājumus ir aplūkojis.

Otra monogrāfija “Latvijas rūpniecības strādnieku sociālais portrets 1900–1914” iznāca 2009. gadā. Šajā apjomīgajā grāmatā (355 lpp.), kas ir bagātīgi ilustrēta, J. Bērziņš sniedz dziļu un nopietnu pētījumu par Latvijas rūpniecības strādnieku izglītības un kultūras aktivitātēm, attiecībām ar uzņēmējiem, par strādnieku apdrošināšanu un medicīnisko aprūpi, kā arī par strādnieku organizācijām (arodbiedrību, patērētāju biedrībām, pašpalīdzības biedrībām, krājaizdevu kasēm). Grāmatā ievietots arī rūpniecības uzņēmumu rādītājs, kas ir ļoti nozīmīgs novadpētniekiem un ģimeņu vēstures pētniekiem. Īstenībā šī grāmata ir enciklopēdiska rakstura pētījums, kurš vēl ilgus gadus, pat gadu desmitus būs vērtīgs izziņu avots tiem, kuri interesējas par Latvijas vēsturi un latviešu tautas likteni 20. gadsimta sākumā.

Otrais virziens J. Bērziņa darbā saistīts ar Latvijas Republikas saimnieciskās dzīves jautājumiem pagājušā gadsimta 20.–30. gados. Šīs tēmas izpēte aizsākās ar Latvijas 20. gadsimta vēstures otro sējumu, kurā J. Bērziņš rakstīja par rūpniecības un tirdzniecības atjaunošanu, par postījumiem Latvijā, par izpostītiem apgabaliem, par kooperācijas un kredītbiedrību darbu, transportu. Viņš par šiem jautājumiem publicējis arī zinātniskos rakstus. J. Bērziņš uzskata, ka šis darbs ir jāturpina. Gaidīsim no viņa jaunas publikācijas.

Trešais virziens ir pēdējos gados publicētie vairāki zinātniskie raksti, kas skar sabiedriski politisko dzīvi Latvijā pēc 1905. gada revolūcijas apspiešanas. Tie ir jautājumi par Krievijas II Valsts domes vēlēšanām Vidzemē, par Latvijas deputātu darbību II Valsts domē, par lauku pašvaldību darbu.

J. Bērziņa aktīvā zinātniskā darbība tika atzīmēta 1998. gadā ar Arveda Švābes balvu, 2005. gadā ar Rīgas balvu, 2001. gadā ar Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrijas Goda diplomu. Viņš ir apbalvots ar 1991. gada barikāžu dalībnieka piemiņas zīmi un 2011. gadā par nopelniem valsts labā – ar IV pakāpes Atzinības krustu.

Kolēģu vidū viņš vienmēr ir uzsvēris ģimenes lomu savā dzīvē. Stingrs atbalsts ilgus gadus ir bijusi dzīvesbiedre Rita, prieks un raizes ir bijušas par bērniem – dēlu Pēteri un meitu Ilzi, mazmeitiņu Elīzu.

Novēlam Jānim Bērziņam veselību, jaunas publikācijas un veiksmi medībās, kas ir viņa iemīļotais vaļasprieks.

Cerēsim, ka sagaidīsim Jāņa Bērziņa bibliogrāfisko izdevumu, kas atspoguļotu viņa zinātnisko un sabiedrisko darbību.

Ēriks Žagars, Ivars Ločmelis

IN MEMORIAM

VĒSTURNIEKS
DR. HABIL. HIST. INDULIS RONIS
(25.03.1943.–22.12.2016.)

Indulis Ronis dzimis 1943. gada 25. martā Rīgā. 1967. gadā absolvējis Latvijas Universitātes (tolaik Latvijas Valsts universitātes) Vēstures un filoloģijas fakultātes Vēstures nodaļu. 1972. gadā aizstāvējis vēstures zinātņu kandidāta disertāciju, 1989. gadā – doktora disertāciju. Pētījis galvenokārt Latvijas politisko vēsturi 20. gs. sākumā. 1978. gadā iznāca I. Roņa monogrāfija “Latviešu buržuāzijas politika 1907–1914”. 1994. gadā Latvijas vēstures institūta apgāds izdeva Induļa Roņa un Artura Žvinkļa sastādīto dokumentu krājumu “Kārlis Ulmanis trimdā un cietumā: dokumenti un materiāli” ar I. Roņa ievada eseju “Kārlis Ulmanis Latvijas brīvvalsts likteņa stundās un viņa Golgātas ceļš”.

I. Ronis bija arī vairāku kolektīvu darbu līdzautors, zinātnisko rakstu autors. Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūtā I. Ronis ienāca 1967. gadā, kad uzsāka mācības institūta aspirantūrā, bija jaunākais

zinātniskais līdzstrādnieks, vecākais zinātniskais līdzstrādnieks, kopš 1980. gada arī pasniedzējs LU Vēstures un filozofijas fakultātes Vēstures nodaļā. Laikā no 1981. līdz 1988. gadam viņš bija Latvijas vēstures institūta direktora vietnieks zinātniskajā darbā, 1988.–1990. gadā – direktora p.i., 1990.–1996. gadā – institūta direktors. Saņēmis daudzas atzinības un akadēmiskus pagodinājumus: 1990. gadā ievēlēts par Latvijas ZA korespondētājlocekli, 1992. gadā – par īsteno locekli. 1991. gadā I. Ronim piešķirts profesora nosaukums. 1980. gadā I. Ronis saņēmis LPSR ZA prēmiju, 1987. gadā – LPSR Valsts prēmiju.

Laikā, kad I. Ronis vadīja Latvijas vēstures institūtu, tas tika pārveidots no LPSR ZA Latvijas PSR vēstures institūta par LZA Latvijas vēstures institūtu, vēlāk LU Latvijas vēstures institūtu. Institūts atgriezās pie eiropeskajām akadēmiskajām tradīcijām, tai skaitā tika atjaunota 1937. gada dibinātā “Latvijas Vēstures Institūta Žurnāla” izdošana. Tieši 20. gs. 90. gadu pirmā puse bija radošākais I. Roņa darbības laiks. Pārmaiņu laikos I. Ronis bija aktīvs Latvijas neatkarības idejas atbalstītājs un veicinātājs, par ko liecina arī viņam piešķirtais valsts apbalvojums – 1991. gada barikāžu dalībnieka piemiņas zīme.

1993. gada augustā I. Ronis devās komandējumā uz ASV, no kura atgriezās 1994. gada pavasarī. Ne mums, vēsturniekiem, spriest, kas notika ar I. Roni. Tas lai paliek citu speciālistu ziņā, bet pēc atgriešanās no komandējuma viņš pasauli skatīja citādām acīm. Pēc aiziešanas no direktora amata 1996. gadā viņa sakari ar vēsturniekiem aprāvās. Laiku līdz savai nāvei I. Ronis pavadīja galvenokārt savās lauku mājās Kuldīgas novada “Kraukļos”. Šā gada 22. novembra vakarā viņa traģiskais mūžs ne mazāk traģiski aprāvās. Latvijas vēstures zinātnē Indulis Ronis paliks ar savu paveikto – pētījumiem Latvijas 20. gadsimta politiskajā vēsturē, ar savu darbību, pārveidojot Latvijas vēstures institūtu par mūsdienīgu zinātniskās pētniecības centru.

Ivars Ločmelis, Guntis Zemītis

AUTORI

Viktorija Bebre – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
bebre-v@inbox.lv

Daina Bleiere – vēsturniece, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, asociētā profesore, Rīgas Stradiņa universitāte, Dzirciema iela 16, Rīga, LV-1007
daina.bleiere@lu.lv

Ādams Brode (*Adam Brode*) – Ph. D. kandidāts vēsturē, Pitsburgas Universitāte, 3702 Posvar Hall, Pittsburgh PA 15260, ASV
amb308@pitt.edu

Edvīns Evarts – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
edvins_e@hotmail.com

Ēriks Jēkabsons – vēsturnieks, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, profesors, LU Vēstures un filozofijas fakultāte, Aspazijas bulv. 5, Rīga, LV-1050
eriks.jekabsons@lu.lv

Daina Jūristo (*Daina Jūristo*) – vēsturniece, tulkoātāja, Vēstures un arheoloģijas institūts, Tartu Universitāte, Ūlikooli 18, 50090 Tartu, Igaunija
dainajuristo@hotmail.ee

Anete Karlsonē – etnoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
anete.karlsonē@gmail.com

Enns Kings (*Enn Kūng*) – Ph. D., asociētais profesors, Vēstures un arheoloģijas institūts, Tartu Universitāte, Ūlikooli 18, 50090 Tartu, Igaunija
enn.kung@ut.ee

Dardega Legzdiņa – Mg. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
dardega@gmail.com

Ivars Ločmelis – Dr. h.c., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
ivarsl@lza.lv

Zigmārs Turčinskis – vēsturnieks, Mg. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
zigist@inbox.lv

Antonija Vilcāne – arheoloģe, Dr. hist., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
antonijavilcane@inbox.lv

Guntis Zemītis – arheologs, Dr. hist., LZA īstenais loceklis, LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
guntis.zemitis@gmail.com

Māris Zunde – dendrohronologs, Dr. biol., LU Latvijas vēstures institūts, Kalpaka bulv. 4, Rīga, LV-1050
zunde@lanet.lv

Ēriks Žagars – vēsturnieks

AUTHORS

Viktorija Bebre – archaeologist, Dr. hist., researcher, Institute of the History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
 bebre-v@inbox.lv

Daina Bleiere – historian, Dr. hist., senior researcher, Institute of the History of Latvia, University of Latvia, assoc. professor, Political Science Department, Riga Stadiņš University, 16 Dzirciema Street, Riga, LV-1050, Latvia
 daina.bleiere@lu.lv

Adam Brode – Ph. D. Candidate in History, University of Pittsburgh, 3702 Posvar Hall, Pittsburgh PA 15260, USA
 amb308@pitt.edu

Edvīns Evarts – historian, Dr. hist., researcher, Institute of the History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
 edvins_e@hotmail.com

Ēriks Jēkabsons – historian, Dr. hist., senior researcher, Institute of the History of Latvia, University of Latvia, professor, Faculty of History and Philosophy, University of Latvia, 5 Aspazijas Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
 eriks.jekabsons@lu.lv

Daina Jūristo – historian – translator, Institute of History and Archaeology, University of Tartu, Ülikooli 18, 50090 Tartu, Estonia
 dainajuristo@hotmail.ee

Anete Karlsonē – ethnologist, Dr. hist., senior, Institute of the History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
 anete.karlsonē@gmail.com

Enn Küng – Ph. D., associate professor of Estonian History (Early Modern and Modern History), Institute of History and Archaeology, University of Tartu, Ülikooli 18, 50090 Tartu, Estonia
 enn.kung@ut.ee

Dardega Legzdiņa – Mg. hist., scientific assistant, Institute of the History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
 dardega@gmail.com

Ivars Ločmelis – Dr. h.c., Institute of the History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
 ivarsl@lza.lv

Zigmārs Turčinskis – historian, Mg. hist., researcher, Institute of the History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
 zigist@inbox.lv

Antonija Vilcāne – archaeologist, Dr. hist., senior researcher, Institute of the History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
 antonijavilcane@inbox.lv

Guntis Zemītis – archaeologist, Dr. hist., senior researcher, Full Member of the LAS, Institute of the History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
 guntis.zemitis@gmail.com

Māris Zunde – dendrochronologist, Dr. biol., senior researcher, Institute of the History of Latvia, University of Latvia, 4 Kalpaka Blvd., Riga, LV-1050, Latvia
 zunde@lanet.lv

Ēriks Žagars – historian

2016. GADA ŽURNĀLU SATURA RĀDĪTĀJS/
CONTENTS OF THE JOURNAL IN 2016

	Nr.	Lpp.
ZINĀTNISKIE RAKSTI/SCIENTIFIC ARTICLES		
<i>Bērziņš, Jānis</i> . Pagasta pašvaldības reformas jautājums Vidzemes un Kurzemes guberņu provinciālpadomēs 1905.–1907. gadā/ <i>Bērziņš, Jānis</i> . The Question of Local Government Reform in the Livland and Courland Provincial Councils, 1905–1907	2	35–67
<i>Bērziņš, Valdis, Dumpe, Baiba</i> . Cūkdelfīnu zobu iespaidumi neolīta keramikas rotājumā/ <i>Bērziņš, Valdis, Dumpe, Baiba</i> . Porpoise Tooth Impressions in Neolithic Pottery Decoration	1	5–27
<i>Bleiere, Daina</i> . Nacionālkomunisms Latvijā (20. gadsimta 50. gadi) – dažas pētniecības problēmas/ <i>Bleiere, Daina</i> . National Communism in Latvia (the 1950s) – Some Research Problems	4	113–139
<i>Brode, Adam</i> . Ethnicity, Class, and Local Patriotism: Change and Continuity in Riga City Government Before and After the First World War/ <i>Brode, Adams</i> . Tautība, šķira un lokālpatriotisms: pārmaiņas un pēctecība Rīgas pilsētas pašvaldībā pirms un pēc Pirmā pasaules kara	4	64–88
<i>Čerpinska, Anīta</i> . Raņķu dzimta Rīgas 18. gadsimta otrās puses un 19. gadsimta sākuma vēstures kontekstā: birģeru tiesību iegūšanas aspekts/ <i>Čerpinska, Anīta</i> . Ranck Family in the Context of the History of the Late 18th Century – Early 19th Century Riga: the Issue of Gaining Burgher Rights	2	5–34
<i>Evarts, Edvīns</i> . Tiesu vara nacistiskās Vācijas okupācijas laikā Latvijas ģenerālapgabālā/ <i>Evarts, Edvīns</i> . Judiciary Power in the General District of Latvia during the Period of German Occupation	1	89–110
<i>Kangeris, Kārlis</i> . Evakuācija/bēgšana no Latvijas 1944. gadā: jauns novērtējums uz jaunas datu bāzes/ <i>Kangeris, Kārlis</i> . Evacuation/Flight of Civilians from Latvia in 1944: A New Evaluation on a New Database ..	1	111–135
<i>Kings, Enns</i> . Kurzemes hercoga Jēkaba ieslodzījums Ivangorodā 1659.–1660. gadā/ <i>Küng, Enn</i> . Duke Jacob of Courland's Captivity in Ivangorod in 1659–1660.	4	38–63
<i>Kornat, Marek</i> . Latvija's Reaction to Molotov–Ribbentrop Pact of 23 August 1939: Perspective of Polish Diplomacy/ <i>Kornats, Mareks</i> . Latvijas reakcija uz Molotova–Ribentropa 1939. gada 23. augusta paktu: Polijas diplomātijas redzējums.	3	90–112
<i>Loader, Michael</i> . The Rebellious Republic: the 1958 Education Reform and Soviet Latvia/ <i>Louders, Maikls</i> . Dumpīgā republika: 1958. gada izglītības reforma un Padomju Latvija	3	113–139
<i>Pētersons, Andris</i> . Starpkultūru komunikācijas barjeras starp vāciešiem un Latvijas teritorijā dzīvojošām maztautām 12. gadsimta beigās un 13. gadsimta sākumā pēc Indriķa hronikas un Atskaņu hronikas ziņām/		

<i>Pētersons, Andris</i> . Communication Barriers between German Christians and Natives of Ancient Latvia from the End of the 12th Century to the Beginning of 13th Century According to <i>Chronicle of Henry of Livonia</i> and <i>The Livonian Rhymed Chronicle</i>	3	67–89
<i>Pocytė, Silva</i> . Die Litauische Literarische Gesellschaft – die Festhalterin des Erbes einer “Sterbenden Nation” 1879–1923/ <i>Pocīte, Silva</i> . Lietuviešu literārā biedriba – “mirstošas tautas” mantojuma fiksētāja 1879.–1923. gadā.	1	28–65
<i>Spārītis, Ojārs</i> . Artura Baumaņa “klusais disidentisms” un tā evolūcijas veicinātāji mākslā/ <i>Spārītis, Ojārs</i> . “Silent dissidency” of Arturs Baumanis and Stimulation of Its Evolution in the Art	1	66–88
<i>Turčinskis, Zigmārs</i> . Bruņotās pretošanās kustības sākums Latvijā 1944. gada rudenī: situācija Abrenes apriņķī/ <i>Turčinskis, Zigmārs</i> . The Beginnings of Armed Resistance in Latvia in the Autumn of 1944: Situation in the Abrene District	2	98–122
<i>Turčinskis, Zigmārs</i> . Padomju drošības dienestu veiktās civiliedzīvotāju slepkavības Abrenes apriņķī 1945. gada septembrī un oktobrī/ <i>Turčinskis, Zigmārs</i> . Murders of Civilians in Abrene District Performed by Soviet Security Services, in September and October 1945	4	89–112
<i>Vasks, Andrejs</i> . Arheoloģija Latvijā pēc Otrā pasaules kara (līdz 1990. gadam)/ <i>Vasks, Andrejs</i> . Latvian Archaeology after World War II (up to 1990)	3	7–66
<i>Vilcāne, Vineta</i> . Ieskats mājturības kultūras attīstībā Latvijā 20. gadsimta 20. un 30. gados/ <i>Vilcāne, Vineta</i> . Overview of Home Economics Culture Development in Latvia in the 1920s and 1930s	2	68–97
<i>Zunde, Māris</i> . Dendroklimatoloģijas izmantošanas iespējas pagātnes ziemu aukstuma raksturošanai Baltijā/ <i>Zunde, Māris</i> . Possibilities of Applying Dendroclimatology for Determining the Coldness of Past Winters in the Baltic Region	4	5–37
<i>Žvinklis, Arturs, Jansons, Leo</i> . Latviešu padomju folklorā: klasisko folkloras formu vulgarizācijas mēģinājums (1947–1954)/ <i>Žvinklis, Arturs, Jansons, Leo</i> . Latvian Soviet Folklore: an Attempt at Vulgarization of Classical Folklore Forms (1947–1954)	2	123–158

VĒSTURES AVOTI/SOURCES OF HISTORY

<i>Jēkabsons, Ēriks</i> . Latvijas konsula Iņņingradā Georga Bisenieka izraidīšana no Padomju Savienības 1934. gada beigās/ <i>Jēkabsons, Ēriks</i> . Banishment of the Latvian Consul in Leningrad Georgs Bisenieks from the Soviet Union at the end of 1934	1	136–161
<i>Jēkabsons, Ēriks</i> . Latvijas un PSRS attiecības: militāro delegāciju apmaiņa 1937. gadā/ <i>Jēkabsons, Ēriks</i> . Relations between Latvia and USSR: Exchange of Military Delegations in 1937	2	159–172

<i>Jēkabsons, Ēriks</i> . Rīga 1918. gada beigās – 1919. gada sākumā un Lielbritānijas karakuģu eskadras vecākā virsnieka liecība par situāciju/ <i>Jēkabsons, Ēriks</i> . Riga in Late 1918 – Early 1919 and Testimony of the Senior Officer of Great Britain's Warship Squadron about the Situation	3	140–172
<i>Jēkabsons, Ēriks</i> . 1905. gada revolūcija: latviešu sociāldemokrātu propagandistes Mildas Kļaviņas (Salnās) dienasgrāmata/ <i>Jēkabsons, Ēriks</i> . 1905 Revolution: Diary of Milda Kļaviņa (Salnā), Propagandist of Latvian Social Democrats	4	140–162
<i>Mažeiks, Jānis</i> . Pretpadomju doma atvilktnē: atrasts Viļņa Zariņa manuskripts/ <i>Mažeiks, Jānis</i> . Unpublished Manuscript by Vilnis Zariņš.	2	173–185

ZINĀTNES DZĪVE/SCIENTIFIC LIFE

<i>Bebre, Viktorija, Everts, Edvīns</i> . II zinātniskā konference Valmierā “Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi”.	4	184–187
<i>Bebre, Viktorija</i> . Pārskats par LU Latvijas vēstures institūta darbu 2015. gadā	2	186–192
<i>Everts, Edvīns</i> . 19. starptautiskā zinātniskā konference “Sabiedrība un kultūra: lokālais un globālais”	2	193–194
<i>Everts, Edvīns</i> . Konference “Jelgava padomju un vācu okupācijas laikā 1940–1944. Cilvēki un likteņi”	2	195–196
<i>Guščika, Elīna, Vilka, Aija</i> . Septītais Baltijas arheoloģijas seminārs (BASE-7) Latvijā	1	162–166
<i>Jansone, Aija</i> . Starptautiska LU LVI etnogrāfu ekspedīcija Saldus novada Jaunaucē, Rubas un Vadakstes pagastos	3	175–177
<i>Karlsone, Anete</i> . Starptautiska konference “Ceļā uz latviešu tautu”	4	177–179
<i>Legzdiņa, Dardega</i> . 41. starptautiskais arheometrijas simpozījs	4	173–177
<i>Plankājs, Eduards</i> . III Cēsu arheoloģijas konference Cēsis	3	173–175
<i>Vilcāne, Antonija</i> . Zinātniskie lasījumi “Viskrievijas arheoloģijas kongress Rīgā un tā ieguldījums Latvijas arheoloģijas attīstībā. 10. Viskrievijas arheoloģijas kongresam Rīgā – 120”	4	180–183
<i>Zariņa, Gunita, Zemītis, Guntis</i> . Eiropas Arheologu asociācijas 22. kongress Viļņā	3	177–181
<i>Zemītis, Guntis</i> . Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls Nr. 100	3	5–6
<i>Zemītis, Guntis</i> . Sava ceļa meklējumos – LU Latvijas vēstures institūts pēc neatkarības atjaunošanas	4	163–172

RECENZIJAS/REVIEWS

<i>Eesti ajalugu III. Vene-Liivimaa sõjast Põhjasõjani</i> . Koostaja ja peatoimetaja Enn Küng. Tartu: Tartu Ülikooli ajaloo ja arheologia instituut, 2013 (aut. <i>Daina Jūristo</i>)	4	188–191
---	---	---------

<i>Europa Reformata 1517–2017. Reformationsstädte Europas und ihre Reformatoren.</i> Hrsg. Michael Welker, Michael Beintker, Albert de Lange. Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt, 2016; Steiger, Johann Anselm. <i>Gedächtnisorte der Reformation. Sakrale Kunst im Norden (16.–18. Jahrhundert).</i> Band 1 (A–K), Band 2 (L–Z). Regensburg: Schnell & Steiner, 2016 (aut. <i>Ojārs Spārītis</i>).	3	182–187
Ezergailis, Andrievs. <i>Caur velna zobiem: vācu laiki šodien: 1941–1945: esejas un domas.</i> Rīga: Atvērtās krātuves, 2016 (aut. <i>Didzis Bērziņš</i>).	1	183–195
Grybkauskas, Saulius. <i>Sovietinis “generalgubernatorius”: Komunistu partiju antrieji sekretoriai Sovietų Sąjungos respublikose.</i> Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2016 (aut. <i>Daina Bleiere</i>).	4	191–194
Jansone, Aija. <i>Apģērba attīstība Zemgalē 19. gadsimtā.</i> Rīga: Latvijas Nacionālais kultūras centrs, 2016 (aut. <i>Iva Stanoeva</i>).	3	187–189
Kangeris, Kārlis, Neiburgs, Uldis, Viksne, Rudīte. <i>Aiz šiem vārtiem vaid zeme. Salaspils noietne: 1941–1944.</i> Rīga: Lauku Avīze, 2016 (aut. <i>Kaspars Zellis</i>).	1	172–178
<i>Kultūras studijas: Zinātnisko rakstu krājums, VII: Vēsturiskā atmiņa.</i> Galv. red. Anita Stašulāne. Daugavpils: DU Akadēmiskais apgāds “Saulē”, 2015 (aut. <i>Kaspars Zellis</i>).	1	196–203
<i>Latvieši un Latvija: Akadēmiskie raksti.</i> Galv. red. Jānis Stradiņš. II sēj.: Valstiskums Latvijā un Latvijas valsts – izcīnītā un zaudētā. Atb. red. Tālavas Jundzis, Guntis Zemītis. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013 (aut. <i>Mārtiņš Mintauris</i>).	1	167–172
Purs, Aldis. <i>Baltic Facades. Estonia, Latvia and Lithuania since 1945.</i> London: Reaktion Books, 2012 (aut. <i>Ineta Lipša</i>).	2	197–201
Safronovas, Vasilijus. <i>Kampf um Identität: Die ideologische Auseinandersetzung in Memel/Klaipėda im 20. Jahrhundert.</i> Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2015 (aut. <i>Kaspars Zellis</i>).	2	201–205
Stranga, Aivars. <i>Latvijas ārējie ekonomiskie sakari. 1919.–1940. gads. Attiecības ar lielvalstīm (saimnieciskie, politiski, diplomātiskie aspekti).</i> Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015 (aut. <i>Jānis Šiliņš</i>).	1	178–182
PERSONĀLIJAS/NOMINA		
<i>Žagars, Ēriks, Ločmelis, Ivars.</i> Akadēmiķis Jānis Bērziņš	4	195–200
IN MEMORIAM		
Etnogrāfe Aina Alsupe (10.12.1926.–29.12.2015.) (aut. <i>Aija Jansone</i>) . . .	1	204–205
Mūžībā aizgājusi māksliniece Edīte Krastenberga (10.05.1929.–01.02.2016.).	1	206
Vēsturnieks Dr. habil. hist. Indulis Ronis (25.03.1943.–22.12.2016.) (aut. <i>Ivars Ločmelis, Guntis Zemītis</i>)	4	201–202
2016. GADA ŽURNĀLU SATURA RĀDĪTĀJS/CONTENTS OF JOURNAL IN 2016.	4	205–208